

KÖNYVTÁRI

FIGYELŐ

1989 / 1

ORSZÁGOS
KÖNYVTÁRÜGYI TANÁCS -
KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT

KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

Az Országos Könyvtárügyi
Tanács és a Könyvtártudományi
és Módszertani Központ
folyóirata

A szerkesztőbizottság elnöke:
Papp István

Szerkesztőbizottság:
Benda Mária, Gál Andorné, Hegedűs
Péter, Földi Tamás, Futala Tibor, Kiss
Jenő, Orosz Bertalanné, Pétervári
András, Sebestyén György, Telcs András,
Tóth Gyula, Vadászné Varnyu Ildikó

Felelős szerkesztő:
Gerő Zsoltné

Szerkesztő:
Pál Ilona

Szerkesztőség:
Budavári Palota F épület
Budapest 1827
Telefon: 757-533/519 vagy 517 m.
Megjelenik kéthavonként.
Példányszám : 1350
Egyes szám ára : 60 -Ft.
Terjeszti a Magyar Posta
Előfizethető

bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál
a Posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási
Irodánál (HELIR) Budapest, XIII., Lehel
u. 10/a. közvetlenül, vagy
postautalványon, valamint átutalással a
HELIR 215-96162 pénzforgalmi
jelzőszámra
Külföldre előfizethető
a Kultúra
Könyv- és Hírlapkereskedelmi
Vállalatnál
Budapest P.O.B. 149
1376

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár
Felelős kiadó: Sente Ferenc
Készült az Országos Széchényi Könyvtár
nyomdájában
Felelős vezető: Burány Tamás
Megjelent 10.01 A/5 ív terjedelemben
M.sz. 89 184

HU ISSN 0865–0276
INDEX 26 408

35. ÉVFOLYAM
1989. 1. SZÁM

KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

az Országos Könyvtári
Intézet és a helyi könyvtárak
széchenyi könyvtárak
széchenyi

TARTALOM

Abstracts	5
Inhaltsangaben	7
WALLESHAUSEN Gyula	
Egyetemi könyvtár – könyvtárpolitika	9
LEBOVITS Imre	
Egyetem és könyvtár	17
TAMÁS Tibor	
Utat a kiutaknak! Kísérletezés – piac – vállalkozás a könyvtárban	25
DEMMLER Walterné	
A közgazdasági szakirodalmi információs rendszer működése a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtárában	45
HORVÁTH Zoltánné	
Fazettás osztályozási szakrend az Iparművészeti Főiskola Könyvtárában	52
TÉGLÁSI Ágnes	
A számítógéppel segített könyvtárhasználati oktatás egy példája	65
GÓCZA Gyuláné	
Hozzászólás az FZO jelzeteinek kiegészítési javaslatához	69

Kitekintés

HERPAY Balázsné: A Mezőgazdasági Könyvtárosok és Dokumentalisták Nemzetközi Szövetsége	78
GEAC könyvtári információs rendszer (BERKE Barnabásné)	82
MERTENS, Eberhard: Az OLMS-cég mikroforma-kiadványai	95
LÉCESNÉ MESTERHÁZI-NAGY Márta: Egy 500 éves egyetemi könyvtár – ma	101

Szemle

RAMSEY, L. – RAMSEY, J.E.: Library planning and budgeting. <i>Tervezés és költségvetés a könyvtárakban.</i> (Ism.: HEGEDŰS Péter).....	107
Selectivity in information system: Survival of the Fittest. <i>Szelektivitás az információs rendszerekben. A legalkalmasabb túlélése.</i> (Ism.: VINKLER Péter)	110

E számunk szerzői, közreműködői: BERKE Barnabásné (Országos Széchényi Könyvtár), DEMMLER Walterné (Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára), GÓCZA Gyuláné (Állami Gorkij Könyvtár Zeneműtára), HEGEDŰS Péter (Országos Széchényi Könyvtár), HERPAY Balázsné (AGROINFORM Agrárinformációs Vállalat), HORVÁTH Zoltánné (Iparművészeti Főiskola Könyvtára), LEBOVITS Imre (Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára), LÉCESNÉ MESTERHÁZI-NAGY Márta (Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára), MERTENS, Eberhard (OLMS Verlag, NSZK), TAMÁS Tibor (Közgazdasági Szemle), TÉGLÁSI Ágnes (Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola, Győr), VINKLER Péter (MTA Központi Kémiai Kutatóintézet), WALLESHAUSEN Gyula (Egyetemi Könyvtárigazgatók Tanácsa)

ABSTRACTS

LEBOVITS Imre: University and library. — Information exchange and its value depend basically on two factors: openness and speed. The openness of Hungary already allows for the free flow of information, but at the same time the absence of both traditional and newer information carriers seriously endangers in all areas education and research, without of which no field of national economy can be renewed with success and speed, or reach European, let alone world, standards. The special libraries with nationwide responsibilities and university libraries are the main factors in establishing an information economy. This can only be reached if, within the framework of a comprehensive development programme, the modernization of libraries, information centres as well as the improving and widening of domestic and international relations. [pp. 9–16]

WALLESHAUSEN Gyula: University library — library policy. — The prestige of university libraries has been declining practically since 1949. The 1986 packet of laws subordinated libraries to university government. University libraries in general are supported by their respective universities, but their status in the university hierarchy is unclear. On the one hand, university libraries should examine themselves so that they can base their relationships with their universities on a permanent foundation, necessary for regular development but, on the other hand, a proper social and administrative framework should be established for them to enable them to become a considerable factor of national library policy. [pp. 17–24]

TAMÁS Tibor: Ways out: experiment — market — undertaking in the library. — Hungarian libraries should change their way of functioning in order to get out of their difficult situation. What is needed is not a campaign-like transformation but a series of experiments with democracy. Reform people should learn the methods of action research; they should attempt to establish the market of library services either by introduction of fee-based services or by creating some "internal money", only to be used in library transactions. In order to establish a long-term interest on the librarians' side, the library version of the Hungarian economist Tibor Liska's "entrepreneurial Socialism" concept should be elaborated. [pp. 25–44]

DEMMLER Walterné: The economics bibliographic information system at action in the Central Library of the Karl Marx University of Economics. — In terms of its place in the national library system, its collection interests and scope, the central library of the university has three functions. As a research library, it takes its share in the national provision of special literature, organizes and directs the co-ordination of libraries with an interest in the national collection of economics literature; as an economics information centre, it is to satisfy the needs for bibliographic information. A general feature of its dissemination of bibliographic information is user-orientation, as well as a level of information processing much higher than that in core information services. part of its services is based on automatic

data processing. As a central university library, its objective is to spread information culture. [pp. 45–51]

HORVÁTH Zoltánné: Facet classification in the library of Applied Arts School. — The heterogeneity and indisciplinary nature of applied arts and design as well as terminological problems made it necessary to develop a classification system with a flexible structure, able to follow and reflect the changes taking place in the profession. This is a facet based system, which is able to give a more generic framework as well as to systematize the special questions of the profession, and allows the subjects investigated to be processed in terms of visibility. The broad facets are linked with main classes, to narrow down the concepts. Both main classes and facets have several subgroups. This classification, starting from generic concepts and based on a classified order, helps to identify the "centre of gravity" of documents, so it is also a useful tool for creating an appropriate proportion of individual concepts. [pp. 52–64]

TÉGLÁSI Ágnes: An example of computer-assisted library instruction. — Library instruction is assisted by a computer-based teaching program /CAI/ at the János Apáczai Csere Teachers' Training College in Győr. The program, written in BASIC and consisting of a theoretical instruction and self-tests, helps in making standard references to the literature used. The inclusion of CAI programs in library collections improves the chances of personal computers to be available in reading rooms. [pp. 65–68]

GÓCZA Gyuláné. Comments on a proposal for complementing FZO numbers. — Reflections on a work by Mrs. Erdély, "Flexibilis Zenei Osztályozási Rendszer. Kiegészítési javaslatok az apparátus jelzeteleméhez" /Flexible Music Classification System: suggestions for complementing the instrumentation area/. She challenges in several points the classification of popular as well as non-European instruments. Gives her own suggestions. [pp. 69–77]

Abroad

HERPAY Balázné: The International Association of Agricultural Librarians and Documentalists. [pp. 78–81]

The GEAC library information system. (BERKE Barnabásné) [pp. 82–94]

MERTENS, Eberhard: Micropublications of OLMS. [pp. 95–100]

LÉCESNÉ MESTERHÁZI-NAGY Márta: A 500 years' old university library – today. [pp. 101–106]

Reviews

RAMSEY, I. L. — RAMSEY, J. E.: Library planning and budgeting. (New York [etc.]: Watts, 1986. — XI, 228p.) (Rev.: HEGEDŰS Péter.) [pp. 107–109]

Selectivity in information systems: survival of the fittest. (Ed. by Kenneth S. Warren. — New York etc.: Praeger, 1985. — IX, 176p.) (Praeger special studies: Praeger scientific) (Rev.: VINKLER Péter) [pp. 110–112]

INHALTSANGABEN

LEBOVITS Imre: *Universität und Bibliothek. – Der Informationsaustausch und dessen Wert hängen grundsätzlich von zwei Faktoren ab: von der Offenheit und der Schnelligkeit. Die Offenheit Ungarns ermöglicht bereits heute einen freien Informationsfluss, aber der Mangel an traditionellen und neuen Informationsträgern gefährdet ernst auf allen Gebieten die Lehre und Forschung ernsthaft. Ohne sie kann kein einziges Gebiet der Volkswirtschaft schnell und erfolgreich erneuert werden, keinen Anschluss an das europäische, evtl. Weltniveau finden. Die zentralen Fachbibliotheken und die Universitätsbibliotheken sind entscheidende Kettenglieder des Aufbaus einer Informationsbereitschaft. Diese ist nur dann zu erreichen, wenn jene Modernisierung mit Automatisierung der Bibliotheken und Informationseinrichtungen, eine Intensivierung der nationalen und internationalen Beziehungen im Rahmen eines umfassenden Entwicklungsprogramms in die Wege geleitet werden.* [S. 9–16]

WALLESCHAUEN Gyula: *Universitätsbibliothek – Bibliothekspolitik. – Das Prestige der Universitätsbibliotheken sinkt praktisch seit 1949 ständig. Die Bibliotheken werden nach den Verordnungen vom 1986, die die Reform des Hochschulwesens erzielen, als innere Angelegenheit der Universität zugewiesen. Im allgemeinen unterstützen die Universitäten ihre Bibliotheken, aber ihr Platz in der Universitätshierarchie ist rechtlich jedoch noch ungeklärt. Einerseits müssen die Universitätsbibliotheken eine Selbstkontrolle vornehmen, um ihre Beziehungen zur Universität auf für eine systematische Entwicklung notwendige dauerhafte Grundlagen stellen zu können und dafür auch die rechtlichen Garantien zu erhalten, andererseits müssen für sie neue politische, gesellschaftliche und statliche Verwaltungsrahmen geschaffen werden, damit sie zu einem wichtigen Faktor der Bibliothekspolitik werden können.* [S. 17–24]

TAMÁS Tibor: *Ein Weg für die Auswege! Experimentieren – Markt – Unternehmerrgeist in der Bibliothek. – Die ungarischen Bibliotheken müssen die Methoden ihrer Arbeit ändern, um aus der gegenwärtigen schwierigen Lage herauszufinden. Dafür braucht man keine kampagneartige Umgestaltung, sondern demokratische Versuchsreihen. Die Reformer sollten sich die Methoden der Aktionsforschung aneignen und versuchen, den Markt für bibliothekarische Dienstleistungen vergüten, oder sie schaffen ein internes, nur im Verkehr zwischen den Bibliotheken verwendbares Geld. Zur Herausbildung einer Eigentümerinteressiertheit der Bibliothekare auf lange Sicht muss eine Bibliotheksvariante zur Konzeption des "Unternehmerrsozialismus" des ungarischen Ökonomen Tibor Liska ausgearbeitet werden.* [S. 25–44]

DEMMLER Walterné: *Die Tätigkeit des Informationssystems für ökonomische Fachliteratur in der Zentralbibliothek der Karl-Marx-Universität für Wirtschaftswissenschaft. – Die Zentralbibliothek der Universität erfüllt in Bezug auf ihre Stellung, ihr Sammelgebiet und ihren Aufgabenbereich drei Funktionen. Als wissenschaftliche Fachbibliothek ist sie an der Versorgung des Landes mit Fachliteratur beteiligt, sie organisiert und leitet die Zusammenarbeit der Bibliotheken, die ökonomische Fachliteratur in nationalem Massstab sammeln, als wirtschaftswissenschaftliches Informationszentrum deckt sie den Bedarf an Fachliteraturinformationen. Allgemeines Charakteristikum ihrer breiten Fachliteraturinformation sind die Nutzerorientierung bzw. eine Informationsaufbereitung, die ein wesentlich höheres Niveau als die Grunderschließung besitzt. Ein Teil ihrer Dienstleistungen basiert*

auf der elektronischen Datenverarbeitung. Als Universitätsbibliothek setzte sie das Ziel, die Informationszum Allgemeingut zu machen. [S. 45–51]

HORVÁTH Zoltánné: Facettenklassifikation in der Bibliothek der Hochschule für industrielle Formgestaltung. – Die Heterogenität der industriellen Formgestaltung und des Designs, ihr interdisziplinärer Charakter und terminologische Probleme machen die Ausarbeitung eines flexiblen Klassifikationssystems erforderlich, das die fachlichen Veränderungen aufnehmen und sie widerspiegeln kann. Es handelt sich um eine Facettenmethode, die neben der Widerspiegelung allgemeiner Sachverhalte auch für die Systematisierung der fachspezifischen Belange geeignet ist, und die Möglichkeit zur Bearbeitung der untersuchten Themen vom visuellen Standpunkt aus bietet. Die allgemeinen Facetten machen die Begriffe in Verbindung mit den Hauptklassen enger. Die Hauptklassen und die Facetten haben zahlreiche Untergruppen. Die Klassifikation, die auf einer Fachsystematik beruht und von generischen Begriffen ausgeht, hilft den Schwerpunkt bei den Dokumenten zu finden, und dadurch wird sie ein nützliches Arbeitsmittel für die Gestaltung der richtigen Propositionen zwischen den einzelnen Begriffen. [S. 52–64]

TÉGLÁSI Ágnes: Ein Beispiel für die computergestützte Nutzerschulung. – An der pädagogischen hochschule János Apáczai Csere in Győr nutzt man ein Computer-Unterrichtsprogramm (CAI - computer assisted instruction) für die Nutzerschulung. Das in BASIC geschriebene Programm unterstützt die standardgerechte Zitierung der Literatur; es besteht aus einer theoretischen Einführung und einem Kontrolltest. Die Aufnahme von CAI-Programmen in dem Bibliotheksbestand ist eine Möglichkeit, PCs in den Lesesälen zu vermeiden. [S. 65–68]

GÓCZA Gyuláné: Ein Diskussionsbeitrag zum Vorschlag zur Ergänzung der FMK-Notationen. – Reaktion auf den Aufsatz von Erdélyi, Frigyesné: Flexibles musikalienklassifikationssystem. Ergänzende Vorschläge zum Notationsapparat. An mehreren Punkten diskutiert sie die Klassifizierung der Volksinstrumente und der aussereuropäischen Instrumente. Sie unterbreitet einen neuen Lösungsvorschlag. [S. 69–77]

Ausblick

HERPAY Balázsné: Der Internationale Verband der Bibliothekare und Dokumentalisten für Landwirtschaft [S. 78–81]

Das bibliotheksinformationssystem GEAC (BERKE Barnabásné) [S. 82–94]

MERTENS, Eberhard: Die Mikroformausgaben des OLMS-Verlags [S. 95–100]

LÉCESNÉ MESTERHÁZY-NAGY Mária: Eine 500 jährige Universitätsbibliothek – heute. [S. 101–106]

Rezensionen

RAMSEY, I. L. – RAMSEY, J. E.: *Library Planning and budgeting.* Planung und Budgetieren in den Bibliotheken (New York [etc.]: Watts, 1986.-XI, 228 p.) (Rez.: Péter Hegedűs) [S. 107–109]

Selectivity in Information Systems : Survival of the Fittest. Selektivität in Informationssystemen: das bestmögliche Überleben. (Ed. by Kenneth S. Warren.-New York et.c.: Praeger, 1985.-IX, 176 p. (Praeger special studies: Praeger special studies: Praeger scientific) (Rez.: Péter Winkler) [S. 110–112]

Egyetemi könyvtár – Könyvtárpolitika

Wallehausen Gyula

Az Egyetemi Könyvtárigazgatók Tanácsának elnökeként, eredetileg afféle munkaanyagnak, a tanács előtti megvitatásra szántam az alábbi sorokat, amelyeket egyetemi könyvtárosként szerzett négy évtized tapasztalatai irattak le velem; időközben azonban a társadalomban, a politikai intézményrendszerben végbemenő változások gondolataim közzétételére, a nyílt vitára ösztönöztek. A szubjektíven túl, objektív tényező is késztetett erre: az egyetemi könyvtárak helyzete, fejlesztésük szükségessége közügy, hiszen a felsőoktatási – különösen az egyetemi – könyvtárak állományukkal, szolgáltatásaikkal országos regionális, de legalábbis helyi feladatokat is ellátnak, és ezeket az országos könyvtári rendszer – az olvasók, a szakemberek – nem nélkülözhetik. Ennek jogi alapjaival az 1986-os szemellenzős jogszabálysomag egyáltalán nem számol, mivel az egyetemi könyvtárak ügyét minden egyetem "belügyének" tekinti olyannyira, hogy semmiféle következménnyel nem járna, ha az egyetem becsuktná könyvtára kapuját a saját végzett szakemberei előtt! Ezért e könyvtárak már most is érzékelhető gyengülése segítségért kiált, s ha tengődésük-sorvadozásuk megállítására és fejlesztésükre nem történik sürgős intézkedés, annak a felsőoktatáson kívül az egész hazai tudományos élet is kárát látja.

Ezért most, megbízásom lejártával (1986. október 21.) kötelességemnek érzem, hogy összefoglaljam, szerintem melyek azok a teendők, amelyek – a pénzügyiekén kívül – az egyetemi könyvtárak fejlesztését, felemelését szolgálják.

Szavamat az egyetemi könyvtárakat használó több tizezernyi szakember érdekében emelem fel.

I.

A Könyvtári Figyelő egyetemi könyvtári célszáma (1984. évi 5.sz.) megjelenése óta alig négy esztendő telt el – szinte szusszanásnyi idő – az egyetemek és a könyvtárak sok évszázados történetében. Ezért joggal kérdezheti az olvasó: mi indokolja, hogy a KF újból foglalkozzék e könyvtártípussal? A válasz, a magyarázat világos, egyértelmű. A felsőoktatási reformot célzó jogszabályok tervezete a célszám összeállítása idején még csak baljós fenyegetést jelentett, aminek kapcsán az Egyetemi Könyvtárigazgatók Tanácsa (EKT) írásban és szóban is kifejtette véleményét; de az 1986-ban megjelent jogszabálysomag – élén a 13. elnöki tanacsi törvényerejű rendelettel és a hozzá kapcsolódó miniszteri rendeletekkel mégis mostohán bánt a könyvtárakkal; a másfélszáznál több paragrafus közül egyetlen egyet sem szán a könyvtárra! – "Fő az egyetemi autonómia", ez volt az egyik legfőbb,

gyakran hangoztatott, – a "porosz" oktatási rendszerrel szembeni, radikális színben feltüntetett – szempont a jogszabálycsomag tervezetének vitájakor a jogalkotók részéről. (Különös: Ausztria és az NSZK miénnel azonos gyökerű új felsőoktatási törvényei a könyvtárakra is kiterjednek.) Persze, lehet a radikális reform is eredményes, ha annak alkotója az előrelátható – nem kívánt – hatásokat eleve elhárítja; de botorság félredobni azokat a hasznos hagyományokat, amelyek ébren tartják az egyetemi struktúra nélkülözhetetlen elemeit védő reflexeket.

De vajon a német felsőoktatási rendszer mintájára alakított hazai felsőoktatás történetének minden fejezete miatt szégyenkeznünk kellene? Mert senki nem tagadhatja a RATIO Educationis kiemelkedő jelentőségét! A hazai oktatási rendszert megteremtő első rendelkezés több paragrafust is szán a könyvtárakra. A 200. megállapítja, hogy az egyetemi könyvtárra szükség van hiszen a hallgatók kötelessége, hogy "a legteljesebb szaktudományi képzettséget sajátítsák el, ezt viszont a legkiválóbb könyvek folyamatos olvasása nélkül sohasem érhetik el." Ugyanez a paragrafus szól még a könyvtári személyzetről, továbbá a teendőkről: a külön kiadandó szabályzatról; a könyvtár felügyeletéről és ellenőrzéséről, és intézkedik arról, "hogy azok számára, akik olvasni, jegyzetelni akarnak,... megfelelő szobák álljanak rendelkezésre."

Gondoskodik a királyi akadémiák könyvtárainak megszervezéséről és vezetéséről (193-194. §.) – mivel addig ezeknek nem voltak könyvtáraik. Nyilván evvel magyarázható, hogy vázolja még az állomány összeválogatásának szempontjait is, sőt: a könyvek csoportosításához 15 osztályból álló szakrendszert is javasol. Az oktatók "a tanügy fejlődése érdekében ... oktatómunkájuk során jobbára új területeket vesznek művelés alá", a hallgatókat pedig "rá kell szoktatni az egyéni tevékenykedésre, s az írók műveivel való foglalkozásra, s ennek érdekében mindenfajta segítséget meg kell adni számukra." (Ma is érvényes tanácsok!)

A második Ratio Educationis 1806-ban már egy nemzedék tapasztalatait hasznosítva, részben megismétli azokat, bővíti és finomítja a könyvtárra vonatkozó rendelkezéseket. "Minden könyvtár legfőbb ékessége maga a könyvtárigazgató", akitől a 270. §. nem csupán azt várta el, hogy a gondjaira bízott könyvek legjobb ismerője legyen és külföldön is ismert szaktekintély; aki a tudós vendégeket – különösen a külföldieket – végigvezesse a könyvtárban "magyarázattal és válaszokkal" rendelkezésükre álljon. De legyenek tudós emberek a könyvtárőrök is; őket – az igazgató tanácsára – királyi rendelettel nevezik ki.

Ugyanakkor nagy "gonddal kell arra vigyázni, hogy ne férközhessenek e tisztéghoz... a tudományos életben ismeretlen férfiak."

A mezőgazdaságtan oktatása könyvtári szakirodalmi ellátásának fontosságát külön is hangsúlyozza, mivel "nincs mód arra, hogy a természet minden egyes sajátos termékét aprólékosan oktassák." A hallgatókat pedig arra kell készíteni, hogy kivonatokat készítsenek, amelyeket később is hasznosíthatnak a gyakorlati életben (275. §.). További paragrafusok szólnak a gyarapításról és annak fedezetéről,

továbbá az akadémiák könyvtáiról, a szakfelügyeletről, de másutt is találunk a könyvtárat közvetlenül érintő utalásokat, intézkedéseket.

A II. Ratio Educationis után másfél évszázadik a felsőoktatás egészét átfogó jogi szabályozás nem volt, minden egyetem működését külön szabályozták. Ezek – bizonyos garanciákat nyújtva – érintették a könyvtárat is, megőrizve annak presztízsét; az igazgatónak az egyetemi hierarchiában elfoglalt helyét meghatározta – és ezzel egyúttal hivatali tekintélyét egészen 1986-ig óvta – jogszabály: az igazgató vonatkozásában a munkáltatói jogokat a miniszter gyakorolta, az egyetemi tanácsnak (rektornak) csupán javaslattevési joga volt.

A felszabadulás után 1952-től de főleg az 1956. évi könyvtári törvényerejű rendeletről a felsőoktatási könyvtárak mint nyilvános könyvtárak integrálódtak a könyvtári rendszerben, ugyanakkor természetesen a felsőoktatási reformok jogi szabályozása az intézmények könyvtáira (pontosabban: könyvtári hálózataikra is) kiterjedtek. Így volt ez 1956-ban: az *Oktatásügyi Közlöny* egyazon számában (4) jelent meg a felsőoktatási intézmények, illetve könyvtáraik szervezetére, működésére vonatkozó jogszabály.

A hatvanas évek felsőoktatási jogszabály-sorozata (1961. évi III. törvény, 1962. évi 22. sz. tvr., 35/1962. sz. kormányrendelet, 131/1965. sz. MM utasítás, 25/1969. sz. kormányrendelet, 3/1969. sz. MM rendelet) kibocsátása félidejében látott napvilágot a 132/1965. /M.K.10./ sz. rendelet a művelődési tárcahoz tartozó egyetemi könyvtárak szervezetének és működésének általános szabályozásáról.

A fentiek után érthető, milyen keserű érzésekkel fogadták az egyetemi könyvtárak a jelentős reformként hangoztatott jogszabálycsomagot, amely mellőzte a felsőoktatási könyvtárakat. Mintha nem is léteznének! Vagy talán mégis? – mert a figyelmes olvasó csupán az egyik paragrafus egyik bekezdésének az ábécé kétharmadát lefoglaló felsorolás végefelé talál egy félmondatot a felsőoktatási intézmények szervezetéről és működéséről szóló 20/1986. (VIII.31.) MM sz. rendelet 3. §.-ában. Ennek az intézményi tanács teendőit felsoroló k.) pontja így szól: "meghatározza az intézmény szakirodalmi információs igényeinek kielégítésére szolgáló könyvtári (informatikai) tevékenység elveit, gyakorlatának és együttműködési rendszerének főbb szempontjait."

Persze, mindez csak elvben lehetséges, ha – van könyvtára! Ugyanis nem kötelezi egyetlen paragrafus egyetlen bekezdése sem erre, csupán megengedi! A 18. §. szerint "Az intézmény szervezetéhez kapcsolódóan... könyvtár, kollégium, tanüzem, tangazdaság, kutató- és fejlesztő intézetek működhetnek..." Vagyis nem kötelező! Persze miért is tartana fönt tangazdaságot pl. a SOTE, vagy a Képzőművészeti Főiskola? De tarthat – ha akar! És könyvtárat? Azt is, – ha éppen akar. De nem kell erőltetni – fő az autonómia!

(Sovány vigasz, hogy ma már egyre többen hibáztatják a jogszabálycsomagot: vannak, akik túlszabályozottsága miatt tiltakoznak, mások viszont hiányosságait emlegetik.)

II.

Az egyetemi könyvtárakat az első rangfosztás 1949 után érte, amikor az egyetemeket degradálták: az egyetemek csak oktassanak, de a kutatás nem a feladatuk; a tudományos minősítés jogát is megvonták tőlük. Az egyetemek akkori oktatói kevésbé érzékelték ennek következményeit; a könyvtárosok is könnyebben elviselték, mivel az erősen centralizált szakmai főhatósági (a VKM-től a Művelődésig legalább öt elnevezése volt a minisztériumnak) irányításuk szilárd volt, önálló költségvetésük révén pénzügyileg is közvetlenül a minisztériumtól függtek; az egyetemek szinte bele sem szólhattak könyvtáruk életébe.

E természetellenes helyzet nem tarthatott sokáig. A minisztérium irányítása fokozatosan gyengült, az egyetemé növekedett. Először – az ötvenes évek közepén – a könyvtárak pénzügyi önállósága szűnt meg, a dolgozók munkáltatói joga (a rektor, vagy az igazgató) hatáskörébe került, az igazgató és helyettese kivételével, végül a legutóbbi években azt is "leadta" a minisztérium az egyetemnek. Jónéhányan a megnövekedett hatáskörrel éltek is: szívügyüknek tekintették könyvtáruk fejlesztését – persze, ha rátermett igazgatóval találkozott a rátermett rektor. Sajnos, akadtak ugyanakkor olyan könyvtárak is, amelyeket mostohán kezelt egyeteme: egyszer a tárgyi feltételekről feledkezett meg (helyhiány, beszerzési keretek stagnálása, korszerűsítés elmaradása), másszor pedig a könyvtárosok bérét találták "magasnak" – s elvonták a beralapot, vagy csökkentették a létszámot.

A szakágazati irányítást végző (könyvtári) osztály növekvő aggodalommal igyekezett a könyvtárak érdekében közbenjárni, csökkenő hatásfokkal, nem utolsósorban azért, mert a másik miniszterhelyetteshez tartozó társ-főosztály a könyvtári szempontokat esetleg lényegtelennek tartotta.

A hatvanas években egyéb olyan változások is érlelődtek, amelyek megkérdőjelezték azokat a szempontokat, amelyeket addig a könyvtárügy alapjeliéreinek tartottak. A felszínen a fenntartók és a könyvtár viszonyára korlátozódott az a problémakör, amelynek megoldására lett volna hivatva a III. Könyvtárügyi Konferencia.

Könyvtárpolitika. Van-e volt-e, s ha igen, kik az alanyai? Kik, milyen szervek, testületek alakítják, formálják és fogalmazzák meg – a társadalmi szükségletekhez igazodó – célokat – vagyis a könyvtárpolitikát és ezek mennyire hatékonyan befolyásolhatják a könyvtárügy alakulását, fejlődését? – valahogy így hangzott kérdésem a III. Könyvtárügyi Konferencia előkészítése idején, 1970-ben, az "Általános kérdések" megfogalmazása kapcsán. A hatvanas években – a könyvtárvezetés elméletével foglalkozván – a különböző vezetési szintek, továbbá a szakfelügyelet, az irányítás és a könyvtárpolitikai viszonya, kapcsolata és elhatárolása, sok kérdést vetett fel bennem, – mondhatnám: problémát okozott. Ugyanis, az arra rendelt törvényhozó testület, az Országgyűlés nem foglalkozott könyvtárpolitikával. A keletkezett űrt éppen ezért az illetékes (majdnem azt irtam: ügyeletes, Vallás- és Közoktatásügyi) a Művelődésig, szinte már követhetetlenül

többször változott) minisztérium volt kénytelen a könyvtárpolitikát alakítani, vagyis a törvényhozási feladatokat is ellátni, de óvakodott attól, hogy ezt nevének nevezze.

A könyvtárügyi osztály akkori vezetője, rövid gondolkodás után azt válaszolta, hogy nem érti a kérdésemet, mivel az tisztázott dolog, hogy ki alakítja a könyvtárpolitikát; a testületet azonban nem nevezte meg. Valószínűleg az osztályára gondolt – és ebben igaza volt. Akkoriban még erőtlén volt a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, az Országos Könyvtárügyi (és Dokumentációs) Tanács és a többi – jó értelemben vett – bürokratikus tanács egymástól függetlenül és egymás működéséről mit sem tudva működött és leginkább a minisztérium által feltett kérdésekre válaszolt; ekkoriban tüsténkedett élenkben az OMFB; különböző kérdéseket vizsgált és pénzeket ígért – felhősítve ténykedésével a könyvtárügy egységének addig kéknék látott egét. Így érthető, hogy a minisztérium energiáját erőteljesen lekötötte a könyvtárügy egységének a megőrzése, a maradékot pedig arra fordította, hogy valamely felsőbb szerv, testület tűzze napirendjére a könyvtárügy fejlesztését és hozzon határozatot, – amelynek pontjai azután csak esetlegesen teljesültek, talán a megvalósítás tárgyi- és személyi feltételei hiányoztak. A kellő ellenőrzés (pontosabban: felügyelet) azonban elmaradt, hiszen a minisztériumnak egyre csökkenő létszámából erre már nem maradt ideje, és embere – de azért sem, mert már készült a következő *Irányelvek* kidolgozására – hátha annak több eredménye lesz. S mindezt a legjobb szándékkal tette: kényszerből volt egyszerre törvényhozó és végrehajtó hatalom és felügyeleti szerv – az utóbbi rovására!

E folyamatnak oldalhajtásai is voltak: a másik két tárca – az egészségügyi és a mezőgazdasági – is kialakította a maga ágazati információs rendszerét, amelybe a könyvtárak is beletartoztak; egy további fejleményként az orvosegyetemi könyvtárak kutatóintézeti nomenklatúrára tértek át, és körülbelül ugyanebben az időben néhány dokumentációs /információs központ pedig a szintén kedvezőbb államigazgatási (főhatósági) kulcsszámokat alkalmazta. Egy szép napon kiderült, hogy a kulturális ágazat nem valami szerencsés kulcsszámaival csupán a tárca könyvtárjai; a közművelődési könyvtárak és az egyetemi könyvtárak egy része élt. Szerterfoszlott, a valamikor a könyvtárügy egységének jeleként deklarált, egységes nomenklatura.

Az azonos kulcsszámrendszer egyvalamire volt csupán jó: megkönnyítette a nyolcvanas évek első felében a különböző könyvtártípusok közötti bérösszehasonlítást. Kiderült, hogy jónéhány egyetemi könyvtárban alacsonyabbak voltak a munkabérek, mint az azonos munkakörben, az idegennyelvi ismereteket és a különböző szakági szakismereteket nem igénylő közművelődési könyvtárakban.

Kijutás e bűvös körből csak akkor remélhető, ha helyreáll az alkotmányosság: ha a parlament ellátja feladatát s a könyvtárpolitikával is foglalkozik, – mint ahogyan a hatvanhetes kiegyezéstől a második világháborúig nem ritkán esett szó a parlamentben a könyvtárügy különböző kérdéseiről.

Az egyetemi könyvtáraknak az előbbieken vázol nehéz helyzetükből a kivezető utat meg kell találniuk. Mindenekelőtt önvizsgálatot kell tartaniuk ahhoz, hogy egyetemükkel a kapcsolatot a rendszeres fejlesztéshez nélkülözhetetlen szilárd és

tartós alapokra helyezhessék és erre *jogi garanciákat* is kapjanak; végül a megfelelő politikai, társadalmi és államigazgatási kereteket megkeresve, váljanak a könyvtárpolitika jelentős tényezőivé.

III.

1. Üléseit az Egyetemi Könyvtárigazgatók Tanácsa kezdetben meghatározott sorrendben, más-más könyvtárban tartotta, így minden könyvtárat meglátogatott. Ennek megvolt az értelme: az adott könyvtárat tüzetesen meg lehetett vizsgálni, – napi gondok megbeszélése mellett – hiszen ez volt az elsődleges célja a tanácsnak – és a "több szem többet lát" elve alapján felhívhatták az esetleges hibákra az adott könyvtár figyelmét; a "Bibliotheksblindheit" hályogát leoperálhatták, a szakfelügyelő–elnök is megírhatta jelentését. A látogatók is sokat profitálhattak: egymástól tanulhattak, gyakran hasznos tapasztalatokkal térhettek haza.

Később az elnöki tisztségnek már nem volt velejárója a szakfelügyelői megbízás, üléseit pedig az EKT csak a jól működő könyvtárakban tartotta – afféle kitüntetésként. Ennek a gyakorlatnak vitathatlan előnye volt, hogy le lehetett mérni a fejlődést, az új megoldások, korszerűsítések terjesztésének is eszközévé vált a tanács. (De negatív következménye is van: az elkerült könyvtárakban könnyen felüti fejét az elkényelmesedés, az igénytelenség; a könyvtári szolgáltatások beszűkülése, színvonalának süllyedése.)

Kívánatos lenne feleleveníteni a vizsgálati rendszert; ennek módszerét esetenként kell megválasztani. (Jelentés, fejlesztési terv megvitatása, célvizsgálat, teljes körű felülvizsgálat, stb.) Ebbe kívánatos lenne bevonni az egyetemi könyvtári munka egyes részterületeinek legjobb szakértőit. Az EKT azonban maradjon a (fő)igazgatók tanácsa, hiszen *minden könyvtár szervezeti szabályzatában a (fő)igazgató feladatai közé tartozik a könyvtár külső képviselője.*

2. Az egyetem és könyvtára viszonyát, pontosabban: a könyvtár megbecsülésének mértékét nagymértékben meghatározza munkatársainak tudományos működése, esetleg oktatói tevékenysége – természetesen a könyvtári szolgáltatások jó minősége mellett. Más oldalról megvilágítva: az a könyvtáros, *aki nem végez kutatómunkát, nem is ismerheti igazán saját könyvtára állományát, szakterületét, nem fedezi fel a hibákat, nem tudja beleélni magát a kutató lelkivilágába, nem éri el annak küszöbét sem.*

Jótekonnyan hatna, ha *oktatói, illetve kutatói kulcsszámot* kapnának az arra érdemes könyvtárosok addig is, amíg az *egyetemi könyvtárak testére szabott nomenklatura* kidolgozásának a feltételei meg nem teremődnek. Tisztázni kellene azokat az objektív kritériumokat is – a könyvtár feladatköre, mérete, minősítése – amelyek meghatároznák: élén besorolása szerinti főigazgató, igazgató vagy könyvtárvezető álljon. De kiemelkedő eredményeik alapján igazgatói, illetve főigazgatói címet kaphassanak azok a könyvtárvezetők is, akiknek a könyvtára egyébként alacsonyabb kategóriába tartozik. – Az elismerés jeleként be kellene vezetni az "egyetemi könyvtári tanácsos", illetve "főtanácsos" címet is.

Mintegy másfél évtizede sok szó esik a szakképzett könyvtárosok hiányáról. Evvel összefüggésben kell szólni az igazgatók "utánpótlásáról" is. *Hiszem és vallom, hogy a könyvtárak élére könyvtárosok kellenek.* Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy az érdemi könyvtárosi munka kettős arculatának megfelelően az adott szakterület művelője is lehet jó igazgató (ideális, ha a kétféle ismeret párosul). Szakmánk szívesen látta azokat az alkotó típusú tudománypolitikusokat és -szervezőket, akik el-sajátították mesterségünket, felismerték a fejlődés irányát, könyvtárunk felemelkedéséért szálltak síkra, a könyvtárügy tekintélyes alakítóivá, harcosaivá váltak. Ennek ellenkezőjére is volt példa: a múltban is akadtak, akik sine curának tekintették hivatalukat és a könyvtárat csupán anyagi előnyök szerzésére használták fel, sőt: az olvasót is "kinézték" a könyvtárból.

Ennek a megelőzésére az utóbbi években ismét bevezették az igazgatói helyek betöltésénél a pályázati rendszert. Mégis előfordul, hogy – a papírforma szerint – minden tekintetben kiválónak vélt igazgató kudarcot vall: elvész az apróbb részletekben, vagy csupán szaktudományának él, és ami a *legnagyobb baj: nincs koncepciója*, talán eszébe sem jut, hogy a könyvtár fejlesztése rendszeres, napi feladat, amiről egyetlen pillanatra sem szabad elfeledkezni. Egy-két év alatt kiderül, hogy az igazgató hivatalnok alkatú-e, akit csak az érdekel, hogy "beosztottai" belépnek-e percnyi pontossággal a könyvtárba és "lerakják"-e a tervben előírt mennyiségű cédulát a katalógusba, alkotó fantáziája azonban hiányzik, sőt: munkatársait is leszoktatja az újító gondolatokról. Mit lehet ilyenkor tenni? Manapság semmit! Mindenki fel-lélegzik, amikor az illető nyugdíjba vonul – lezüllesztett, megtorpant könyvtárral a háta mögött.

Hogyan lehetne ezt a bukfencet elkerülni? Úgy érzem, a megelőzéssel. Vagyis *a pályázó vázolja fejlesztési koncepcióját; az igazgatói megbízás meghatározott időre, 3-4 évre szóljon.* Egyik gondolat sem új. Az első feltétel egyre többször szerepel a gazdasági életben már osztályvezetői állások betöltésénél is (!), a második pedig több területen gyakorlat, de az egyetemeken ennek már hagyománya is van.

3. Az egyetemi könyvtáraknak *rendszeres és szervezett, közvetlen kapcsolatot kell fenntartaniuk mindazokkal a szervekkel, testületekkel, amelyek a könyvtárpolitika alakítására hivatottak, hogy hallassák szavukat, érvényesítsék a felsőoktatás könyvtári vonatkozású érdekeit.* Ezért *kívánatos lenne, hogy az EKT elnöke* az MM Könyvtári osztálya javaslatára, *miniszteri megbízással* működjék. Ez megnövelné az EKT szerepét, könnyítene a könyvtári osztály gondjain is. Megszűnnék az a fonák helyzet, amire Héberger Károly már 1968-ban rámutatott (Könyvtártudományi Tanulmányok, 1968.): miközben az EKT a Könyvtári osztály tanácsadója, az egyetemek az Egyetemi és Főiskolai főosztály irányítása alatt állnak, s ez utóbbi – mint a múltban is volt rá példa – nem valószínű, hogy elfogadja a Könyvtári osztály javaslatait, észrevételeit, s mindaddig, amíg az egyetemi könyvtárak fentebb említett jogfosztottsága meg nem szűnik, még kevésbé van erre remény.

ELSŐ BUDAPESTI Könyv- és Videokiállítás és Vásár

A Budapesten működő Nemzetközi Tudományos-Ismeretterjesztő Irodalmi és Információs Központ INTERBRIGHT Kft. tevékenységének elsődleges célja, hogy elősegítse az információáramlást kelet és nyugat észak és dél között a tudomány és az ismeretterjesztés területén. Ennek keretében rendezi meg **1989. október 5-8.** között az **Első Budapesti Nemzetközi Könyv- és Videokiállítást és Vásárt.**

A kiállításon olyan patinás kiadók, mint az *Elsevier*, *Springer-Verlag*, *Encyclopaedia Britannica*, stb is részt vesznek. A nemzetközi jelleg mellett felmerült annak igénye is, hogy a hazai nagy és kiskiadók, terjesztők és könyvtárosok közös rendezvényen találkozhassanak, kicserélhessék nézeteiket és új munkakapcsolatokat létesíthessenek. Ennek egyik módja a kiállítással kapcsolt (szatellita) rendezvényeken való részvétel. Könyvtárosok számára különösen érdekes lehet a 2. sz. szatellita konferencia: **"A magyar könyvtárak együttműködési lehetőségei a külfölddel"**. Szívesen látunk előadásokat, hozzászólásokat. A részvételi díj külföldiek számára 120 svájci Fr, hazai könyvtárosainknak kedvezményesen 1200 Ft.

A külföldi kiadók jelezték, hogy a vásáron kiállított legújabb kiadású, főként angol és német nyelvű szakkönyvek és videoik egy részét az INTERBRIGHT-nak értékesítésre átengedik. Felhívjuk a szerzeményezési osztályok vezetőinek szíves figyelmét arra, hogy ily módon kedvező alkalom nyílik állományuk gyarapítására. A bemutatott könyvek jegyzéke az INTERBRIGHT székhelyén megtekinthető, a kiválasztott dokumentumok előjegyezhetők.

Ugyancsak tájékoztatjuk Önöket arról, hogy bár az import könyvbeszerzés eddigi rendszere változatlan marad, lehetőségünk nyílt arra, hogy hazai *könyvtáraink sürgős igényeit* a jövőben folyamatosan, gyorsan kielégíthessük az alábbi multinacionális kiadók műveiből: *Elsevier*, *Springer-Verlag*, *Pergamon Press*, *Encyclopaedia Britannica*, *Oxford U. Press*, *Cambridge U. Press*, *De Gruyter*, *Brill*, *Karger*, *John Wiley*, *IRL Press*, *Que*, *Thieme*.

Mind a kiállítással, mind a könyvbeszerzéssel kapcsolatos kérdéseikre készséggel adunk választ telefonon (384-634) vagy az INTERBRIGHT irodájában (Budapest, Pollack M. tér 10. I. 26.). Postacím: Budapest, Pf. 225.

Egyetem és könyvtár*

Lebovits Imre

Hazánk társadalmában lezajló változások gyors és eredményes végrehajtást követelnek. A változások gazdasági-pénzügyi feltételei jelentősek ugyan, de meghatározó és döntő az emberi tényező. A világ fejlődésvonalának nagyvonalú elemzése is arra utal, hogy az emberi tényezőn belül a szellemi értékek, a szellemi munka meghatározóvá vált. Eredmény csak akkor várható, ha a szellemi munka széles körű kibontakoztatása, elősegítése és alkalmazása minden területen előtérbe kerül, meghatározóvá válik.

A szellemi munka végzésének, alkalmazásának, új értékek létrehozásának egyik feltétele, forrása általában a nemzetközi eredmények, információk, ezen belül a népgazdaság minden területén szükséges tudományos információ megszerzése, rendszerezése, eljuttatása a felhasználóhoz.

Hazánk nyitottsága ma már lehetővé teszi az információk szabad áramlását és befogadását, ugyanakkor a hagyományos és új információhordozók hiánya súlyosan veszélyezteti minden területen az oktató, nevelő és tudományos munkát, amely nélkül a népgazdaság egyetlen területe sem képes gyorsan és eredményesen megújulni, felzárkózni az európai, esetleg a világszínvonalhoz.

A könyvtárak, ezen belül az országos szakkönyvtárak és egyetemi könyvtárak döntő letétművelői a fenti folyamat eredményes végrehajtásának. Ennek csak abban az esetben tudnak eleget tenni, ha *átfogó fejlesztési program* keretében megindul a könyvtárak, információk központok korszerűsítése.

Az egyetemek fejlesztésével remélhetőleg együtt jár a könyvtárak megújulása is. Az egész folyamat a felsőoktatás tényleges reformjának függvénye.

A felsőoktatási reform megvalósításának három gazdája van: az egyetemek, főiskolák, a minisztériumok és a kormány. Az utóbbinak a pénzügyi szerepe döntő. Költségvetésének elosztásakor egyetlen állam sem engedheti meg, hogy a

---

* Az Egyetemi Könyvtárigazgatók Tanácsán (1988. október 21-22., Pécs) elhangzott előadás javított változata.

felsőoktatás kárára takarékoskodjon, mert ezzel a fejlődés döntő erejét adó orszáépítő szellemi potenciát csökkenti.

Információgazdaság, információpolitika szükségessége

Egy népgazdaság fejlettségi szintjére jellemző, hogy milyen a dolgozók megoszlása a népgazdaság különböző ágazataiban. M. Porat tanulmánya alapján megállapítható, hogy 1980-ban az Egyesült Államokban a mezőgazdaságban a dolgozók 3%-a, az iparban 23%-a, a szolgáltatásban 27%-a és az információ területén 47%-a (!) tevékenykedett.

Magabiztosan állítható, hogy létrejött egy információs társadalom, amelyen belül szükségszerűen jelentős szerepet játszik a könyvtár és a könyvtáros.

Magyarországon mind a hazai szakirodalmi termés, mind az egyes könyvtárak állományának gépi feldolgozásával késésben vagyunk, melynek alapvető oka, hogy átfogó információpolitikával sem rendelkezünk. Az információs intézmények tevékenysége országosan nem egységes, inkább széttöredezett. Nincs meg a kompatibilitás és hozzáférhetőség feltétele.

Az információcsere minden ország számára fontos, de különösen azoknak az országoknak, amelyek fel akarnak zárkózni a fejlett országok közé. Ahhoz, hogy többet kaphassunk, többet kell nyújtanunk – elsősorban azzal, hogy a magyar szakirodalmi termést korszerűen, a nemzetközi felhasználásra alkalmas módon tárjuk fel, beépülve a nemzetközi szakirodalmi bázisokba. Különösen fontos Magyarország számára, ahol a nemzeti jövedelem mintegy 50%-a a külkereskedelem csatornáin keresztül kerül értékesítésre.

Közismert, hogy a felsőoktatási beruházásokat az utóbbi évtizedekben lecsökkentették, az intézmények költségvetése is hasonlóan alakult. Könyvtárainkat azok a gazdasági megszorítások ébresztették rá egy átfogó, országos információpolitika szükségességére, amelyek "megtizedelték" a beszerzendő devizás könyv- és folyóiratállományt – még a műszaki szakterületen is –, holott ez éles ellentétben áll a népgazdaságban megvalósítandó tudományos, műszaki, gazdasági fejlesztéssel.

A gazdasági mechanizmus első évtizedében jelszóvá vált, hogy "mindenki gondoskodjon saját információjáról". Ennek következményeként az egyes intézmények fejlesztését helyezték előtérbe országos összehangolás nélkül, háttérbe szorultak a népgazdaság és az összkönyvtári érdekeket távolilag is biztosító központi szolgáltatásokat szolgáló fejlesztések.

Az információhordozók terén lévő lemaradásunk, sőt leszakadásunk túl van a kritikus ponton, ezért rendkívül nagy veszélyben van az információt alkalmazó, felhasználó népgazdaság, mert nem lesz azoknak az eljárásoknak, információknak a birtokában, amelyeknek révén, ha megfelelő tőkével rendelkezik, európai vagy világszínvonalat lenne képes bármely területen elérni.

A szakirodalom és személyes tapasztalataim alapján megállapítható, hogy a fejlett nyugati országokban az egyetemi és műszaki egyetemi könyvtárak – saját felsőoktatási törvényüknek megfelelően – egységes irányelvek szerint szervezettek. Kölsönösen segítik egymást szolgáltatásaikkal, igaz, hogy az intézmények a gépesítés hasonló fokán állnak. Például Ausztriában minden gépesítési munkafázist más egyetemi könyvtár dolgoz és próbál ki és a többi könyvtár átveszi. Ugyanazokat a gépeket használják, így azok kompatibilisak egymással. Ez a világtendencia is.

Hagyományos információhordozók a felsőoktatási intézményekben

A statisztikák egyértelműen bizonyítják, hogy a hagyományos információhordozók (könyv, folyóirat stb.) ára ugrásszerűen megnőtt, amellyel az intézmények költségvetésben biztosított kerete – még az intézmény fokozott támogatása esetén – sem tudott lépést tartani. Ebből adódott az a sajnálatos helyzet, hogy dinamikusan csökken a folyóiratok, könyvek száma. A helyzet gyors romlására utal, hogy olyan jelentős belső támogatással működő könyvtárak, mint a műszaki egyetemi könyvtárak, beleértve az OMIKK-ot is, sem tudtak lépést tartani a beszerzési igényekkel. Így fontos tudományterületek (robottechnika, biotechnika, számítástechnika stb.) információellátása nagymértékben beszűkültek.

A hagyományos információhordozók beszerzését akarva-akaratlanul is nehezítik a monopolhelyzetben lévő KULTÚRA és HELIR vállalatok. Évtizedes tapasztalatok alapján megállapítható, hogy a beszerzés indokolatlanul drága, a kiadók által nyújtott kedvezményeket nem a felhasználó intézmények kapják meg, a szállítás bonyolult, mert nem a megrendelő kapja közvetlenül a dokumentumokat, esetenként elvesznek és késéssel érkeznek meg, ami az oktatás, kutatás szempontjából súlyos veszteség.

Célszerű lenne egy viszonylag kislétszámú, dinamikusan működő önálló külkereskedelmi szervezet, amely a folyóirat és könyv beszerzését bonyolítja, de úgy, hogy a kiadók közvetlenül juttatják el a megrendeléseket a címzetthez, és a kedvezményeket is a megrendelők kapják. Kezdeti lépésként a nagyobb könyvtárak (egyetemek, MTA könyvtára, OMIKK stb.) folyóiratellátását kellene az új szervezetnek megoldania.

A könyvtárak korszerűsítésének - gépesítésének szükségessége

Minden népgazdaság megújulásának alapvető feltétele, hogy a modern eljárásoknak, technológiáknak, gyártóberendezéseknek a birtokába jusson, amellyel saját lakosságának ellátásán túl a nemzetközi piacon is versenyképessé válik. A nemzetközi elemzések és statisztikák szerint a kutatásra fordított összegeken belül több mint 30%-a az információra fordított hányad. Egyértelmű tehát, hogy az információ mint áru, a legkelendőbb és legrágább kategóriába került a modern gazdaságban. Szükségessé vált tehát, hogy a könyvtárak – információs központok –

online szolgáltatás vagy CD-ROM révén hozzájussanak a nagy nemzetközi adatbankokban tárolt különböző szakterületek adatbázisaihoz. Ezzel párhuzamosan megindult a hagyományos könyvtárakban is a saját állomány gépi feldolgozása, egyrészt, mert ez meggyorsítja a könyvtárhasználók kiszolgálását, másrészt, mert ez a könyvtárak értékes információi áruként (vagy nem áruként) rendelkezésre állhatnak más könyvtárak, felhasználók számára.

Az információcsere és annak értéke alapvetően két tényezőtől függ: a nyitottságtól és a gyorsaságtól. A nyitottság alapvetően a politika, illetve a kormányzati döntés függvénye. Jelen időben jó lehetőség nyílik arra, hogy országon belül és országon kívül – intézmények és egyének együttműködése révén – az egyetemek, főiskolák magas szintű információkhoz juthassanak. Erre szorít bennünket az egyre növekvő felhasználói igény, nem utolsósorban az az országos érdek is, hogy a hazai teljes szakirodalmi termést "exportképes", a külföld számára is felhasználható formává alakíthassuk át. Csak ennek révén remélhetjük, hogy a nemzetközi szakirodalmi adatbankokat és adatbázisokat kedvezőbb feltételekkel vehessük igénybe.

A korszerűsítés, gépesítés feltételei

Az egyetemi és főiskolai könyvtárhálózaton belül a nagyobb egyetemi könyvtárak belső könyvtári folyamatainak és szolgáltatásainak modernizálása, gépesítése nagy teljesítményű számítógépeket igényel. Emellett az alrendszer és részfolyamatok kézbentartására megfelelő számú kisebb teljesítményű számítógépek és terminálok szükségesek. A számítástechnikai bázis kiépítése önmagában nem nyújt megoldást addig, amíg az ország híradástechnikai hálózata nincs megfelelő színvonalon kiépítve. Pl. a Budapesti Műszaki Egyetem, amely viszonylag megfelelő számú, kisebb teljesítményű számítógéppel rendelkezik, és reménye van közepes teljesítményű számítógépek megszerzésére, most építi ki belső hálózatát, amely az intézmény nagyobb egységei között képes lesz az egymás közötti információk kapcsolat fenntartására.

Az egyetemek nagy teljesítményű számítógépei nem pótolják a nagy állománnyal rendelkező könyvtárak azon igényét, hogy önálló megamini számítógéppel rendelkezzenek. Csak ez a garancia arra, hogy a feldolgozás és a szükséges számítástechnikai igény a könyvtárak rendelkezésére álljon, amely – összekötve a nagy teljesítményű számítógépekkel – csak együttesen képes megoldani a nagy állományú könyvtárak feldolgozási igényeit.

Sajnálatos, hogy hazánkban csak mintegy 50-60 online állomás üzemel. Ezen belül csak néhány nagyobb egyetem rendelkezik saját online állomással. Az online állomások egyetemi léte nemcsak az oktató, nevelő és tudományos munkát szolgáló komplex információ egyik lényeges alkotóeleme, hanem az oktatás, nevelés területén szükséges döntő szemléletváltás hatékony eszköze is. A hagyományos és modern információs eszközök és hordozók megismerése, gyakorlatának elsajátítása már rövid távon is nagymértékben kihat a szellemi tevékenységet folytatók munkájára,

ezen keresztül a népgazdaság eredményeire. Azt a szemléletet sugallja, hogy bármely tudományterületen nemcsak a belső erőforrások és ismeretek, hanem a világ tapasztalatait, eredményeit is számba vehetők.

Hasonló szolgáltatásra képes a ma még csak a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában üzemelő CD-ROM is. A könyvtárak komplex szolgáltatásainak kiépítéséhez nélkülözhetetlenek a korszerű, különböző teljesítményű sokszorozógépek, a telefax, a jól átgondolt mikrográfiai berendezés, a modern kötészet, sőt a nyomdagépek is.

Hazai és nemzetközi kapcsolatok erősítése és bővítése

Az egyetemek és főiskolák nyitottsága lehetővé tesz országon belül és kívül egy sokkal átfogóbb és szélesebb körű együttműködést és információcserét. Az országon belüli együttműködés korábban vázolt műszaki feltételein túl a nagyobb kérdésekben sokkal egységesebb, de ugyanakkor rugalmasabb rendszerek létrehozására kellene törekedni. Ez azt jelenti, hogy a könyvtári folyamatok lényegi kérdéseiben (pl. katalogizálás, tárolás, szállítás, kölcsönzés) ma is jelentős elvi és gyakorlati különbségek vannak. Ezek nagymértékben zavarják a széles körű és gyors információcserét még akkor is, ha ennek technikai feltételei megoldódnak. A technikai alkalmazásnál is ügyelni kell arra, hogy a kompatibilitás és hozzáférhetőség átgondolt módon érvényre jusson. Az egyetemek és főiskolák egyre bővülő és erősödő kapcsolatokat építenek ki a fejlett ipari országok egyetemeivel, főiskolaival. A könyvtáraknak törekedni kell arra, hogy ezekben az együttműködésekben, megállapodásokban minden esetben a könyvtárak közötti együttműködés is szerepeljen, mert ez az egyik meghatározó biztosítéka annak, hogy az adott egyetem, főiskola magasabb szintű információhoz jusson. Az együttműködés egyúttal lehetővé teszi a könyvtár dolgozói egy részének, hogy külföldi egyetemek könyvtárainak működését megismerjék, tapasztalatait átvegyék, kiemelkedő képességű külföldi könyvtárvezetőket meghívhassanak előadások tartására. Hazánk nem egy egyetemi könyvtára rendelkezik viszont olyan szakembergárdával, könyv- és folyóiratállománnyal, levéltárral, amely joggal keltheti fel a cserepartner érdeklődését, közös kutatás megindítását.

Könyvtárakra, könyvtárosokra vonatkozó rendelkezések értékelése

Hosszabb időszakot és a vonatkozó rendelkezéseket áttekintve, sajnálatos tényként kell leszögezni, hogy az egyetemek, főiskolák, az egész felsőoktatás területén a könyvtárak és a könyvtárosok szerepe, megbecsülése csökkent. Az oktatók és a könyvtárosok közötti erkölcsi, anyagi elismerés különbsége egyre nő a könyvtárosok rovására*. Ha végiggondoljuk az előzőekben leírt gondolatokat,

---

* Az 1989. április 1-jén végrehajtott béremelés az anyagi elismerés területén jelentős változást hozott.

amelyekben egyértelműen bizonyítottam, hogy az információ értéke, szerepe dinamikusan emelkedik, amelynek meghatározó letéteményese az egyetemeken a könyvtár, de elsődlegesen a széleskörűen művelt, sokoldalúan képzett könyvtáros, ez a jelenség még érthetlenebb. Úgy vélem, ezt a negatív folyamatot tovább erősítette az Oktatási Törvény ránk vonatkozó része. Az Oktatási Törvény például részletesen szabályozza a kollégiumok helyét, szerepét, amely kétségtelen fontos intézménye az egyetemnek, de ezzel szemben a könyvtárakról, mint intézményekről a Törvény nem rendelkezik. Ebből a naiv szemlélő azt a következtetést is levonhatja, hogy a könyvtárak idejétmúlt, felesleges intézmények, amelyekre kár szót vesztegetni. Régebben az egyetemi könyvtárak vezetői az Egyetemi és Rektori Tanácsnak tagjai voltak, jelentős befolyásuk volt a felsőoktatásra. Ma már, jó esetben a könyvtár igazgatója állandó meghívottja az Egyetemi Tanácsnak, szavazati jog nélkül.

Könyvtárak, könyvtárosok érdekvédelme

A hazánkban lezajló változások nemcsak lehetővé, hanem szükségessé teszik, hogy szélesítsük a könyvtárak és könyvtárosok értelmes érdekvédelmét. Ennek a feladatnak nem kis hányadát végzi a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, de önmagában ez nem zárja ki, hogy ne tegyük színesebbé, sokoldalúbbá és magasabb szintűvé érdekvédelmünket. Több intézmény könyvtárosa joggal felvetette, hogy a most megalakult Felsőoktatási Dolgozók Szakszervezetén belül, vagy más formában nem volna-e célszerű a könyvtári dolgozók tagozatát létrehozni.

Határozott véleményem, hogy csak az intézményhez és az oktatási területhez kapcsolódva szabad létrehozni a szakszervezeti rétegeképviselést, tagozatot. Önálló, csak szakmai csoportosulásokat létrehozó szakszervezetek (pl. mérnökök, könyvtárosok, orvosok szakszervezete stb.) teljes szétesést eredményezhetnek egy adott intézményen belül. Ennek eredményeként alapvető kérdésekben (bér, jutalom stb.) csak közvetett módon képesek az ott dolgozó szakemberek érkeiket képviselni, védeni.

A könyvtárak fejlődése, jövője

Az információs szektor stratégiai fegyver a gazdaságon belül, amelytől nagymértékben függ a többi ágazat jövője, és önmaga is az értékes áruk kategóriájába tartozik. Az információs rendszer megismerésére, kezelésére, az adott szakterületen való felhasználásra a jövő szakembereit, mérnökeit az egyetemi évek alatt sokoldalúan oktatni kell. Az új információhordozók az egyetemeken is megjelentek, alkalmazásra kerültek, s az oktatást a könyvtárak végzik. Remény van arra, hogy az egyetemről kikerülő és már a jövő században dolgozó szakemberek nemcsak a gyakorlatot, hanem e téren új szemléletet is magukkal visznek a munkahelyekre. Ennek hatása például a mérnöki tevékenységre, az ipar fejlesztésére, új gyártmányok és gyártási vonalak kialakítására beláthatatlan.

A korszerű technológia alkalmazása a könyvtárakban ráirányítja a figyelmet az ember-gép kapcsolat fontosságára, a személyiségre gyakorolt hatás jelentőségére. A vizsgálatok eredménye arra mutat, hogy az automatizáció pozitív és negatív hatású is, az arány kérdése nagymértékben függ a dolgozók felkészítésétől, kiképzésétől, s nem utolsósorban a vezetői döntésektől és stílustól.

A könyvtárak és könyvtárosok döntő hányada elkerülhetetlenek és szükségesnek tartja a gépesítést, szívesen fogadja a számítógépeket a könyvtárakban. A munka szervezete nagymértékben megváltozik, munkahelyek és munkakörök születnek és megszűnnek, új követelményeket támasztanak a dolgozókkal szemben, ami bizonyos mértékű óvatosságot és szorongást is kivált. A századfordulóra az információs tevékenység minden szintje nagymértékben gépesítve lesz. A könyvtári folyamatok számítógépesítése azonban csak eszközt jelent, a folyamatban az ember marad a meghatározó tényező. A változás legfőbb kritériuma: minőségileg javulnak-e a szolgáltatások? Ennek érdekében kell a könyvtári személyzet tehetségét a megfelelő átképzési és kiképzési módszerekkel a legmagasabb szintre emelni. A könyvtárnak a régi, bevált hagyományokon alapuló, hagyományos szolgáltatásokat összehangba kell hozni a modern technikával. Mindenkor felelősek maradnak viszont a nemzeti szakirodalom feltárásáért, és a közművelődés, az oktatás, a tudomány, a művészet terén fellépő igények kielégítéséért. Ezt a missziót a szakmai szempontokat egysíkúbban és szűkebben kiszolgáló, csak a technikára alapozó, az elszemélytelenedést növelő információs központok nem képesek betölteni.

A könyvtárak ugyan súlyos, de semmiképpen sem reménytelen helyzetben vannak. Kétségtelen, hogy pénzügyi kereteik és látogatottságuk csökkent. A könyvtárak ma és a jövőben is az emberiség papíron, filmen, elektronikus információhordozókon feljegyzett tudásának tárházai lesznek. A technika haladásával új formák tűnnek fel. Változhatnak a könyvek, folyóiratok arányaihoz képest a filmen, szalagon, lemezen stb. rögzített információk, de a könyvtár alapvető funkciói változatlanok maradnak.

A nyilvános és ingyenes könyvtár, amely az ingyenes közoktatás szerves része, a világ nagy vívmánya. Hiba lenne ennek feladása, mert a könyvtár soha nem lehet pusztán üzleti vállalkozás. Ugyanakkor nem lehet egyetérteni azokkal sem, akik elvből minden térítés ellen vannak. (Másolás, online számítógépes keresés, könyvtárközi kölcsönzés stb.) Társadalmunk szellemi nevelése, kulturális szintje szenvedne csorbát, ha a könyvtárak ingyenes szolgálata megszűnne és érdemtelené válnának a társadalom széles körű támogatására.

Javaslatok – feladatok

Az előzőekben végzett közel sem teljes körű elemzés és következtetés figyelembevételével néhány javaslat fogalmazható meg:

- Az Oktatási Törvény átdolgozásra szorul, de nemcsak a könyvtárakat érintő hiányosságok miatt.

- Ki kell dolgozni az országos információ-politikát és stratégiát, amelyen belül a mi feladatunk ehhez illeszve megfogalmazni a felsőoktatás információpolitikáját és stratégiáját.
- Legalább a hagyományos információhordozók (könyv, folyóirat, kongresszusi anyagok stb.) szükséges beszerzéséhez kell a pénzügyi fedezetet főhatósági szinten biztosítani. Ez nem lehet ugyan független az egyes egyetemek költségvetésétől, de nem lehet csak és kizárólag az egyetem saját bevételeire hagyatkozni. Az egyetemi könyvtárak könyvtári folyamatainak modernizálása, az oktatás, kutatás létkérdése, ezért a minimális eszközigényt központi keretből, intézményektől függetlenül biztosítani kellene.
- Létre kell hozni olyan szervezetet, a KULTÚRA és HELIR helyett, amely olcsóbban, gyorsabban és ésszerűbben bonyolítja a beszerzést és a dokumentumok továbbítását. Csak ennek révén juthatunk hozzá azokhoz az előnyökhöz, amelyeket a nagyobb példányszám révén a nyugati kiadók a megrendelők számára biztosítanak.
- A könyvtárak ingyenes és térítéses szolgáltatásai nincsenek egymással ellentmondásban. A könyvtárak funkciói sokirányban bővültek, az ingyenes szolgáltatást javítani, bővíteni kell, de ugyanakkor a szolgáltatások egy részét szigorúan üzleti alapon kell kezelni.
- A különböző szakmai szakszervezeteken belül erős, életképes tagozatot, rétegképviseletet kell létrehozni. Feladata nem csupán a könyvtárosok, könyvtári dolgozók közvetlen érdekvédelme (bér, jutalom stb.), hanem a könyvtárak helyének, szerepének erősítése a felsőoktatási intézményekben, szakemberellátottságuk, technikai színvonaluk javítása.

TÁROLÓ KÖNYVTÁRAT ÉPÍTENEK KI – az alsó-szászországi Tudományos Tanács javaslata értelmében – a göttingeni Egyetemi Könyvtár és a hannoveri Műszaki Egyetem és Információs Könyvtár mellett. Csak ezek szerzik be a jövőben a feltehetően ritkán használatos anyagot, s a tartomány többi könyvtára is ide küldi állományának ritkán használt részeit. Így a többi nagykönyvtárban nem lesz szükség a – jelenleg túlszűfolt – raktári tér növelésére. (DBI-Pressesspiegel, 1989. jan.)

Utat a kiutaknak!

Kísérletezés – piac– vállalkozás a könyvtárban

Tamás Tibor

Szokatlan formát választottam mondanivalóm kifejtéséhez – szokatlan időkhöz méltót. Az általános elbizonytalanodás idején különösen indokolt a szerénység és a tolerancia – persze csöndesebb időszakban sem árthat. Ezért lemondok arról, hogy ultimátumot intézzek az Olvasóhoz. Meg sem próbálok azt állítani, hogy ismerem "az egy igaz utat", és biztos receptem van arra, hogy miként lábaljanak ki a könyvtárak jelenlegi szorult helyzetükből. Ám ha ez a kényelmes út lezárult, csak két választásom marad: vagy mondjak le a normatív hozzáállásról és szorítkozzam a tények pusztá felsorakoztatására, vagy, ha a kiütkeresés izgat inkább, minél több lehetőséget hagyjak nyitva az alternatívák feltárására, a hasonló indíttatásúakkal való együttműködésre. Az utóbbit választom.

Három egymásra épülő javaslatot teszek a következőkben minden olyan könyvtárosnak, aki hajlandó azokat *vitaalapként* elfogadni.

Elsősorban azt javaslom, hogy minél több magyar könyvtár illetve könyvtáros ismerje meg és alkalmazza az *akciókutatás* módszerét.

Másodsorban azt javaslom, hogy minél több helyen kíséreljék meg egy *önszabályozó könyvtári piac* kiépítését.

Harmad– de korántsem utolsósorban azt javaslom, hogy fontoljuk meg: hogyan lenne lehetséges a könyvtárügyben elindítani a *Liska Tibor* szellemében fogant *szocialista vállalkozási kísérleteket*? Vegyük sorra ezeket a javaslatokat!

Az alulról szerveződő reform tudománya

Az akciókutatás olyan társadalomtudományi kutatási módszer, amely nem külsődlegesen viszonyul a kutatás tárgyához, s nem is pusztán megismerni kívánja azt.¹

A kutatócsoport a kutatás során jobbító szándékkal beavatkozik a társadalmi csoport vagy szervezet működésébe. A beavatkozás közben igyekszik maximálisan tiszteletben tartani a csoportot vagy szervezetet alkotó, működtető emberek véleményét, érzékenyen reagál visszajelzéseikre. Folyamatosan vizsgálja akciója hatását, s ennek függvényében menet közben változtatja a beavatkozás módszerét, szükség esetén a célját is.

Úgy vélem, hogy a könyvtárügy reformjának ilyen szellemben kellene végbe mennie. Akciókutatások sorozatára lenne szükség.

E módszertan természetét egy akciókutatás lefolyásának vázlatos sémáján mutatom be részletesebben:

a) A kutatás egy *általános elképzelés* kialakításával kezdődik. Egy valamilyen okból *kívánatos cél* felrajzolásával. Az esetek többségében sem a cél, sem elérésének módja nem túl tiszta. A *legelső lépés* ezért a *valóságos szituáció* felmérése, s összevetése a célkitűzéssel, a célok és a valós helyzet *egymáshoz illesztése*. Ez a folyamat kétirányú:

- egyfelől a célok közelítése a realitásokhoz, aminek eszköze a gondos empirikus elemzés és az akció alanyaival folytatott párbeszéd
- másfelől a megcélzott csoport vagy szervezet felrázása, válaszára készítése. Eszköze lehet a helyzetről adott sokkolóan nyílt bírálólat, vagy egy meghökkentően újszerű célrendszer felvázolása, ami vitára készítet, együttgondolkodásra indít, és ami által a vitában kialakulhat egy kompromisszumos célkép.

E szakasz végén – jó esetben – kapunk egy általános képet arról, hogy miként érhető el a cél; és megszületik egy döntés arról, hogy mi legyen a beavatkozás első lépése.

b) A második szakaszban ezt az első lépést *kivitelezik* a kutatók és a résztvevők (akik, s ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni, egyszerre alanyai és tárgyai a kutatásnak).

c) Ezután *tényfeltáró munka* következik. Ennek eredményei több szempontból hasznosíthatók. Segítik az akció értékelését. Kimutatják, hogy az eredmény elmarad-e a várakozásoktól, vagy éppen meghaladja azokat. A kutatóknak új általános tapasztalatok gyűjtésére adnak alkalmat, néha messzemenő tudományos következtetések levonására nyitnak módot. E tényfeltárás alapján lehet helyesen megtervezni a következő lépést, ez teszi megalapozottá az általános terv esetleges módosítását. A beavatkozást követő elemző munka gyümölcseként aztán megszületik a döntés a beavatkozás második lépéséről. Ez a második lépés az elsőhöz hasonlóan a *kivitelezés – tényfeltárás – módosított tervezés* szakaszaiból áll, vagyis előkészíti a harmadik lépést, és így tovább.

Mindez persze kézenfekvőnek tűnik, de ha összevetjük a magyar gazdaságban és társadalomban (s nemcsak itt) megszokott vezetési, illetve reformálási módszerekkel, akkor azt találjuk, hogy az akciókutatás szelleme korántsem érvényesül. Úgy vélem, ránk is illik Kurt Lewin hasonlata, amellyel az amerikai szociális akciók, reformok vezetését jellemezte². A mi reformjainkat is úgy vezetik, mint azt a hajót, amelynek fedélzetén a kapitánynak valahogy az az érzése támad, hogy hajója túlságosan jobbra tért a menetiránytól, ezért a kormánykereket élesen balra fordítja. Bizonyos jelekből meggyőződik arról, hogy a kormánylapát valószínűleg követi a kormánykerék mozgását, tehát a hajó a terv szerint fordul. A kapitány ezután elégedetten ebédelni megy, miközben a hajó körben forog...

Az akció kutatás kilép ebből a körből. Nem szorítkozik a hajóban szerezhető információkra, hanem arra törekszik, hogy a beavatkozást a hajó mozgása és az elérendő cél közötti viszony változásaihoz igazítsa.

Felderítést kell végezni ahhoz, hogy folyamatosan tájékozódjunk: a helyes irányban mozgunk-e. Ténymegállapító eljárásokat, "társadalmi szemeket és füleket" kell beépíteni az akcióba. Ez az akció kutatás legfőbb tanulsága.

Ahhoz, hogy a könyvtárügy reformja sikerrel járjon, tudományosan megalapozott, s egyben demokratikus, az érintett közösség érdekeit, a valóság visszajelzéseit figyelembe vevő beavatkozásokra van szükség.

Egy könyvtári akciósorozat feltételei

a) Az akció kutatás halála a fennálló állapotokkal való elégedettség. A hazai könyvtáró társadalomról sok mindent el lehet mondani, de azt bizonyosan nem, hogy elégedett a jelenlegi helyzettel, és különösen a felismerhető tendenciákkal, távlatokkal.

Ha összességében talán nem is, de nem jelentéktelen szegmensekben feltétlenül megvan a készség a problémákkal való szembenézésre. Ezt a jószándékot kell hatékony és szervezett társadalmi akcióvá alakítani.

b) Nem szabad megelégedni egyetlen akció megszervezésével. Egymással párhuzamosan – s közben egymásra figyelve – sok akció kutatás indítása szükséges ahhoz, hogy elérhessük a célt. Az elavult, de hatalommal bíró struktúrákat egy-egy elszigetelt reformkísélet a legritkább esetben képes megingatni. A fennálló rend könnyedén elbánik az *egyfejtű* ellenféllel. Még arra sincs szüksége, hogy megsemmisítse azt. A mindennapi működés során is képes felszippantani a reformot.

Az innovációnak akkor van esélye, ha a korhadat épületet egyszerre sok különböző irányból támadják meg a jól szervezett akció kutatások beavatkozásai. Sokféle értéket, sokféle célkitűzést kell párhuzamosan kipróbálni, hogy a mindennapi élet szintjén érzékelhető változások menjenek végbe.

c) A könyvtárügy reformjának, és különösképpen az akció kutatásnak komoly akadálya, hogy jelenleg a könyvtárak teljesítményének felmérésére nem léteznek komolyan vehető, egyértelmű teljesítménystandardok, ezért nem lehet megítélni a beavatkozások nyomán végbemenő előrehaladás vagy visszacsúszás mértékét, sőt magát a tényét sem.

Valamennyiünk számára nyilvánvaló, hogy az olyan mutatók, mint a beiratkozott vagy az aktív olvasók száma, a kölcsönzési forgalom, a helybenhasználat adatai, a forgássebesség, a raktárban érintetlenül álló állományrész aránya stb., bár kapcsolatban állnak a teljesítménnyel, nem egyértelmű jelzők. Különösen keveset mondanak a munkavégzés minőségéről, a könyvtáros gyorsaságáról, pontosságáról, emberségéről. Persze össze lehet állítani komplex hatékonyságmutatókat, amelyek sok tényező együttes alakulásáról adnak egy összképet, de ezek minél komplexebbek, annál nehezebben kezelhetők. S a fő baj, hogy a mutatók értéke önmagában semmit sem határoz meg. A fenntartó intézmény önkényétől függ, hogy mennyire veszi figye-

lembe a mutató értékét, amikor költségvetési kereteket határoz meg az egyes könyvtáraknak. A juttatások odaítélését és a szankciók kiszabását össze is kapcsolhatja a teljesítménymércék alakulásával, de el is szakíthatja azoktól. Mindez alku tárgya.

Ennek a súlyos módszertani gondnak elvileg kétféle megoldása képzelhető el:

- olyan kísérletsorozatokat kell indítani, amelyek összehasonlíthatók. Ha például hasonló start helyzetű könyvtárakat választunk ki a kísérlet céljára, és ezekben eltérő akciókat indítunk, a beavatkozás során kialakuló különbségekből akcióink eredményességére következtethetünk;
- olyan akciókutatásokat kell tervezni és indítani, amelyek "beépített teljesítménymérővel" rendelkeznek. Ennek is többféle megoldása lehetséges. Én a könyvtári tevékenység piaci alapra helyezésében látom a legtöbb fantáziát.

Itt tulajdonképpen be is fejezhetném írásomat. Ez felelne meg leginkább az akciókutatás demokratikus szellemének. Megtettem, amit a legfontosabbnak tartottam: felhívtam a figyelmet egy minden bizonnyal hatékony reform-módszerre. Minden további attól függ, hogy akadnak-e kutatók és könyvtárosok, akik találya érzik magukat, akiknek van valamilyen elgondolásuk a könyvtárak hatékonyságának javítására, és hajlandók az akciókutatás szellemében alakuló teamekben együtt dolgozni.

Ám attól tartok, hogy ha megelégednék ennyivel, paradox módon csökkeném annak esélyét, hogy cikkem nyomán sokan gondolkodjanak el az akciókutatás alkalmazásának lehetőségeiről. Amit ugyanis eddig leírtam, túlságosan is elfogadhatónak tűnhet. Márpedig az együttgondolkodást az ellenérzések, a viták serkentik, nem az egyetértés.

Ezért hozakodom elő konkrét javaslataimmal. Azt remélem, hogy ezek meg tudják hökkenteni az Olvasót, s így alternatív elképzelések kialakítására ösztönzik majd.

A könyvtár és a piac frige

Valami azt súgja nekem, hogy ebből a különös házasságból egészséges gyermekek születhetnének: a mai koravén, asztmatikus könyvtárakat pirospozsgásabbak válthatnák fel. De hát mi súg nekem ilyeneket?

a) A közművelődési könyvtárak hagyományos működési módjára a befelé forduló, bürokratikus stílus jellemző. A könyvtáros munkája hétköznapjain azt és úgy csinálja, ahogy éppen jónak látja, illetve ahogy megszokta. Természetesen mint minden szervezetnek, a könyvtárnak is van egy aspirációs szintje, vagyis egy ítélete arról, hogy milyen feladatokat, milyen szinten kell megoldania. A könyvtár környezete is állandóan kritizálja a könyvtári szervezet ezen aspirációs szintjét és teljesítményét. A piaci szervezetekkel ellentétben azonban a könyvtár ezt a kritikát nem érzékeli közvetlenül és folyamatosan. Nem kényszerül arra, hogy a valóságos folyamatok oldaláról érkező bírálatot figyelembe vegye.

Abba, hogy a képregény, a televízió, a video elszívja az olvasókat, nem az egyes könyvtárak buknak bele. (Ők, ha ügyesen vezetik a statisztikát, esetleg még azt is elkerülik, hogy náluk csökkenjen a forgalom.) Az olvasók eláramlásába csak a könyvtárügy egésze bukik bele.

A könyvtárakat olyan kritika, amelyet – legalább formálisan – figyelembe kell venniük, csak a felügyeleti szervek részéről éri időről-időre. Persze ezek a felügyeleti intézmények sem állnak környezetük közvetlen ellenőrzése alatt, figyelmük is erősen megoszlik, ezért ha hatalmas energiárfordítással esetleg véghez is visznek valamiféle változtatásokat a könyvtárakban, ezáltal csak nehézkes, s nem mindig helyes irányú alkalmazkodást képesek kierőszakolni.

A könyvtáraknak a környezet jelzései iránti érzéketlensége tehát az egyik indok, ami szerintem a piaci irányú kísérletezésre ösztönöz.

b) A könyvtárosok között abban teljes az egyetértés, hogy a használók igényeit ki kell elégíteni. Ám ezzel a követelménnyel nem lehet mit kezdeni, mert valószínűleg abban is egyetértünk, hogy nem lehet minden igényt kielégíteni. E két egybehangzó állításból pedig egyenesen következik egy harmadik, amellyel már messze nem mindenki ért egyet: *a könyvtárnak nem is kell minden használói igényt kielégítenie, mivel csak így lehet képes magas színvonalú szolgáltatás nyújtására.*

A könyvtárak ma sem elégítenek ki minden igényt, még akkor sem, ha az egész könyvtári rendszer teljesítményét vesszük figyelembe. De az, hogy milyen igények maradnak kielégítetlenül, túlnyomórészt esetlegesen, véletlenszerűen, öntudatlanul dől el. (Például: a könyvtár megvesz valamennyi krimet és valahány példányt a moldován költők antológiájából, általában anélkül, hogy tudná, miért azt, és miért annyit?)

Ahhoz, hogy a könyvtárak fokozhassák teljesítményüket és az igénykielégítés szintjét, *választaniuk kell.* Értékelni, szelektálni kell az olvasók igényeit, és csak egyes szegmenseket érdemes megcélozni, azokat viszont a lehetőségek határáig menően el kell látniuk.

Valamiféle durva, nyers piacszegmentálás persze ma is zajlik. Késhegyig menő viták dúlnak akörül, hogy – egyfelől – ki elégítse ki a nagyon magas szintű, speciális igényeket, illetve – másfelől – mit kezdjünk a nagyon alacsony szintű, a kommersz iránti igénnyel? Ám a piacszegmentálás nemcsak az ilyen kérdések megválaszolását jelenti. Nincs két egyforma használói környezetben működő könyvtár, ám ez az állományok összetételén, az intézmények "szolgáltatási filozófiáján" túlságosan kevésbé látszik. Ha minden könyvtár elsősorban és őszintén az éppen hozzá forduló használókkal törődne, ez nem így lenne.

A szegmentált igénykielégítést persze nehéz a könyvtárakon számon kérni, ugyanis hiányzik e tevékenység két alapvető feltétele.

- A könyvtárak alig rendelkeznek használható információkkal az olvasók igényeiről, azok változásainak irányairól, egyáltalán az olvasók köréről. Az intuíción, a mindennapi tapasztalatokra legfeljebb változatlan, vagy kevésbé változó gyakorlatot lehet alapozni.

– Mint már említettem, hiányzik a teljesítmény megbízható visszajelzésének lehetősége is. Hiába céloz meg a könyvtáros szolgáltatásával egy olvasói réteget, s hiába vannak elképzelései arról, hogy nekik mire van szükségük, ha nem tudja megállapítani, hogy a szegmentálás során nőtt vagy csökkent-e a teljesítménye. A könyvtáros minden akciójával sötétben – vagy jó esetben félhomályban – tapogatózik. Vállalkozást, kockázatvállalást, teljesítményfokozást csak olyan körülmények között várhatunk, ahol a kockázat és a nyereség kalkulálható, hozzávetőlegesen előrejelezhető. Ez is a piaci reform mellett szól.

c) Végül a piac kiépítését indokolná az is, hogy a könyvtár és a használók bonyolult, bürokratikus központból nem áttekinthető viszonyát csak egy önszabályozó piac képes kielégítően kezelni. Hogy a piac miért képes erre és a tudatos központ miért nem, ennek taglalása messzire vezetne. Ehelyütt – bizonyítás helyett – "csak" egy Nobel-díjas közgazdász szavait idézem, hogy érzékeltessem az önszabályozó piac nehezen felülmúlható előnyeit a piacot kiiktató központi utasítgatással szemben:³ "Minthogy a decentralizáció azért vált szükségessé, mert senki sem képes tudatosan mérlegelni mindazokat a megfontolásokat, amelyek a sok egyéni döntést befolyásolják, világos, hogy az összhangteremtést sem végezheti a tudatos ellenőrzés, hanem csakis olyan megállapodások, amelyek a gazdaság minden szereplőjéhez eljuttatják azokat az információkat, amellyel nekik rendelkezniük kell annak érdekében, hogy döntéseiket hatékonyan hozzáigazítsák másokéhoz. És mivel a változások minden részlete, amely hatást gyakorol a különböző áruk keresleti és kínálati viszonyaira, vagy nem ismerhető, vagy nem gyűjthető és teríthető szét elég gyorsan egy központ által, szükség van valamilyen nyilvántartási rendszerre, amely automatikusan jelzi az egyéni cselekvések minden lényeges hatását, s amely jelzések cgyszerre eredményei és vezérfonalai az összes egyéni döntésnek.

Éppen ez az, amit a verseny körülményei között az árrendszer tesz, és amelynek elvégzését semmilyen más rendszer mégcsak nem is ígéri. Ez képessé teszi a vállalkozókat arra, hogy tevékenységüket társaikéhoz igazítsák viszonylag kisszámú ármozgás megfigyelése révén... Minél bonyolultabbá válik az egész gazdaság, annál inkább függünk a tudás megosztásától az egyének között, akik különálló erőfeszítéseit az árrendszerként ismert személytelen mechanizmus hangolja össze."

Ilyen és hasonló érvek súgják tehát nekem, hogy a könyvtárügy reformját célzó akciókutatások egyikének-másikának meg kellene kísérelnie a könyvtári szolgáltatások piacának kiépítését. Természetesen ezt a célt is több irányból, sokszínű kísérletek együttes végigvitelével lenne érdemes megközelíteni. Így kaphatnánk igazán használható eredményeket. Egy azonban bizonyos: minden piacéptő kísérletnek meg kellene adnia a maga sajátos választ arra a kérdésre, hogy miként lehet a könyvtári szolgáltatásokat pénzzel, árakkal közvetíteni?.

Pérez, pénz, pénz

A pénz könyvtári felhasználásának kikísérletezése a legnehezebb, de egyben a legígéretesebb akciókutatási feladat. A kísérletek megindításánál sok előfeltétellel és

félelemmel kell megküzdeni. A könyvtári szolgáltatások pénzért való árusítása merőben szokatlan dolog. Ha néhányan pedzegetik is ezt, merészségük inkább kétségbeesésből fakad, mint abból a meggyőződésből, hogy ez lenne a haladás útja. Az út tehát járatlan – a kísérletek tervezésénél nem támaszkodhatunk megbízható tapasztalatokra.

Első megközelítésben kétféle lehetőség nyílik a feladat megoldására:

a) A kézenfekvő megoldás az lenne, ha a kísérletbe belépő könyvtár teljes egészében megfizetné a szolgáltatásait használóival, és a fenntartó megszüntetné a könyvtárak támogatását. Ennek nagy előnye lenne, hogy a könyvtár számára azonnal, minden közvetítés nélkül megjelenének döntéseinek következményei.

Ha például nagy lenne az elhibázott beszerzések aránya, sok lenne az olvasók által soha meg nem érintett könyv, akkor állandóan nagy raktárra lenne szükség, ami egy fölösleges helyiség bérlésének, fenntartásának költségeiben közvetlenül érzékelhetővé válna. Ha a könyvtár helyisége barátságatlan, dísztelen lenne, az nemcsak a könyvtárosok közérzetében, hanem pénztárcájában is károkat okozna. Ha a kiszolgálás lassú, udvariatlan lenne, a könyvtáros nem keresné az olvasók kegyeit, vagy a merev nyilvántartási rendszerben az olvasó nem ismerné ki magát, ez anyagilag is súlyosan érinthetné a könyvtárat. Viszont: minden olyan újítás, egyes reklámfogás, szolgáltatásbővítés, ami fizetőképes keresletet vonz, növelné a könyvtár hasznát, bővítené fejlesztési lehetőségeit.

E megoldás két szempontból nehezen elfogadható a könyvtárosok számára:

- alig összeegyeztethető a könyvtári rendszer lényegéről, céljáról, a könyvtár hivatásáról alkotott jelenlegi képpel;
- úgy teremti meg a könyvtár hatékonyságát, hogy a nem fizetőképes igényeket nem tekinti kielégítendő igényeknek.

Az első ellenérvre – kissé komolytalanul – álfilozófikus választ lehet adni: ami van, elmúlik, s helyére valami más lép. Így van ez a ma öröknek látszó értékekkel is.

Az éppen uralkodó értékrend persze nem vehető semmibe. Világos, hogy mérhetetlen károkat okozna, ha – akár a gazdasági helyzet romlása által kényszerítve, akár valamiféle "felvilágosult abszolutista" indítatásból – a könyvtárosok és használók minden tiltakozása ellenére "bevezetnék" a "fizető könyvtárak" rendszerét. Ám az is világos, hogy nem lenne bölcs dolog az uralkodó közhangulatra hivatkozva elvágni a néhány helyen, korlátozott feltételek között indítandó kísérletek útját. Ki tudja, a végén még sikeresnek bizonyulnának! S ha így lenne, ez talán még azt a bizonyos értékrendet is megmozdíthatná.

A második ellenérv sem jelent leküzdhetetlen akadályt. A könyvtári piacon persze nem lenne célszerű szociális vagy egyéb szempontból különbségeket tenni: a legszerencsétlenebb nyugdíjastól is ugyanazt a díjat kellene elkérni, mint a jól fizetett vezető állású értelmiségitől – ahogyan minden más piacon is ez a célszerű eljárás. Mindez azonban nem jelentheti a szegények kizárását a szolgáltatásból. Az igénybe vett szolgáltatások árát a társadalombiztosítás útján lehetne visszatéríteni, vagy éppen előre kifizetni. A fejlett tőkés országok tapasztalatai azt mutatják, hogy csak így

fejtheti ki a kívánt hatást a piaci rendszer is, és a szociális biztonság rendszere is. A szocialista országokban inkább az ellenkezőjére találunk példát: itt egyetlen rendszerbe olvasztva, egyszerre próbálják nyújtani a hatékony, színvonalas és egyben olcsó szolgáltatást, hogy a piaci és a szociális szempontoknak is eleget tegyenek. Ehelyett azt érik el, hogy a szolgáltatás gyenge minőségű lesz, ha egyáltalán hozzá lehet jutni, és mindenki számára drága, vagy éppen azok számára is olcsó, akik nem szegények, akiket nem kellene közpénzekből támogatni⁴. (Gondoljunk a lakás helyzetre, az egészségügyre, az oktatásra, a telefonmizériára!) S nem sorolható-e ide a könyvtári szolgáltatás is?...

Míndezek miatt úgy vélem, hogy a könyvtárak egy korlátozott körében ki kellene próbálni, hogy milyen hatással járna a szolgáltatások ellenértékének megfizettetése a használókkal.

b) A másik elvi lehetőség, hogy a fenntartó nem szünteti meg a kísérletben résztvevő könyvtár támogatását, de a támogatás mértékét a teljesítmények objektív mércéjétől, a piaci eredménytől teszi függővé. Ezzel lehetőség nyílik arra, hogy elkerüljük a használók fizetésre kötelezését. De hogyan lehet így megteremteni az objektív piaci mércét? Úgy, hogy *a könyvtári rendszeren belül teremtünk egy belső értékkel bíró, csak a könyvtárban használható, de ott értékes pénzt, s ezzel fizetnek a használók!*

A feladat még az előbbinél is szokatlanabb. Ügyelni kell, hogy a mesterséges pénz ne legyen egyúttal mesterkélt, – hogy valóban pénzként tudjon működni. Valódi piac csak jól működő, önszabályozó árrendszeren alapulhat.

A könyvtári pénznek legitim pénznek kell lennie, ami legalább három feltétel teljesülését követeli: a könyvtárban mindenki elfogadja; a megszabott határokon belül bármit lehet venni érte; birtokosa szemében értéke van, tehát nem mindegy, hogy egy szolgáltatásért mennyit ad cserébe korlátozott mennyiségű pénzből.

Ez utóbbi feltétel a legfontosabb. Az a pénz, amely csak annyit "tud", hogy a javak meghatározott köréért elfogadják cserébe, ettől még akár jegy is maradhat (pl. élelmiszerjegy). A papírfecni attól válik pénzzé, hogy birtokosa szemében értéke van, mielőtt megválnak tőle, átgondolja, hogy mire adja ki. Ez alapoz meg minden gazdasági kalkulációt.

Miből származik a "valódi" pénz értéke? Általában valamilyen áldozatból. Vagy abból, amelyet azért hozunk, hogy hozzájussunk a pénzhez (pl. megdolgozunk érte, kockázatot vállalunk stb.), vagy abból az áldozatból, hogy valami más megvásárlásáról lemondunk, amikor valamire elköltjük. De leginkább a kettőből együttesen.

A könyvtári belső pénz értékének megalapozásánál inkább az utóbbi tényezőre kellene helyezni a hangsúlyt (hiszen elég nehezen képzelhető el, hogy a használók a pénzhez jutásért hozzanak áldozatot, pl. úgy, hogy a könyvtár részére ellenszolgáltatásként valamilyen munkát végeznek). E pénz értékét tehát az adná a használók szemében, hogy amikor valamilyen könyvtári szolgáltatásra költik, ezzel lemondanak valamilyen más érték megszerzéséről, vagy éppen fordítva: a könyvtár igénybevételeiről mondanak le a kínálózó alternatíva megszerzése érdekében.

Milyen alternatív "javak" felkínálása teremthetne belső értéket a könyvtári pénznek? Egyáltalán van-e bármi, ami az anyagi gyarapodás, a gazdagodás vágyán, a saját munkájukkal való takarékoskodás igényén túl érdekli az embereket, s így pénzük elköltésénél mérlegelésre készíti őket? Ezek kemény kérdések, amelyek megválaszolásához sokféle társadalomtudomány területéről induló, a problémát egyaránt magukénak érző kutatók közös akciókutatására lenne szükség.

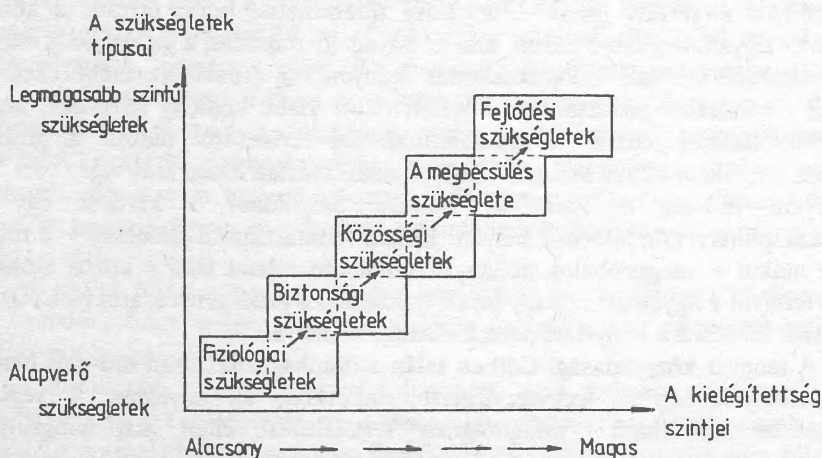
Nem tudom, de nem is akarom megoldani a kérdést egy ilyen interdiszciplináris gondolkodás helyett. Ennek fenntartásával azonban – a teljesség igénye nélkül – megpróbálok néhány használható ötletet adni e közös munkához, illetve felhívni a figyelmet néhány olyan tudományos eredményre, amelyek elgondolkoztatóak lehetnek a könyvtári pénz kialakítói számára.

- A magyar közgazdasági életben talán a munkagazdaságtan művelői harcolnak a legerőteljesebben a leegyszerűsített emberkép, az anyagias, a végletekig racionálisan számítható "átlagdolgozó" feltételezése ellen. Azt hangsúlyozzák például, hogy nem igaz, hogy a munkanélküliség fenyegetése sarkallja nagyobb teljesítményre az embereket, de még az sem igaz, hogy elsősorban vagy kizárólag az anyagi ösztönzés indítja a dolgozókat teljesítményük növelésére. (Példa erre a magyar futball: a "nagy pénz, kis foci" szomorú példája.) A munkagazdászok feltárják, hogy az ember cselekvéseit nagyon sokféle motívum befolyásolja, s az eredmény szempontjából ezek összhatása az érdekes.⁵

- Más oldalról jut el ugyanide a szervezetelmélet és a vezetéstudomány berkeiből jónéhány kutató. Számunkra különösen tanulságos lehet *Maslow* nevezetes elmélete az emberi motivációkról. Ez az elmélet, ha részleteiben nem is általánosan elfogadott, egy alapelvben teljes egyetértéssel találkozik: az anyagi szükségletek csak egyik elemét jelentik bonyolult motivációs rendszerünknek.

Maslow szerint az emberi szükségletek "egymás után" jelentkeznek, vagyis ha egy szükséglet kielégült, az egyénben egy másik aktiválódik. Vannak alapvető, az egyéb szükségleteknél "nagyobb erejű szükségletek." Ezeket legalább bizonyos mértékig feltétlenül ki kell elégíteni, mielőtt "magasabb szintű", "feljebb" szükségletek kezdenek aktiválódni. Minden ember, az ember általában a szükségletek hierarchiájával rendelkezik, amely a legalapvetőbbektől a legfeljettebbekig terjed. Mely szükségletek rendeződnek e hierarchiába Maslow szerint? A fiziológiai szükségletek tárgya az élelem, a víz, a levegő, a lakás stb. A biztonság és stabilitás szüksége az a vágy, hogy ha egy szükséglet kielégült, erre a jövőben is lehetőség legyen. A közösségi szükséglet a szoros társas kapcsolat, a meleg, szeretetteljes viszonyok iránti igény. A megbecsülés szüksége az elismert társadalmi helyzet elérésének, a társak tiszteletének biztosítása iránti vágy. A fejlődési szükséglet az önmegvalósításra irányuló törekvés, vagyis arra, hogy az egyén lehetőségei végső határáig fejlődjék, azzá válják, amivé válni képes.

Mint említettem, Maslow elméletével szemben megfogalmazása óta sokan és sokféle fenntartást hangoztattak. Ám ez az elmélet úttörő jelentőségűnek bizonyult, s ma szinte minden szervezetelméleti kutatás végső soron a bonyolult emberi szükséglet-hierarchia ezen alappondolatára épül – szemben az egyetlen szükséglet-típusból "felépített" emberképpel. E gondolat nyomán terjedt el a nyugati vezetési gyakorlatban az a meggyőződés, hogy – szemben a század elején jellemző taylori szervezettel (pl. a Ford-művek híres futószalagrendszerével) – a vezetésnek nem szabad feltételeznie, hogy az anyagi jutások minden esetben magas termelékenységhez vezetnek.⁶

A könyvtári pénz kikísérletezéséhez Maslow elméletétől mar nemcsak szemléleti alapokat, hanem konkrét ötleteket is kapunk: néhány olyan szükségletfajta megnevezését, amelyek kielégítésének vágya megalapozhatná egy könyvtári belső pénz értékét. Maslow nyomán felmerülhet bennünk, hogy ha a könyvtári pénzért anyagi javak helyett a könyvtári szolgáltatásokon kívül például közösségi megbecsülést is lehet "vásárolni", akkor ez a pénz értékessé válhat mind a használók, mind a könyvtárosok szemében. (A vásárolni kifejezés természetesen idézőjelbe kívánkozik – kissé körülírva úgy lehetne kifejezni, hogy ha pl. több könyvtári pénz birtoklása erősíti a birtokos közösségi helyzetét, ez életképessé teheti a pénzt. Hogy miként "erősítheti" egy árukra nem váltható pénz birtoklása az egyén közösségi helyzetét, ez külön kérdés, amire még visszatérek.)

- Hasonló irányba mutatnak ezektől egészen eltérő tudományágak egyes eredményei is – pl. az antropológiáé és a néprajzé. Ezek történeti érvet szolgáltatnak egy közösségi pénz lehetősége mellett. Nem a modern társadalomban fellelhető csíráit, hanem a megelőző korokban virágzó formáit tárják fel.

De hát létezett-e valaha is olyan pénz, amelyért nem árut, hanem közösségi megbecsülést, szeretetet, avagy presztízst "vásároltak"? Persze hogy létezett (néhol még ma is létezik)! Az antropológia, a néprajz, a történettudomány nagyon sok ilyen pénzformáról tud. Ezek közül *Polányi Károly* munkássága nyomán különösen ismertté vált *B. Malinowski* néprajzkutató felfedezése, a trobriand-szigeteki bennszülöttek kula-kereskedelme, amelyben a csere tárgya sokkal inkább a közösség tagjainak kölcsönös jóindulata és nagyrabecslése, semmint valódi tárgyak.

A *kula* a csere széles körű, törzsek közötti formája: olyan közösségek bonyolítják le, amelyek a szigetek zárt kört alkotó hatalmas gyűrűjében élnek. Ennek az útvonalnak mentén kétfajta árucikk – és csakis ez a két fajta – utazik folytonosan, egymással ellentétes irányban. Az egyik a *szoulavának* nevezett, vörös kagylókból készített nyaklánc. A másik a *mwali*, azaz a fehér kagyló-karpercec.

A két árucikk szertartásos cseréje a kula legfontosabb, alapvető része. A kula a mitológiában gyökerezik, hagyományos jogrend támogatja, és mágikus rítusok veszik körül. Ami pedig a tranzakciók gazdasági mechanizmusát illeti, az a hitel egy specifikus formáján alapul, amely magas szintű kölcsönös bizalmat és kereskedelmi tisztességet tételez fel. És végül, a kula nem valamely szükséglet nyomása alatt folyik, mivel fő célja olyan javak cseréje, amelyeknek nincs semmilyen gyakorlati hasznuk.⁷

A mi elődeink számára sem voltak ismeretlenek az ilyen viszonyok. A kaláka – ha nem is pénz által közvetítve, de – annak közismert magyar példája, hogy gazdasági viszonyokat nagyon jól lehet közösségi alapokon kezelni.

E példákat nem azért soroltam fel, mintha úgy gondolnám, hogy a modern társadalom viszonyai között egy az egyben alkalmazhatók lennének. Inkább azért, mert a könyvtári pénz kikísérletezésével olyan útra lépünk, amely teljesen ismeretlen. S az ilyen ösvényre tévedőkkel szemben a többség természetes konzervativizmusa gyakran hozza fel azt az érvet, hogy ami nincs, az nem is lehet. Ezzel a parlagi módszertannal szemben példáim csupán annyit mondanak, hogy valamifajta közösségi pénz volt már a világon, vagyis nem teljesen lehetetlen. Az igazi választ azonban az akciókutatás módszere adhatná meg, így: ha valami nincs, de kívánatos lenne, kísérletezzük ki, hogy lehet-e?

Térjünk vissza arra a kérdésre, hogy miképpen erősíthetné a könyvtári belső pénz a birtokosának közösségi helyzetét? Egy sokféle irányban tájékozódó kutatókból és könyvtárosokból álló team nyilván ennek is többféle megoldását javasolhatná és kísérletezhetné ki. Saját hipotézisemmel ismét csak megeléjezem ezt a munkát.

Az erős és működőképes közösségi pénz megteremtéséhez mindenekelőtt a használókból és a könyvtárosokból verbuválódott közösségekre lenne szükség, amelyek valamely együttes tevékenység közben formálódna ki. A közösségalkotó tevékenységet pedig úgy kellene szabályozni, hogy a közösség bármely tagjának lehetősége legyen közben kitűnni társai közül, s ezzel elnyerni társai megbecsülését. Ha a siker esélyét az egyén számára növelné az, hogy több könyvtári pénzt birtokol, mint mások, akkor a pénz, mint közösségi törekvései elérésének eszköze, valóban értékessé válna a szemében. Mindezeknek a feltételeknek pedig eleget tesz például a játéktevékenység.

Mit játszunk a könyvtárban?

A közös játék legalább akkora közösségalkotó erővel bír, mint a közös munka vagy a közös tanulás, de emellett azzal az előnnyel is rendelkezik, hogy a tevékenység célját, kereteit, szabályait maguk a résztvevők szabják meg. Ezt a tevékenységformát ki- és felhasználva nagyon komoly alkotóerőket lehet felszabadítani (nemcsak a könyvtárügyben).

A modern társadalmak általában – s a magyar társadalom különösen – rövidlátó módon járnak el, amikor mind a köz-, mind a magánéletből következetesen száműzik a játékot. Felmérhetetlen az a veszteség, ami abból származik, hogy a játékkultúra sorvad, hogy társadalmainkat immár nem teremkenyíti meg az eleven hagyományokban gyökerező, s ugyanakkor szabadon szárnyaló, mindig újat

alkotó játék. Ahogyan felmérhetetlen, bár jól érzékelhető az a közvetlen kár is, amely abból keletkezik, hogy – nem kis részben a játékkultúra híján – ünnepeink is elsovadtak, tartalmukat veszítették, s ma már jószerivel csak vad, részeg tombolásként, vagy puszta munkaszüneteltetésként tudjuk elképzelni az ünneplést; az ünnepnapok jelentőség nélkül múlnak el a fejünk fölött. (Ha az Olvasónak túl kedvezőek az egyéni tapasztalatai, figyelmébe ajánlom *Hernádi Miklós* szociológiai felmérését⁸.) Az "ünneptelenítés" milliók alkotóerejét csapolja meg azáltal, hogy kihúzza alóluk a talajt, s képtelenné teszi őket fizikai, szellemi és érzelmi akkumulátoraik rendszeres feltöltésére.

De társadalmunk súlyos betegségének legriasztóbb tünete az, hogy a játékot már ott is képtelen alkalmazni, ahol pedig kézenfekvő lenne: a gyermekek nevelésében, tanításában, szocializálásában. A gyerekekkel igazán humánus módon csak olyan emberek tudnak foglalkozni, akiktől nem idegen a játék. Ezzel szemben elég végigtekintenünk a színtelen és humortalan hazai iskola-kaszárnyákon, hogy egy csendes nemzeti tragédia képe bontakozzon ki előttünk.

Talán nem jogosulatlan igény ezért, ha e sorvadás láttán a kultúrhagyományok hivatásszerű őrzőjétől, a könyvtártól várom, hogy – ha másként nem, néhány kísérlet erejéig – próbálja meg visszahelyezni jogaiba a játékot. (Szem előtt tartva, hogy a kísérletek sikere esetén teljesítményük növekedését is várhatják.)

Hosszas magyarázkodás helyett egyszerű példával világítom meg, hogy miként lehetne a közösségi játékot felhasználni a könyvtári pénz értékének megalapozására. Tegyük fel, hogy

- induláskor minden könyvtárhasználó 10 egységgel rendelkezik a könyvtári pénzből;
- hogy minden kölcsönzött dokumentumért 1 egységet kell befizetniük a könyvtár kasszájába;
- hogy a könyvtár használóinak száma állandó (100);
- hogy a könyvtár időközönként nagy rulettjátékot szervez a használók részére, amelyben minden zseton ára 1 könyvtári pénzegység;
- minden két játék között minden használó megjelenik a könyvtárban, tehát nincsenek passzív beiratkozottak, s nincsenek elfekvő pénzek sem.

Mindezek hangsúlyozottan egyszerűsített feltételezések. (Azért választottam például a rulettet, mert ugyan tiszta szerencsejáték, tehát nem igazán közösségalkotó erejű, s nem igazán mozgatja meg a játékosok alkotóerejét, ezért a "győzteseket" nem is övezi általános tisztelet, viszont a szabályai közismertek, ezért példáján könnyebb megérteni, hogy milyen szempontok szerint kalkulálnak a használók. A valóságban a ruletnél sokkal jobbnak tartanék valamilyen szellemi vagy tréfás vetélkedőt, stratégiai vagy egyéb versenyjátékot, amelyben nemcsak az induló pozíciókon és a szerencsén múlik a siker, hanem a résztvevők személyes erőfeszítésein is, s így a győzelem értékesebb.)

Ha a könyvtár nem szervezne játékot, csak a könyvtári pénzt bocsátaná ki használói között, azok nem tartalékolnák egyébként értéktelen "pénzüket", hanem nyugodt lélekkel kifizetnék a könyvtári szolgáltatások ellenében. Ebben az esetben költekezésüknek csak saját lustaságuk, vagy a könyvtár kritikán aluli színvonala szabna határt.

Ha ellenben a könyvtár játékot szervez, s a használók részt szeretnének venni ebben a játékban, sőt győzni is kívánnak, akkor választásra kényszerülnek, hogy a könyvtár igénybevételére költsenek, vagy a játékra tartalékoljanak. Ilyen esetben példánkban egészen mást jelent, ha semmit sem költenek a könyvtár használatára, ha pénzüik túlnyomó többségét a játékban való részvételre szánják, ha csak csekély összeget tartalékolnak a játékra, vagy pedig ha minden pénzüket a könyvtárban költik el. S különösen sokatmondóak lehetnek az elmozdulások: például ha az előző ciklusban a könyvtár az olvasóknál levő összesen 1000 egységből 600-at kapott vissza szolgáltatásaiért, s a jelenlegi ciklusban csak 400-at, ez valószínűleg a színvonal romlására utal, és megfordítva.

Azt, hogy a játéknak – illetve egy-egy kísérlet esetében az éppen kiválasztott játéknak – valóban van-e akkora ereje, hogy szigorú kalkulációra készítse a használókat, s a könyvtárakat ezáltal teljesítményük fokozására szorítsa, azt elméleti alapon nem lehet eldönteni, csak kísérletezés útján. Én személyes tapasztalataim alapján bízom ebben. Sokszor meggyőződtem már a játék erejéről.

Tisztában vagyok persze azzal, hogy sokan – valószínűleg pozitív tapasztalatok híján – most hitetlenkedve csóválják a fejüket. Mit lehet erre mondani? Azt, amit a népmesék: aki nem hiszi, járjon utána! Sőt, aki hiszi, az is!...

Mellesleg jegyzem meg, hogy egy ilyen megoldás, egy ilyen akciókutatás úgy teremtené meg sikere esetén a piacot, hogy közben a könyvtár – napjainkban valahogy elsikkadt – közösségi funkcióját is felélesztené. A játék során a hagyományok őrzésével, a közösségépítéssel a könyvtár fontos művelődési csomóponttá válhatna, sőt urambocsá' a közéletbe is a mainál sokkal aktívabban kapcsolódna be, tevékenyen politizáló közösségek kialakulásának talajává fejlődhetne. (Ezt nem nehéz előrejelezni, hiszen egy tagolatlan, közösségihiánytól szenvedő társadalomban minden közösségépítés politikai tett.)

Már a példából is kiviláglott, hogy a használókat ebben a rendszerben valami módon folyamatosan könyvtári pénzhez kellene juttatni. Ennek is többféle módja képzelhető el: vagy valamilyen ellenszolgáltatás ellenében, vagy akár minden ellenszolgáltatás nélkül, a használó jogán juthatna minden használó ehhez a belső pénzhez. Azt is el kellene dönteni, hogy pl. mindenki annyiszor kapjon-e egy meghatározott összeget, valahányszor belép a könyvtárba, vagy a beiratkozás alkalmával egyszerre jusson egy nagyobb summához. Ezek azonban végül is részletkérdések.

Sokkal nehezebben megoldható probléma viszont, hogy egy ilyen rendszerben működő könyvtár nem tűrné tovább a fenntartó gyámkodását. A kísérlet tehát szétfeszítené a mai költségvetési gazdálkodás kereteit. A fenntartó szervek mentesülnének a közvetlen irányítás gondjaitól, de joguk sem lenne többé a beavatkozásra. Olyan kapcsolatba kerülnének a könyvtárakkal, mintha bankok lennének. Ők kezelnék a könyvtárak számláit – egyfelől a könyvtári pénzben elszámolva, másfelől, akárcsak ma, a valódi pénzben. Ám azzal a különbséggel, hogy a könyvtárak valódi pénzével sem rendelkezhetnének már a fenntartók. Meghatározott átváltási kulcs

("árfolyam") szerint – a könyvtáraknak könyvtári pénzben felmutatott, vagyis a számlájukra befizetett teljesítményei ellenében – a könyvtárak rendelkezésére kellene bocsátaniuk a megfelelő valódi pénzmennyiséget. Ezenfelül hiteleket is kellene nyújtaniuk (kemény piaci feltételek szerint), hogy a könyvtárak rugalmasan, a használók igényei szerint fejleszthessék szolgáltatásaikat.

Világos persze, hogy ma a fenntartók egyáltalán nem így működnek. Ahol lehet, megrövidítik a könyvtárügyet, (az egészét is, meg az egyes könyvtárakat is), amelynek szemmel láthatóan nem túl erős az alkupozíciója. De az is világos, hogy ha a könyvtáraktól tartós teljesítménynövekedést várunk, ezt valakinek – vagy közvetlenül a használónak, vagy közvetve, az állami csatornákon keresztül ugyancsak neki – meg kell fizetnie. A lelkesedésre nem alapozható a piacelvű, gazdaságosan működő könyvtárak kikísérletezése, a kísérlet végigvitele.

Márpedig ha nem akarjuk, hogy az olvasó közvetlenül fizessen amúgy is szerény béréből, akkor az állami intézményekkel kell megegyezni. Rövid távon alternatív megoldásokat is kereshetünk – pl. ideiglenesen alapítványi pénzekre vagy a kísérletben résztvevő könyvtárak által elért megtakarításokra is támaszkodhatunk – de hosszú távon nem tartható fenn a könyvtárügy kiszolgáltatott helyzete. Különösen akkor nem, ha a könyvtárak piacon működnek, tehát objektív teljesítménymutatókkal is "igazolni" tudják hatékonyságuk növekedését.

Merész kísérlet – a vállalkozói szocializmus a könyvtárban

Tegyük fel, hogy a könyvtári pénz már létezik, jól működik, méri a szolgáltatások értékét és érzékenyen jelzi a könyvtár teljesítményét. Megállhatnánk-e ezen a ponton? Nem, mert ez még semmire sem lenne biztosíték. Ha ugyanis a rosszul gazdálkodó könyvtár a fenntartónál kilincselve "ingyen pénzhez" juthatna a sikeresek rovására, akkor csöbörből vödörbe kerülnénk. a magyar gazdaság 1968 utáni története jól mutatja, hogy a pénz és a piac milyen rosszul is képes működni egy olyan rendszerben, ahol a vállalkozók nem tudnak szabadulni a politikai szféra "ölelő karjaiból", s ahol nem létezik hosszú távú tulajdonosi érdekeltség.

Ahhoz tehát, hogy a könyvtár helyesen tájékozódjon a piacon és lehetőségeit maximálisan kihasználva szolgálja a használók érdekeit, *a könyvtárosnak alkalmazottból tulajdonossá kell válnia.* Anélkül, hogy a kérdés részleteibe belemennék, írássom végén e probléma megoldására teszek javaslatot. Olyan akciókutatás-sorozat indítását javaslom – ismét fenntartva, hogy a tulajdonosi érdekeltség megteremtésére is többféle párhuzamos akciókutatást kellene indítani –, amely *Liska Tibor* agyafűrt "szocialista vállalkozás"-koncepciójának könyvtári alkalmazására irányulna.

Bár nagyon valószínű, hogy – hála a *Liska Tibor* körüli évtizedes titkolózás lassú oldódásának – szinte minden magyar értelmiségi hallott már valamit a vállalkozói szocializmus merész gondolatáról, de ha mégsem, akkor mindazoknak, akik az alább következőknél bővebbet kívánnak megtudni a szocialista vállalkozás

elméletéről, az e tárgyban eddig megjelent igen gyérszámú könyv tanulmányozását ajánlom. Jó összefoglalást nyújt pl. *Zsolnai László* könyve,⁹ és egy 1985-ös tanulmánykötet.¹⁰ Aki viszont mélyebben szeretné megismerni Liska Tibor nézeteit, mindmáig csak egy eredeti Liska-könyvhöz férhet hozzá nyilvánosan: az *Ökonosztáthoz*.¹¹

A vállalkozói szocializmus két alappillére a *társadalmi örökség* és a *személyes társadalmi tulajdon*.

A *társadalmi örökség* első megközelítésben közhelynek tűnik: azt jelenti, hogy valamennyien az előző generációk örökösei vagyunk, az általuk felhalmozott társadalmi össztlőkét élvezzük. Liska Tibor azonban szó szerint veszi ezt a "közhelyet", és azt követeli, hogy mi valamennyien *ténylegesen is* részesedjünk ebből a tőkéből, rendelkezhecssünk vele. Úgy látja, hogy a társadalom egy-egy tagjára jutó tőkének egy része is elég az egyén létbiztonságának megteremtésére, a fennmaradó részt tetszés szerint *befektetve*, valamilyen vállalkozásban megforgatva pedig mindenki gyarapíthatja is társadalmi örökségét, s ezzel egyéni vagyonát és a társadalmi össztlőkét. (Az egyén gyarapodása itt nemcsak közvetve jelenti a társadalom gyarapodását, mivel az egyén élete során felhalmozott vagyonnövekmény a koncepció szerint a vállalkozó halála után a társadalomra száll, és a társadalmi örökséget növeli.)

A társadalmi örökség ezek szerint azt jelenti, hogy mindenki alanyi jogon hozzájut a vállalkozás, a felemelkedés lehetőségéhez, s így a vállalkozói szocializmusban sokkal nagyobb a képességek, az alkotói ambíciók szerepe, mint a kapitalizmusban vagy a jelenlegi szocialista társadalmakban, ahol a kártyák nagy részét már születéskor – a magánvagyonok, illetve a társadalmi kiváltságok öröklésén keresztül – "leosztják" az emberek között.

A *személyes társadalmi tulajdon* azt jelenti, hogy a szocialista vállalkozás körébe tartozó tőkejavak nem lehetnek egyvalaki *kizárólagos* tulajdonában, de társadalmi tulajdonban sem – legalábbis abban a jelenlegi értelmezésben nem, mely szerint a társadalmi tulajdon az "egész társadalomé", vagyis senkié. Ma a köztulajdont bárki szabadon károsítja, ha hozzáfér – például kinevezés útján. A vállalkozói szocializmusban a tőkének minden pillanatban meghatározott személyek vagy csoportok a tulajdonosai, akik az általuk elért tőkenövekményt kizárólagosan élvezzik. A tulajdon itt mégis minden eddiginél fejlettebb társadalmi tulajdon, mivel *bárki csak addig jogosult a tőke forgatására, amíg vállalja, hogy másokhoz képest a legtöbb hasznot hozza ki belőle, s hosszú távon a legnagyobb tőkegyarapodást éri el*. Liska Tibor szerint tehát "a föld azé, aki a leghatékonyabban műveli meg, s ő is azonnal elveszti tulajdonját, amint nála többre képes jelentkező akad!" Ez jelszónak ugyan kissé hosszú, de elvnek igen ígéretes.

Liska Tibor az évek során – a gyakran csöppet sem barátságos hangú viták hevében – rendkívül szellemes modellt dolgozott ki, amely alkalmas a fenti elvek érvényesítésére. Néhány felemás, még kibontakozása előtt elgáncsolt kísérleten kívül azonban mindmáig nem merték kipróbálni, hogy valóban működőképes-e a szocialista vállalkozás. A könyvtári szférában induló Liska-szemléltű akciókutatás tehát út-

törő jelentőségű lehetne mind tudományos, mind gyakorlati szempontból. A továbbiakban ezért egy lehetséges könyvtári Liska-kísérlet néhány elemét vázoló fel.

A kifejtés, és különösen a megértés könnyítése végett jelentős egyszerűsítésekkel élek. Nem foglalkozom például a társadalmi örökség elosztásának problémájával, csak a személyes társadalmi tulajdon-kísérlet elveire összpontosítok. Az áttekinthetőséget javítja az is, hogy – bár fenntartom a könyvtári belső pénz kikísérletezésére irányuló javaslatomat –, olybá veszem, mintha a könyvtárak a használók díjfizetésre kötelezését választották volna a piacépítés lehetőségei közül.

Ezek, és a további egyszerűsítések persze óhatatlanul torzítják is a mondani valót. Bizonyos, hogy kis utánagondolással bárki ellentmondásokra lelhet majd a kifejtésben. Óva intem azonban az Olvasót, hogy egy-egy ilyen – látszólagos – ellentmondásra hivatkozva sutba vágja az egész koncepciót. A Liska-életművet nem lehet ilyen könnyen lesöpörni az asztról. Valószínűtlen, hogy tömör ismertetőm nyomán valaki is olyan ellentmondásra bukkanhatna, amely a negyedszázada folyó viták során ne merült volna fel, s amelyre Liska Tibornak ne lenne válasza. Az itt következő gondolatsort tehát annak kell tekinteni, ami: a Liska-koncepción alapuló kísérlet főbb elveinek vázlatos ismertetése.

Tegyük fel tehát, hogy a kísérleti könyvtár nem függ a központi támogatástól, szabadon rendelkezik jövedelmei felett, melyeket a használóktól a szolgáltatásai ellenében szedett térítésekkel szerez. Önállóan szabja meg egyes szolgáltatásai árát, s ezek függvényében alakul forgalma. Tegyük fel továbbá, hogy az adott évben a jelenlegi működtető 1 000 000 forint tiszta jövedelmet tudott kihozni ebből a könyvtárból, mint vállalkozásból.

A központi bank (a könyvtár hajdani költségvetési támogatója) az év végén árverést ír ki. Az árverés tétje: ki működtesse tovább a könyvtárat? Habár nem történt haláleset, illetve a vállalkozás nem sodródott a tönk szélére, mégis érdemes kipróbálni, hogy akad-e olyan személy vagy csoport, amely a jelenleginél nagyobb eredményeket tud kihozni a könyvtárból? Ennek a puhatolódzásnak a legjobb formája az árverés.

A licitálás során a jelenlegi vállalkozó (A) és egy külső jelentkező (B) verseng. A felemeli a vállalt befizetést 1 500 000 forintra, B pedig túllicitálja 2 000 000-ra. Ezzel A választás elé kerül: ha 2 000 000 forint befizetését is vállalja, akkor megtarthatja a vállalkozást, ha nem, át kell adnia B-nek. Az utóbbi eset egyszerűbb – tetelezzük fel, hogy ez történik.

Eddig úgy tűnhet, hogy a Liska-rendszer nem más, mint a vendéglátóiparban néhány éve működő "szerződéses üzemeltetés" alkalmazása, vagyis egy egyszerű bérleti konstrukció, ahol a bérlet személyét a bérleti díjra licitáló árverés keretében határozzák meg. A Liska-koncepció azonban merőben eltér ettől a megoldástól. A szerződéses üzemeltetésben a bérleti díj azé a tulajdonosé (pl. a vendéglátóipari vállalaté), amelynek a szerződés értelmében a tőke értékesítéséért *semmit* sem kell tennie. A vállalkozó tehát jövedelmének nagy részét kénytelen idegen kezekbe tenni, és nincsenek hosszú távú tulajdonosi jogai. Így természetesen elsősorban az érdekl,

hogy az adott üzleti évben, amíg bizonyosan használhatja a tőkét, mennyi jövedelemre tehet szert a bérleti díjon felül. Márpedig ez a vagyont kizsigerelő érdekelttség. A vállalkozó érthető módon nem kezd nagyvonalú, hosszú távú beruházásokba, jövedelmét elrejtji, vevőit ahol lehet, megkárosítja – vagyis nem vállalkozó.

A szocialista vállalkozó ezzel szemben nem bérleti díjat fizet, hanem *saját* számlájára fizeti be a tőke jövedelmét. A központi bank tehát kísérletünkben nem tulajdonosa a könyvtári vagyonnak, hanem csak kezelője. A bank szervezi az árveréseket, kezeli a számlákat, de az azért járó normális jutalékon felül semmilyen "lefölözésre" nincs joga. A vállalkozók pedig évente befizetik számlájukra az árverésen vállalt összeget, de ezt is csak addig, amíg ki nem egyenlítették az általuk működtetett eszköz teljes értékét. *A* és *B* vállalkozó tehát nem örök időig köteles az 1 000 000, illetve 2 000 000 forintot a banknak befizetni, hanem csak – mondjuk – öt évig. Ez úgy is megfogalmazható, hogy az árverések alkalmával *A* 5 000 000, *B* pedig 10 000 000 forintra taksálta a könyvtár értékét, amit mindketten öt részletben fizetnek ki. (Az persze, hogy pl. évi 1 000 000 forintos befizetés mellett hány évig kell törleszteni, vagyis mekkor a tőke összértéke, nem önkényesen meghatározott. A vállalkozói szocializmus piacán a mindenkori kamatszint igazít el ebben – de ennek taglalásával nem célszerű bonyolítani a gondolatmenetet.)

A vállalkozók tehát befizetéseikkel saját vagyonukat gyarapítják. Egyetlen szabály köti a kezüket: számlájukról mindaddig nem vehetik fel a pénzüket, amíg a teljes értéket ki nem fizették (példánkban tehát öt évig).

Liska Tibor filozófiájának lényege: *B* vállalkozó azáltal, hogy évi 1 000 000 helyett legalább évi 2 000 000 forint jövedelem elérését vállalta, a társadalom vagyonának növelésére tett ígéretet. Teljesen jogos, hogy ez a növekmény – ha eléri – haláláig őt illesse, az ő vállalkozási lehetőségét növelje. Viszont teljesen jogtalan lenne, hogy a növekményt mint bérleti díjat egy olyan régi tulajdonosnak legyen kénytelen átengedni, aki ezt a többletértéket nem akarta vagy nem tudta volna kihozni a tőkéből.

A zárolt számlára elsősorban azért kell befizetni az árverésen vállalt összeget, mert az ígéret így nem maradhat homályos, és beváltása sem mulasztható el. Az ellenőrzés pofonegyszerű, és ami még fontosabb: egy esetleges újabb vállalkozó pontosan megállapíthatja, hogy mekkora a jelenlegi tőkeérték, amit neki túl kell licitálnia. A vállalkozás tehát mindig nyitott marad a társadalom számára.

Miért képes ez a megoldás hosszú távú vagyonérdekelttséget teremteni? Azért, mert miközben egy-egy vállalkozást, pl. egy könyvtárat mindig az működtet, aki minden elődjénél nagyobb érték elérését vállalja, aközben az egyszer elért tőkenövekményt mindaddig, amíg a vállalkozás fennmarad, az élvezzi, aki azt valamikor vállalta és elérte. Példánkban: *B* vagyonát és számláját "csak" az az 5 000 000 forint gyarapítja, amellyel ő növelte a könyvtár értékét. Az az 5 000 000, amelyet *A* tevékenységének köszönhetett a könyvtár, ezután is *A* tulajdonában marad. (Itt persze feltételeztük, hogy a könyvtárnak *A* előtt nem volt tulajdonosa.)

Vagyis a most már évi 2 000 000 forint befizetésből 1 000 000 *A* számlájára folyik be, mint a tőketulajdona után járó kamat, a másik 1 000 000 pedig *B* számlájára.

Ez a személyes társadalmi tulajdon egyik legfontosabb sajátossága. Természetes ugyanis, hogy ha egy vállalkozásból akkor is jövedelmet húzok, amikor már nem én igazgatom, érdekelt vagyok abban, hogy ez a vállalkozás lehetőleg minél hosszabb ideig és minél jobban menjen. Vagyis érdekelt vagyok ígéretes fejlesztések végrehajtásában, és tehetséges utódok kinevelésében, akik adandó alkalommal rám licitálva, a tőkeértéket növelve átveszik a vállalkozást, és még nálam is jobban csinálják tovább. (Nem úgy mint ma, amikor a természetes vezetői reflex, hogy a főnököt minél vízesebb fejek vegyék körül, mert így kevésbé tűnik fel saját alkalmatlansága. Az ebből származó kárt pedig "ügyis" a társadalom fizeti meg, nem a valódi felelősök.)

Am azt is fontos tudni, hogy a számlán halmozott érték a vállalkozó mint vállalkozó "értékét" is növeli. Mivel bukás esetén a kár egy törvény szabta hányadát a vállalkozónak a számlája terhére kell kifizetnie, ezért világos, hogy minél nagyobb tulajdona van valakinek, annál nagyobb vállalkozásokba foghat.

Könnyen belátható, hogy egy ilyen rendszer garantálná a könyvtár dinamikus fejlesztését. Mindenki abban lenne érdekelt, hogy egy-egy könyvtár jelenlegi működtetőjére minél jobban rálicitálva saját tőkeszámláját növelhesse, ezzel viszont növelve a könyvtár értékét is. Maguk a mindenkori működtetők is abban lennének érdekeltek, hogy időről-időre emeljék saját befizetésük összegét, mert ezzel gyarapítanák tulajdonukat, és megelőzve a külső jelentkezők rálicitálását, továbbra is ők működtethetnék a könyvtárat.

Persze a szocialista vállalkozók abban is érdekeltek lennének, hogy a banki számlára befizetett jövedelmen felül minél több, előre nem vállalt jövedelmet érjenek el, mivel ezt nem kellene a zárolt számlára befizetniük, és az ebből szerzett vagyont utódaik is örökölhetnék. Ugyanakkor vigyázniuk kellene, hogy ez a többlet ne nőjön túl nagyra, (időnként "önlicitálással" legalizálniuk kellene egy részét), mivel minél több lenne a licitáláson nem vállalt tőkenövekmény, annál nagyobb lenne a veszély, hogy egy külső jelentkező kiszimatolja ezt, és rálicitálással megkaparintja.

Felmerül a kérdés: mi a biztosíték, hogy egy rálicitáló jelentkező valóban képes elérni a vállalt tőkenövekményt, és nem csak kárt okoz azzal, hogy túlzottan magas vállalással a bukásba hajszolja a vállalkozást? Vagyis hogyan lehetne kiküszöbölni a felelőtlen licitálást?

Erre a Liska-koncepciónak van egy formális válasza: mindenki felelős a vállalkozásért tőkeszámlája erejéig, tehát a vállalkozás bukása a saját bukása is lenne, ez pedig mindenképpen óvatosságra inti. De létezik egy tartalmi válasz is: bizonyos, hogy nem kerülhető el, hogy néhányan meggondolatlanul licitálva jussanak hozzá egy-egy könyvtár működtetésének jogához. De az is bizonyos, hogy nem ez lenne a norma. Márpedig az egész rendszert nem szabad olyan biztosítékok beépítésével nehézkessé tenni, amelyek csak néhány ember megbabolázását szolgálnák. (Ahogyan

nem lenne túl bölcs dolog elővigyázatosságból mindenkit eleve börtönbe zárni, ahelyett, hogy a néhány rablógyilkost tenné ártalmatlanná a társadalom.)

A könyvtárat működtető vállalkozó tehát, mivel az értéknövekményben hosszú távon lenne érdekelt, nem uzsorázná ki a könyvtárat, nem rablógazdálkodást folytatna, hanem távlatos gazdálkodást. Érdekelt lenne a szolgáltatások fejlesztésében, a profilok bővítésében, a rugalmas tevékenységben, s mindenekelőtt abban, hogy a használók minél elégedettebbek legyenek vele – persze nem bármi áron, hanem minél olcsóbban. Ha kevesebb dokumentum beszerzésével is el tudná érni, hogy kliensei elégedettek legyenek a szolgáltatással, szabadon dönthetne eszerint, és a megtakarított pénzt akár a könyvtár díszítésére is fordíthatná. Lelke rajta. Azt, hogy a sikert milyen úton lehet elérni, csak a vállalkozó képes megítélni. De ő is csak azért, mert szigorú ellenőrzés alatt áll – szigorúbb és hatékonyabb ellenőrzés alatt, mint amelyet bármilyen szemfüles szakfelügyelet valaha is biztosíthatott. Ha rosszul méri fel a helyzetet, ha nem elégíti ki a használók igényeit, ha nem gyorsabb, mint versenytársai, tévedéseinek következményeit azonnal a bőrén érzi. A piac gondoskodik arról, hogy nehézségei támadjanak, s azok addig szorongassák, amíg észre nem tér.

Jól tudom persze, hogy könyvtároskörökben a "piac" sokkal rosszabb csengésű szó, mint a közgazdászok között. Mérhetetlenül sok előítélet tapad ehhez a fogalomhoz, amelyeknek csak egyetlen szempontból van valóságos alapjuk: valóban nem várhatjuk a könyvtári piactól, hogy megtöri a ma mindent elárasztó kulturális szennyhullámot. Ezt nem a piaci folyamatok okozzák, s így önmagukban megállítani sem tudják. A kultúra megtisztulásához a társadalmi szennyeződés eltüntetésére van szükség. De azt várjuk el, és joggal várhatjuk is a piactól, hogy a használókat felnőttként kezelve, a választás valódi lehetősége elé állítva megerősítse polgári öntudatukat; hogy újraélessze nagy hagyományokkal bíró, de évtizedek óta sorvadózó szolgáltatáskultúránkat!

A piac ellenzői sokszor vádolják a pénz világot manipulációval, elsősorban a fogyasztó manipulálásával. Bizonyos, hogy nem teljesen alaptalanul. De óva intek attól mindenkit, hogy egy kalap alá vegye a csalárd információtorzítást és a szolgáltatásokat korrekt módon ismertető, a vevők közérzetét javító, vásárlásra csábító piaci kultúrát. Nem tekinthetjük bűnnek, hogy a piacon minden árut szépen csomagolnak, hogy a vevővel emberségesen bánnak, hogy az üzlet megkötésének környezetére, a kellemes berendezésre is ügyelnek. Ez ugyanúgy hozzátartozik az emberiség kultúrájához, mint a klasszikus irodalom.

Ha tehát a magyar könyvtárosok komolyan gondolják, hogy hivatásuk a kultúra értékeinek őrzése és terjesztése, s ezzel a használók számára nemes élvezetek nyújtása, akkor kutyakötelességük, hogy úgy "csomagolják" szolgáltatásaikat, olyan emberségesen bánjanak a hozzájuk fordulókkal, olyan ízléses és vonzó környezetben várják a használókat, hogy azzal a szolgáltatás magaskultúráját teremtsék meg. Ennek pedig – hitem szerint – egyik kínálkozó útja a könyvtári piac kiépítése, és különösképpen a Liska-koncepció kikísérletezése.

Liska Tibor javaslatának számtalan részletét tisztázhatnánk még, és egy akciókutatás tervezésekor tisztázni is kellene, de mindennek van határa. A vállalkozói szocializmus elméletének első alkalommal bőven elég a lényegével megismerkedni. Azzal a haladó, és szerintem a hatékony szocializmus megteremtésének egyetlen esélyét kínáló elvvel, hogy a közbizonyt ne az használja, akit valakik kineveznek és a helyéből soha többé el nem mozdítanak, akármit is csinál; hanem az, aki felelősen vállalja, hogy a lehető legtöbbet hozza ki belőle...

JEGYZETEK

1. LEWIN, Kurt: Csoportdinamika Bp. 1975. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
  2. LEWIN, Kurt: Akciókutatás és kisebbségi problémák In: im. 325-326.p.
  3. HAYEK, Fridrich August: The Road to Serfdom. Routledge & Kegan Paul, London, 1979. 36-37.p. Idézi BOKROS Lajos – SURÁNYI György: Piac és pénz a modern gazdaságban Bp. 1985. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 72. p.
  4. FERGE Zsuzsa: Gazdasági reform, szociálpolitika és legitimáció = Valóság, 29. 1986. 10.
  5. TIMÁR János: Foglalkoztatáspolitikánk a munkanélküliség küszöbén = Közgazdasági Szemle, 35. 1988. 7-8. sz.
- TIMÁR János: Idő és munkaidő Bp. 1988. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- GÁBOR R. István: Lépéskényszerek és kényszerlépések = Közgazdasági Szemle, 35. 1988. 7-8. sz.
- KŐVÁRI György-TIMÁR János: Munkaerő, teljesítmény, ösztönzés = Közgazdasági Szemle, 31. 1984. 7-8. sz.
6. TORGERSEN, P.E. - WEINSTOCK, I.T.: A vezetés – integrált felfogásban Bp. 1979. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 195-201.p.
  7. MALINOWSKI, B.: Baloma Bp. 1972. Gondolat, 49-53.p.
  8. HERNÁDI Miklós: Ünneplő társadalom – Ünnepi viselkedések a mai Magyarországon Bp. 1985. Kossuth Könyvkiadó
- A játék társadalomtörténeti jelentőségéről ld. HUIZINGA, J.: Homo ludens Bp. 1944. Athenaeum
9. ZSOLNAI László: Mit ér az ökonómia, ha magyar? Bp. 1987. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
  10. Konceptió és kritika Bp. 1985. Magvető Kiadó (Gyorsuló idő)
  11. LISKA Tibor: Ökonosztát Bp. 1988. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

A közgazdasági szakirodalmi információs rendszer működése a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtárában

Demmler Walterné

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára a könyvtári rendszerben elfoglalt helyét, gyűjtőkörét és feladatkörét tekintve: országos feladatkörű, tudományos szakkönyvtár. Ebben a minőségében részt vesz a közgazdaságtudomány országos szakirodalmi ellátásában, valamint szervezi és irányítja a közgazdaságtudományi szakirodalom gyűjtésében érdekelt könyvtárak együttműködését. Ebben az ún. együttműködési körben 1983 óta mintegy 29 közgazdasági gyűjtőkörű könyvtár vesz részt. Az együttműködési körhöz tartozó könyvtár tőkés folyóiratrendelését az MKKE Központi Könyvtára tartja nyilván számítógépen, az ún. mátrix rendszerben, amely egyúttal lelőhelyjegyzék is, a legfontosabb adatok pl. forrás eredet (vétel, ajándék, csere) korábbi cím, stb. feltüntetésével. A tagkönyvtárak képviselői évente összegyűlnek, hogy egyeztessék megrendelésüket. Így nem fordulhat elő, hogy olyan folyóiratot mondjanak le, amely a kör egyetlen tagjának jár csupán. Az együttműködés gyakorlati haszna nyilvánvaló, hiszen a mai nehéz gazdasági helyzetben úgyszólván minden könyvtár arra kényszerül, hogy évről évre csökkentse folyóiratrendelését. Az együttműködő tagkönyvtárak tájékoztatását a current contents (tartalomjegyzék másolat) szolgáltatás ingyenes rendelkezésre bocsátásával biztosítja az MKKE Központi Könyvtára.

Természetesen az együttműködésben még rengeteg tartalék rejlik, csak néhányat sorolnék fel a terveinkben szereplők közül:

A koordinált állománygazdálkodás korszerű eszközökkel való elősegítése

- állományellenőrzések gépi nyilvántartása, magfolyóiratlista gépi nyilvántartása és karbantartása,
- meghatározott dokumentumtípusok, pl. közgazdasági segédkönyvek lelőhelyinformációval ellátott gépi nyilvántartása, gépi kiadványszerkesztés.

A tájékoztatás új eszközeinek kialakítása: gépi lekérdezésen alapuló bibliográfiák, szemletanulmányok és egyéb információs kompilációk kialakítása a kooperációs kör tagjaival egyeztetett kiadvány- és tájékoztatáspolitiká szerinti.

Az együttműködés szükségessége nyilvánvaló, a konkrét gyakorlati megvalósításnak leginkább az anyagi eszközök szabnak szűk korlátot, elsősorban a gépi háttér (számítógép, nyomdai kapacitás). A közelmúltban a felsőoktatási alapra benyújtott pályázatunk éppen a közgazdasági szakirodalmi információs rendszer létrehozásához szükséges gépi háttér megteremtését hivatott szolgálni, amelynek létrehozása információpolitikai szempontból olyan hiányterület pótlását jelenti, amely feladat megoldása népgazdasági érdekeknek tekinthető. A tervezett információs

rendszer a közgazdaságtudomány és társtudományok (filozófia, politika, stb.) bibliográfiai és szöveges adatbázisait tartalmazná sokszempontú visszakeresési lehetőséggel, létrehozva a magyar közgazdasági adatbázist, valamint megteremtve az integrált számítógépes könyvtári rendszert.

Fejlesztési célkitűzéseink

Fejlesztésen nem csupán az új technika elsajátításán alapuló, esetenként nagyobb beruházásokat is igénylő bővítés értendő, hanem a mindennapi tevékenység szervezeti-szervezési fejlesztése, illetve a sajátos könyvtári nyersanyagok gyarapodásából adódó fejlesztési munkák is ide sorolhatók. Az Egyetemen folyó képzés korszerűsítéséhez kapcsolódva a fejlesztés fő irányának a korszerű információtechnikai eszközök alkalmazása, valamint az információs kultúra elterjesztése, általánossá tétele tekintendő azzal is, hogy a könyvtár az oktatási folyamatnak egyre inkább aktív résztvevőjévé válik.

A számítástechnika alkalmazásával integrált módon gépesített komplex könyvtári rendszer létrehozását tűztük ki célul. Az integrált módon gépesített könyvtári rendszer a könyvtári belső folyamatok mellett az információszolgáltatásra is kiterjed. Külföldi tapasztalatok figyelembevételével a legkorszerűbbnek – és anyagi szempontból optimális megoldásnak – az ún. osztott intelligenciájú rendszer tűnik, amely egy nagy gépre és több PC-re épül. A rendszer modulális, így fokozatosan is megvalósítható. Eddig részfejlesztések történtek és folyamatosan üzemeltetjük a már elkészült részprogramokat (adatrögzítés, tárgyszókészletnyilvántartás, mutatók, gyorstájékoztató kiadványok, folyóiratérkeztető rendszer, eseménynaptár, rövidítésjegyzék, oktatók névsorát nyilvántartó rendszer, vonalkódos kölcsönzési rendszer) bérelt IBM nagy gép illetve 3 darab saját IBM kompatibilis személyi számítógép (AT, XT) segítségével.

A Központi Könyvtár évi 19 ezer folyóiratcikket, (mintegy 700 magyar- és külföldi folyóiratból, napi- és hetilapból), valamint 3500 könyv- és könyvjellegű dokumentumot, 600 analitikus felvételt tár fel. A feltárást több nyelven tudó, egy-egy szakterületet mélyebben ismerő, közgazdasági egyetemi végzettségű szakreferensek végzik. Szakmailag a közgazdasági információs rendszer kiemelt fontosságú feladata a szakirodalom egységes módszerekkel történő tartalmi feltárása. Ezt a célt szolgálja a Központi Könyvtárban 1981-ben kialakított rugalmas tárgyszórendszer, amely alkalmas a számítógépes adatbázisban az élő közgazdasági nyelv szerint a dokumentumok többszempontú visszakeresésére.

A tárgyszórendszer továbbfejlesztése a fogalmak átalakulásával, új fogalmak megjelenésével párhuzamosan folyik. Nagy előnye e rendszernek továbbá, hogy bevezetése zökkenőmentesen történt, tehát építése a napi munka mellett valósulhatott meg. Így nem ment a folyamatos tájékoztatás rovására. Külföldi partnereink számára elkészítettük az orosz és angol nyelvű tárgyszó-szótárat is, amelynek visszhangja pozitív volt. Erről személyes tapasztalatokat is szerezhettünk a MISZON

képviselőinek nálunk tett látogatásakor. A tárgyszavas feltárás a specifikus fogalmak megragadására is irányul, a generikus fogalmakhoz a visszakeresés azonban csak a számítógépen, adatbankból lesz biztosítható. A mutató permutált, egyszerre két fogalmat képes egymáshoz viszonyítani, a makrogazdasági, ágazati, vállalati fogalmakhoz földrajzi, testületi, stb. fogalmak hozzárendelésével ad mélyebb információt egy rendszeren belül.

A tárgyszórendszer kialakításával párhuzamosan, úgyszólván melléktermékként gyűlt össze a nemzetközi szervezetek rövidítésjegyzéke, amelyet a *Módszertani füzetek* sorozatunkban jelentettünk meg. Nyilvántartása, folyamatos karbantartás céljából, számítógépen történik. A szakreferensek számára fontos munkaeszköz, de gyakorlati haszna ennél jóval nagyobb, mivel a könyvtárunkban 1988. január 1-vel bevezetett új bibliográfiai leírási szabvány alkalmazásának is nélkülözhetetlen segédeszköze a testületi rövidítések feloldásához. Az elsősorban gazdasági jellegű nemzetközi szervezetek nevét nem csupán a feloldott rövidítés nevén, hanem valamennyi világnyelven és magyarul is tartalmazza. A szervezet teljes nevének ismeretében – bármely nyelven – a rövidítés visszakereshetőségét is biztosítja. A szétsugárzó tájékoztató tevékenység általános jellemzője a felhasználó-orientáltság erősítése, valamint az alapfeltárásnál vagy ahhoz közel álló feltárási szintnél jóval magasabb szintű információfeldolgozási tevékenység arányának növelése. A szétsugárzó szakirodalmi tájékoztatás keretében az információkhoz való hozzáférést hagyományos és nem hagyományos információhordozókon biztosítjuk.

Szolgáltatásaink

Témára orientált, személyre szóló tájékoztatás (SDI) a közgazdaságtudomány illetve a társadalomtudományok irodalmáról. A megrendelő számára kéthetenként történik az általa kijelölt témában és nyelven a forrásadatokat és tárgyszavakat tartalmazó bibliográfiai leírások postázása. Előfizetőink a kutatóintézetek, főhatóságok, egyetemek, főiskolák és vállalatok szakemberei, akik a közgazdaságtan elméleti, vagy gyakorlati aspektusával, a kutatásban alkalmazott módszerekkel, vagy a társtudományokkal foglalkoznak. Terveink közt szerepel a témafigyelő szolgálat által közreadott információk mélységének növelése. A szolgáltatást az alábbi adatok jellemzik:

	igények száma	igénylők száma	téma* féleség	kiküldött kartonok száma
egyetemi	2.495	322	931	147.785
külföldi	13	6	12	1.210
előfizetéses	638	213	3339	62.865
Összesen:	3.104	541	1.072	221.860

* Nem összeadható

Külföldi adatszolgáltató központok közvetítése

Jelenleg két jelentős adatszolgáltató központ érhető el e szolgáltatás keretében. Az USA-székhelyű DIALOG, amely mintegy 300 online adatbázist közvetít és az angliai székhelyű DATA-STAR, az egyik legjelentősebb európai szolgáltató központ, amelyen keresztül 52, főleg vállalati gazdaságtan témájú adatbázis érhető el. A szolgáltatás 1988-ban az oktatási reform keretében történő tananyagkorszerűsítés szolgáltatásában állt. A jövőben ezt a szolgáltatást is kiterjesztjük.

Retrospektív bibliográfiák készítése

A változó felhasználói igények kielégítésére a könyvtár információs tevékenységében törekszik az ún. magasabb hozzáadott értékű információs termékek (online lekérdezésen alapuló eseti bibliográfiák, "mélyebben" feldolgozott információs egységek különböző szempontú kompilációi, stb.) arányának növelésére, elősegítve ezzel az "egy inputról – több output" elvének széles körű érvényesítését.

Mikrográfiai szolgáltatásunk célja a mikroformátumokon rendelkezésre álló speciális dokumentumok (a központi könyvtárban nem található tanszéki folyóiratok, egyetemi szakdolgozatok, akadémiai doktori értekezések) felhasználásának biztosítása, valamint a tájékoztatás gyorsaságának (a könyvtár saját kiadványai) növelése.

A fent említett szolgáltatásainkon túl a *tartalomjegyzék-másoló* (current contents) és *reprográfiai szolgáltatással* is felhasználóink rendelkezésére állunk.

Kiadványaink

A szűk nyomdai kapacitás miatt kiadványaink csak lemaradással jelenhetnek meg. Ezen a feszültségen kívántunk enyhíteni azzal, hogy valamennyi elkészült kiadványt mikrofilmen is rendelkezésre bocsátjuk, hogy így is lerövidítsük az információ eljutási idejét. Mivel a külföldi irodalom adatbankunkban nem szerepel, ennek építésére nem vállalkozunk – ez felesleges pazarlás lenne a nemzetközi adatszolgáltató központok elérhetősége miatt - a könyvtárunkba beérkező külföldi irodalom a *Külföldi Közgazdasági Irodalmi Szemle "B"* sorozatában követhető nyomon, amely a világ minden tájáról könyvtárunkba beérkezett könyvek, folyóiratcikkek, nyersfordítások és egyéb dokumentumok 1969 óta megjelenő kurrens bibliográfiája. Évente 12 számban 7-8 ezer tételt tartalmaz. Valamennyi szám végén szerzői- és címmutató, továbbá a tartalmi visszakeresést biztosító tárgymutató, és a tárgymutatóban alkalmazott rövidítések feloldásának jegyzéke található. A mutatók előállítására, a rendkívül munkaigényes kézi szerkesztést kiváltva, számítógéppel történik. A több évre szóló visszakeresést féléves kumulált mutatók szolgálják, ezek már teljes egészében számítógéppel történnek. A több évre szóló visszakeresést

féléves kumulált mutatók szolgálják, ezek már teljes egészében számítógépes termékek és a havi mutatók kumulációit tartalmazzák.

Ugyancsak a külföldi közgazdasági irodalomról ad gyorstájékoztatót főleg a napi- hetilapok, gazdasági magazinok és konjunkturajelentések feltárásával a szelektált, számítógéppel szerkesztett, 1983 óta havonta megjelenő *Miről ír a külföldi gazdasági sajtó?* című kurrens bibliográfia. A bibliográfiai tételek után, a mélyebb tájékoztatás céljából közli a tárgyszavakat.

Elsődlegesen figyelemfelkeltés a célja, de nyelvet nem tudó, vagy egyszerűen csak időhiányban szenvedő szakemberek információigényét is hivatott kielégíteni a *Külföldi Közgazdasági Irodalmi Szemle "A"* sorozata, amely 1956 óta havonta megjelenő referáló, tájékoztató kiadvány. Elméleti kérdések, politikai gazdaságtan, makrogazdasági és nemzetközi gazdasági kérdések, vállalati gazdaságtan, oktatás- és tudománygazdaságtan képezik a fő rovatokat. A külföldi folyóiratcikkekből, könyvekből történik az időszerű, érdeklődésre számottartó, magyar nyelvű ismertetésre szánt anyagok kiválasztása. Évente közel 500 referátumot közöl a kiadvány, szakirodalmi tematikus elrendezésben.

A magyar közgazdasági szakirodalmi tájékoztatás jelentős és sajnálatos hiányterülete a közgazdasági szakirodalmi információs rendszernek. Ennek oka többek között az, hogy az országos szakmai információs rendszerek egységes működési elvének kidolgozása a mai napig nem történt meg az Országos Széchényi Könyvtárban, csupán a TIM keretei között voltak eddig ilyen jellegű próbálkozások.

Bár a *Magyar Közgazdasági Irodalom*, ez az éves szakbibliográfia 3200 bibliográfiai tételt közöl, mégsem tud vállalkozni a teljes közgazdasági szakirodalom felölelésére, a társtudományok területéről nem is beszélve. Feltétlenül szükség lenne ezért a magyar közgazdasági adatbázis építésére, és ezt a munkát 1989-ben meg is kezdjük. A magyar szakirodalom géprevele több szempontból is nélkülözhetetlen a szétsugárzó szakirodalmi tájékoztatás meggyorsításához. A bibliográfiai tételek rögzítésével, a többszempontú (szerző, cím, tárgyszó szerinti) visszakereshetőség mellett immár fokozatosan készülhetne, megfelelő szövegszerkesztő program alkalmazásával, kötetkatalógus is azon felhasználók tájékoztatására, akik nem férnek hozzá gépi feltételek híján a számítógépes adatbázishoz, vagy csupán csak szeretik a hagyományos információhordozókat. Ebben az esetben a gépi feldolgozás előnyeit, a gyorsaság tekintetében élvezhetnék.

Az 1970 óta megjelenő szakbibliográfia a *Magyar Közgazdasági Irodalom*, a magyar közgazdászok Magyarországon megjelent könyveinek és folyóiratcikkeinek bibliográfiai leírásait tartalmazza. Az egyes kötetek feltárják a főhatóságok, kutatóintézetek gondozásában megjelenő, kereskedelmi forgalomba nem kerülő dokumentumait is. Mivel a külföldi kutatók számára a magyar közgazdasági témésről a legfontosabb forrásmű, ezért orosz és angol nyelvű címfordításokkal és tárgymutatókkal egészül ki, amelyek a gyakorlati hasznát jelentősen növelik, de ugyanakkor a szerkesztési időt is megnyújtja. Jelenleg folyik a tárgymutató angol- és orosz nyelvű változatának számítógépre vitele, a magyar tárgymutató gépi szer-

kesztésének megoldása. Amennyiben ezek elkészülnek, a szerkesztési idő jelentősen csökken.

A kurrens tájékoztatást oldja meg a *Magyar Közgazdasági Irodalmi Szemle*, amely a szerkesztést megelőző időszakban beérkező magyar nyelvű könyvek, folyóiratok, napilapok és egyéb kiadványok szelektált, számítógéppel szerkesztett, 1986 óta havonta megjelenő bibliográfiája. A mélyebb tájékozódást a bibliográfiai tételek után közölt tárgyszavak teszik lehetővé.

A közgazdasági szakirodalmi tájékoztatást szolgálja, de részben egyetemi könyvtári funkciókkal van összefüggésben két kiadványunk *A Doktori Értekezések a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen*, az egyetemünkön elfogadott doktori értekezéseket tárja fel karonkénti, valamint tanszéki és szerzői betűrendben. A kötet név- és tárgymutatót is tartalmaz. 1958 óta jelenik meg két évente. A másik, *A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Oktatóinak Szakirodalmi Munkássága 1945-től* tárja fel a publikációkat. Az 1956 óta két évente megjelenő bibliográfia magába foglalja egyetemünk oktatóinak nyomtatásban megjelent publikációit, illetve gépiratos formában hozzáférhető tanulmányait. Az itthon és külföldön megjelent dokumentumokat egyaránt felöleli és azokat az egyetem szervezeti felépítésének megfelelő rendszerben közli. A kötetet a *Magyar Közgazdasági Irodalomhoz* hasonlóan külföldi megrendelők is használják, ezért orosz- és angol nyelvű tárgymutatóval jelenik meg.

A közgazdasági tájékoztatásban dolgozó szakemberek munkájának támogatására időről-időre megjelenik a *Folyóiratjegyzék* és a *Dokumentált Folyóiratok Jegyzéke*, amelyeknek a különböző szempontú visszakeresést biztosító állománya már számítógépen áll rendelkezésre. Mivel 1988. január 1-től az érkeztetés számítógépen történik, a jegyzékek a különböző igényeknek megfelelően tetszés szerint listázhatók. A tájékoztatás fontos segédeszközei továbbá a *Szakkönyvtári Kalauz*, amely 25 közgazdasági gyűjtőkörű könyvtár adattára, tartalmazza a könyvtárak hivatalos nevét, címét, telefonszámát, állománynagyságát, annak összetételét és feltártságát, szolgáltatásait és kiadványait, tájékoztatást nyújt az egyes könyvtárak közgazdasági szakirodalommal való ellátottságáról, valamint a könyvtári rendszerben elfoglalt helyéről és tudományos minőségéről; valamint a *Közgazdasági Segédkönyvek*, amely az MKKE Központi Könyvtárában megtalálható legfontosabb közgazdasági és határterületi segédkönyvek jegyzékét tartalmazza, és amely a tervek szerint alapja lehet egy olyan leőhelyjegyzéknek, amely az összes közgazdasági gyűjtőkörű könyvtár legfontosabb segédkönyveit regisztrálja.

Árpolitikánk, terjesztési politikánk

Az MKKE Központi Könyvtára szolgáltatásait hosszú időn keresztül ingyenesen, vagy a teljes ráfordítások alatti árakon bocsátotta a felhasználók rendelkezésére. A költségek (papírár, nyomdai előállítás, mikrofilmtár, stb.) növekedése bennünket is, árpolitikánk és terjesztési politikánk átgondolására kényszerített.

Alapszolgáltatásaink, mint a könyvtárba való beiratkozás, helybenolvasás, kölcsönzés, szakreferensi konzultáció, a kooperációs körbe tartozó könyvtárak részére nyújtott módszertani tanácsadás, az egyetemi oktatási-kutatási tevékenységhez kapcsolódó információs szolgáltatások változatlanul ingyenesek. Egyéb szolgáltatásainknál a differenciált árképzés elveit követjük, alkalmazva az árukapcsolást, mint fontos marketing-eszközt is. Kiadványaink terjesztésénél és árképzésénél szem előtt tartjuk a fizetőképes kereslet oldaláról jelentkező korlátokat, élünk a kiadványcsere lehetőségeivel, indokolt esetekben (pl. megyei könyvtárak) ingyen bocsátjuk kiadványainkat a felhasználók rendelkezésére. Szolgáltatásaink árpolitikai, terjesztési elvének kialakításakor azt az elvet valljuk, hogy "a jól működő szakirodalmi tájékoztatás haszna, hatékonysága elsősorban abban az időmegtakarításban jelentkezik, amit a kutatóknak, gyakorlati szakembereknek nem kell majd a keresésre, szelektálásra, utánajárásra fordítani."

Irodalomjegyzék

1. HUSZÁR Ernőné: A közgazdasági szakirodalmi információ jelentősége = Marketing, Piackutatás. 1983. 4.sz. 249-251.p.
2. Az MKKE Központi Könyvtárának fejlesztési koncepciója 1990-ig Bp. 1985. Gépirat.
3. Az MKKE Központi Könyvtárának fejlesztési koncepciója a VII. ötéves terv időszakára. Bp. 1985. Gépirat.
4. Az MKKE Központi Könyvtár árpolitikája. Bp. 1988. Gépirat.
5. Az MKKE Központi Könyvtár tárgyszórendszere. Bp. 1986. Gépirat.

LÁTVÁNYOS ADÓCSALÁSSAL enyhítenek nehéz anyagi helyzetükön egyes kanadai egyetemi könyvtárak. Névlegesen eladják meghatározott időszakra - pl. 17 évre - egész állományukat egy vállalatnak, amely viszont bérbe adja nekik ezt az állományt. Ez egyetem voltaképp az adómentességét "adja el" a vállalatnak, amely hatalmas adókedvezményre tesz szert az ügylet következtében. A vételárból az egyetem évjáradékot vásárol, ebből fizeti a bérleti díjakat a vállalatnak, s még marad is pár millió dollár haszna. Más közhasznú, adómentes intézmények, pl. kórházak is élnek az adórendszer nyújtotta haszonszerzési lehetőséggel. (Library Times International, 1988. szept.)

Fazettás osztályozási szakrend az Iparművészeti Főiskola Könyvtárában

Horváth Zoltánné

A Magyar Iparművészeti Főiskola Könyvtárában 1985 és 1987 között számítógépes adatbázis kialakítására került sor a főiskolai reformprogram keretében. Az 1971-ben egyetemi rangra emelt főiskola 1981-től átszervezte egész oktatási rendszerét, kiemelt helyet biztosítva a szakmai információ kérdésének. Az OMFB Ipari Formatervezési Tanács, amely megalakulása után gondjaiba vette az iparművészet és formatervezés elméleti és gyakorlati feladatainak menedzselését, a kezdetektől támogatta a főiskolai reformot a számítógépes könyvtári adatbázis kialakításával együtt. Mindehhez jelentős támogatással járult hozzá, amelyből 1,5 millió jutott a könyvtárnak.

Az adatbázis az OMIKK Számítógépközpontjában, CDS/ISIS programrendszerben valósult meg¹, mikrováltozatát 1988 elején installáltuk a könyvtár OTKA-pályázaton nyert IBM kompatibilis AT számítógépére (tárkapacitás 20 majd 50 Mb).

Bár az OMIKK-kal és a rendszertervezőkkel végig kifogástalan volt kapcsolatunk, az adatbázis létrehozása során – a fejlődési lehetőség örömteli tudata mellett sorozatosan kellett tapasztalnunk információs iparunk ellentmondásait, a fordítói tevékenységet, a fogalomszótár alkotásának folyamatait is magában foglaló manuális könyvtári munka anyagi és erkölcsi megbecsülésének hiányát a mindenkori géphez kötött tevékenységgel szemben – beleértve az adatbevitelt is.

A legnagyobb szakmai problémát a könyvek tartalmi feldolgozása jelentette. Az ETO ezen a szakterületen nehézkesen alkalmazható (a legáltalánosabb kategória, a formatervezés szakjelzete 658.512, ezt kellene tovább bontani az igényelt tárgyszintű osztályozásig). Rendelkezésre állt az Ipari formatervezési tezaurusz², amelyet a Magyar Kereskedelmi Kamara Design Center bocsátott rendelkezésünkre annak fejében, hogy kb. ezer könyvüket feldolgozzuk és beolvasztjuk az adatbázisba egy későbbi közös felhasználás reményében³.

A tezaurusz nem fedi le az ún. hagyományos iparművészet területét és ágazatait, valamint számos olyan kapcsolódó szakágat, amely a könyvtárban és az oktatás folyamatában fontos szerepet tölt be (néprajz, kultúra- és művelődéstörténet, stb.). Ez a hiány és az osztályozás során adódó problémák hívták életre azt a fazettás osztályozási rendszert, amelyről az előzmények, az olvasói kérésekkel és a tezaurusz használatával kapcsolatos problémák ismertetése után szeretnék szólni.

A könyvtárunkban felmerülő olvasói igények nem szokványosak, nem a könyvre, cikkre, fejezetre, szerzőre irányulnak, hanem képre, színre, tárgyra – amelyekre leginkább egy képi könyvtár segítségével lehetne válaszolni. Így a kérések kielégítésének számos kritikus pontja van. A hallgatók, oktatók, formatervezők, film-

rendező stb. gyakran érzéki, érzelmi oldalról közelítenek tárgyukhoz, jellemző a képi, vizuális gondolkodás és keresés, amelynek során a szokásos könyvtári kiindulópont: szerző, cím, szakjelzet mellékes tényezővé törpül (a használók számára legalábbis). A téma szerinti keresés szokványosabb, de gyakori a funkció, a műfaj, sőt az alkalmazott technika iránti kérés is (pl. patchwork, szórópisztoly, montázs stb.). A könyvtáros a megszerzett tudás és gyakorlat fegyverzetében gyakran tehetetlenül áll, mert a megszokott könyvtári eszközökkel a kérdés irodalma nem állítható össze. Nagy információs veszteség adódhat már a kérések megfogalmazásánál is, nem könnyű a formatervezési, művészi feladat verbális kifejezése, az érzelmi, látvány és forma szerinti megközelítés átfordítása az adatok és könyvek világára. A kérés értelmezése pedig a tisztázatlan, vagy eltérően alkalmazott szakkifejezések, vagy egy szakmai közösség egyedi szóhasználata miatt sokszor nehézségekbe ütközik.

Számos olyan fogalom van a szakmában, amelyik sok elméleti eszmefuttatás után sem nyerte el végleges jelentéstartalmát (pl. vizuális antropológia, vizuális kultúra, vizuális kommunikáció, populáris kultúra stb.). Némely összetett fogalom állandóan bővül, emiatt meghatározása és a rendszerben elfoglalt helye folyamatos karbantartást igényel. A formatervezési teaurusz tükrözi ezeket a problémákat és a feldolgozás során felmerülő elméleti viták, eltérő értelmezések is bizonyították ennek az alakuló szakmának az összetettségét és interdiszciplináris sajátosságait, valamint azt, hogy az iparművészet és formatervezés azonossága vagy különbözősége nincs elméletileg tisztázva. A fogalmak értelmezésénél maga a design (formatervezés, ipari forma) kifejezés meghatározása okozza a legnagyobb szakmai vitákat. Az olasz eredetű szó nem egyértelmű, rajzot és tervezést is jelent az angol nyelvterületen, vagyis a tevékenységre is vonatkozik és a folyamat eredményének megjelenési formájára is. "Jó dizájn" lehet az elkészült tárgy vagy termék, de a tervezői munka is⁴.

A finnek együtt kezelik a craft-tal, vagyis a kézműves iparművészettel, az angolok bevezették az industrial design, az engineering design kifejezéseket, amelyek a szó szerinti fordítással szemben a magyar gyakorlatban közelebb állnak a gépipari formatervezéshez. Terméktervezést, tömegterméket használunk a consumer product, product design kifejezések honosításánál – de ez sem elfogadott – ezért jobb híján sokan az angol kifejezésekhez ragaszkodnak.

A művészi terület Rubrikátora az iparművészet, az alkalmazott díszítőművészet és a design kategóriákat a képzőművészetnek alárendelve külön szakmaként kezeli. A főiskolán a tanárok döntő többsége az iparművészetet és a designt vagy formatervezést azonos szakterületként fogja fel, amelynek van közös története (előzménye) van kézműves ága (a hagyományos iparművészet) van tömegtermelést, gépipart szolgáló része – és mindenkor függ a kor technikai, műszaki fejlettségi szintjétől. Ezt az álláspontot fogadtam el, annál is inkább, mert a szétválasztásra nem találtam megfelelő kritériumot. Formatervezés mindig volt – vallják sokan, de a formatervezés minőségi változását, a különféle kapcsolódó tu-

dományok tudatos tervezői felhasználását a modern kor feltételei hozták el számunkra.

A fő és a kapcsolódó szakágak meghatározása azért nehéz, mert egy alakuló, nagy változások pár évtizedét felmutató, a technikai haladás hullámain felfogó szakmát kellene statikusan meghatározni. Az ipari formatervezés és az egyes iparművészeti szakágak mellett a képzőművészeti alkotások, kulturális szokások is a szakterülethez tartoznak, mert ezek mutatják meg a régi korok öltözködési, ünneplési szokásait, lakberendezési és dísz tárgyait, haj- és cipőviseletét stb. A népi hagyományokon alapuló szerszám- és munkaeszközkultúra – kezdve az őskori kőbaltától – kiapadhatatlan, megújulásokat hozó formakincs, de az ősi, kézműves technikák mellett korunk legmodernebb tárgyai (pl. a robotok) is a szakmához tartoznak.

Környezetkultúra, belső- és külső környezet, tárgykultúra – olyan általános fogalmak, amelyek határait megvonni szinte lehetetlen. Mint minden praktikus rendszernél, nálunk is a felhasználó (az oktató, hallgató, kutató, gyakorlati szakember) igénye volt a döntő. A látvány, az intuitív megközelítés és a konkrét követelmények között egyensúlyoz a formatervező, mint pl. a funkció, a célszerűség, az eladhatóság és használhatóság. A kulturális hagyományok, a nemzeti és egyetemes tárgykultúra mellett ismerni kell a gazdasági világproblémákat, hogy a termékek eladhatóak legyenek, tisztában kell lenni az egyes technológiákkal, hogy megközelítő legyen a világszínvonal, tájékozódni kell a szociológiai problémákról, a kicsi konyhákról, a zsúfolt lakótelepekről és városokról, a lakótelepi lakásokról, hogy az ott elhelyezendő tárgyak jól illeszkedjenek a kulturális és nemzeti környezethez, életkörülményekhez, ízléshez. A formatervezőnek menedzselési ismeretekkel is rendelkeznie kell, hogy (gyakran munkahelyi környezetével is szembeszegülve) tervei a megvalósulás folyamán ne szenvedjenek túl sok változtatást az esztétikai érték rovására (a közízlés hatása, az anyaghiány, a színek és technológiák rossz alkalmazása következtében.)

A könyvek feldolgozása terén nem állt rendelkezésre megfelelő hazai tapasztalat az oktatási reform következtében igényelt színvonalhoz. A szakterület könyvtáraiban a gazdag, könyvritkaságokkal teljes állományok ellenére igen szerény katalógizálási gyakorlat alakult ki. A nagy olvasói forgalom miatt könyvtárunkban sem tudtak elődeink túl sok időt fordítani a katalógusokra – úgy is mondhatnám, hogy fejükben hordták azt – viszont tárgyismeretükkel és a kiskönyvtárakban kialakítható személyes kapcsolatok révén egy könyvtárszerető és igényes olvasóréteget tudtak felnevelni. A tanárok, diákok és könyvtárosok jó szakmai kapcsolatának eredményeként egy nagyon jó összetételű, sok régi és külföldi (pl. hagyatékból vásárolt) könyvből és folyóiratból álló gyűjteményt sikerült megvalósítani, amelynek tudományos igényű feldolgozása még sok tudósnak, elméleti szakembernek és könyvtárosnak adhat évekre szóló munkát. Rendelkezünk egy könyvművészeti különgyűjteménnyel és a Kner-hagyaték egy része is nálunk van.

A gyűjtemény, mint országos feladatkörű, nyilvános szakkönyvtár, bárki számára használható. A főiskolai reform nyomán a könyvtár használata szervesen beilleszkedik az oktatási rendszerbe. A hallgatók rendszeresen kapnak tárgyak történetére vonatkozó kutatómunkát.

A kutatások kijelölésénél a tanárok elkerülik azokat a feladatokat, amelyekhez konkrét irodalom áll rendelkezésre, ezért a megoldáshoz nagy mennyiségű könyv- és folyóirathalmokat kell átnézni (a vizuális kultúra fejlesztésének burkolt céljával). A megoldásokhoz jó vizuális emlékezetre, analitikusan feldolgozott állományra és tartalmilag átgondolt, elemzett fogalomkincsre van szükség a közös nyelv érdekében. Hiányos katalógus, nagy olvasói forgalom (napi átlag 100 fő), tárgyszintű keresések, könyvtárhoz szokott, vizuális érdeklődésű, adatokat nem tisztelő használók csapongó fantáziával és egyedi megfogalmazású keresői kérdésekkel, eltérő használatú és értelmezésű kifejezések, túlnyomórészt idegen nyelvű szakkönyvekben, – mindez nagy tömegű információk gyors szolgáltatását követeli, amelyet az adatbázis és a szakrend kidolgozásánál figyelembe kellett vennünk.

Az előző könyvtárvezető szakmai viták nyomán egy kutatói szintű adatbázist tervezett, amelyben a könyvek feldolgozásánál el kell jutni csaknem az egyes tárgyakig, eszközökig, gépekig, akár 30-40 tárgyszó alkalmazásával is (sokan ezt redundánsnak tartják, pedig általánosított fogalmakkal nem tudjuk a megfelelő információkat visszakeresni.)

A feldolgozáshoz rendelkezésre állt a már említett formatervezési teaurusz még nem lezárt (később bővítendő) deskriptorkészlete, az ebből (számunkra) hiányzó fogalmakat pedig ún. szabad tárgyszavakkal fejeztük ki (a későbbi rendszerezés igényével).

Az osztályozási, indexelési tevékenység számos elméleti problémát vetett fel. A megoldatlan kérdések rendszerezésére és az osztályozási tevékenység segítésére kezdtem foglalkozni egy átfogó, rugalmas szakrend kidolgozásának gondolatával.

A feldolgozások ellenőrzésénél megmutatkozott, hogy nem mindig és nem mindenki számára biztosított a teaurusz használata mellett sem, hogy eljut a generikus fogalomtól a specifikusig és fordítva (főleg ha esetleg nem ért egyet a teaurusz rendszerezésével). Sok gondot okozott a külső feldolgozók alkalmazása is. Bár nyelveket ismerő, szakképzett könyvtárosokat foglalkoztattunk, némely feldolgozásból hiányzott az átgondolt, alapos elemzés.

Mint említettem, a teaurusz még nem lezárt és nem is fedi le teljesen a könyvtár állományát (a könyvtár gyűjtőköre jóval bővebb a teaurusz tematikai határánál). Emiatt a dokumentumokat jellemző legfontosabb fogalmak esetenként nem a deskriptormezőben vannak, hanem a különválasztott szabad tárgyszavak mezőjében. Ez főleg a KWIC-indexnél jelentett hátrányt, amely az első öt deskriptorból épül fel.

- pl. Spectacular helmets of Japan: 16th-19th century: [Catalogue of an exhibition] /Organized by Japan House Gallery and the Association for the Research and Preservation of Japanese Helmets and Armour: Ed. Alexandra Murone. - Tokyo: Kodansha Int., cop. 1985. - 193 p.: ill. színes. + bibliogr. Látványos japán sisakok kiállítási katalógusa
- szakjelzet: Lr 53 [ruházat: fejrevaló, fejdísz...
E67 kovácsoltvas, fémművesség
Lr59 hadiöltözet]
- deszkriptorok: fémművesség, iparművészet, ruházat, díszítőművészet, kiállítás, katalógus, fém, lakk, stílus, forma, Japán
- szabad tárgyszavak: sisak, fejdísz, bölénybőr, agancs, újkor
- Vagy Duncan, Alaistair
Art deco furniture: the French designers. /Alaistair Duncan. - London: Thames and Hudson, 1984. - 192 p.: ill., 312 ábra és fotó, 68 színes. - + bibliogr.
- szakjelzet: M53"192" [lakásbútor az 1920-as években]
M53+92 [lakásbútor Art deco stílusban]
- deszkriptorok: bútor, tervezés, iparművészet, formatervezési stílus, lakásbútor, állványbútor, fekvőbútor ...stb.
- szabad tárgyszó: Art deco, 1920

Mivel a teaurusz határa a kapcsolódó szakterületek és az átfedések miatt aligha vonható meg, némely szakterület jellemző kifejezései közül egyik szerepel, a másik pedig hiányzik a deszkriptorok közül. Pl. a kerámiaiipari termék deszkriptor, a kerámia nem, a fa szerepel, a fafaragás és a kovácsoltvas hiányzik, a stílusok között ott van a dadaizmus, a szürrealizmus viszont nincs és így tovább.

A dokumentumok megítélése egyénenként változó volt. A tárgyszavas megközelítésnél analitikusan építkezünk és a tízezer kitöltött adatlap tanúsága szerint állítható, hogy hajlamosak vagyunk az arányok, súlypontok elvesztésére. Lineáris struktúrát adva azt keressük, mi minden szerepel a könyvben, ugyanakkor kisebb hangsúlyt kap a könyv fókusza. Mivel a tárgyszavak súlyozására nincs mód, a teljesség és a pontosság kritériumait nem tudjuk meghatározni, amely a visszakeresésnél redundáns adatokat eredményez.

Nehezíti az osztályozást, hogy a tárgyi megközelítésnek sokféle alapja lehet (téma, stílus, ágazat, műhely, anyag, forma stb.) és gondot okoz az is, hogy a különböző emberek a művészet tárgyait a legkülönbözetben foghatják fel (egy diák, vagy egy művészettörténész.) Ha az indexelő nem ismeri a tárgyat (a művészi alkotást, irányzatot, korszakot) vagy helytelenül értelmezi, nagy lesz az információvesztés (pl. a kelta művészetnél gondolnia kell a szimbolikus motívumok, kéziratos könyvek, a kovácsoltvas művészet illetve az ornamentika kérdéseire is.)

A fogalmi tisztázatlanságok, az alakuló, változó szakterület, az analitikusan építkező feldolgozó gyakorlat, a tornyosuló elméleti problémák miatt az átfogó osz-

tályozási szakrend kidolgozásának gondolata lassan igényné nőtt, amelyet bátorítottak a külföldi adatbázisokhoz használt hasonló megoldások is.

Szeretném elkerülni azt a csapdát, mintha a szakrendes osztályozást könnyebbnek, vagy jobbnak tartanám a deskriptorosnál. Úgy tűnik azonban, hogy kiindulási pontként, a generikus fogalmak megállapításához jobb a szakrend, amely mint egy menü, választékot kínál az általános fogalmakból, logikai rendjével segíti a gondolatmenetet, és kordában tartja a súlypontokat kereső osztályozó figyelmét. A két tartalomelemző módszer a logikai elemzés induktív és deduktív módszereit együttesen adja, feltételezhető, hogy a két ellentétes megközelítés eredője hozza a legteljesebb eredményt.

Az osztályozási rendszer ismertetése előtt szeretném leszögezni, hogy a rendszer elvégzi a felosztást, de nem vállalja a tudományrendszerelés szerepét, megelégszik azzal a sokkal szerényebb szereppel, hogy az analízis és némely területen az esetleges sikeres szintézis talán egy későbbi, további rendszerelés kiindulópontja lehet. Az osztályozási rendszer kidolgozásánál nem kívántam követni azt a hibás módszert, hogy stabil, merev, állandó keretet szabjak a szüntelenül változó fogalmak, ismeretterületek számára. A terminológiai problémák, az interdiszciplináris jellegzetesség és a gyors változások miatt *Ranganathan* és *Bliss* elveit követve rugalmasan alakítható, laza hierarchiájú fazettás rendszert dolgoztam ki, ahol az összetett fogalmakat a jelzetek önálló kombinációival lehet kialakítani azon alapelv fenntartásával, hogy azonos illetve csaknem azonos dolgok, jelenségek minden esetben azonos jelzetet kapjanak. A fazetták kialakításával olyan általános fogalomtartalmakat kívántam megadni, amelyek az egyes szakterületekhez kapcsolódva specializációt és szűkebb jelentést eredményeznek.

A külföldi művészeti és formatervezési szakkönyvtárak híreit olvasva igaznak látszik az a megállapítás⁵, hogy nincs együttműködés, kommunikáció és kooperáció az egyes intézmények között, hogy bábeli nyelvzavar uralkodik a különböző megoldásokban és a felhasználóknak egy káosszal kell megküzdeniük. Az 1979-ben könyvtárosok, múzeológusok, információs szakemberek és levéltárosok részvételével megalakult *Images Acces Society of North America* viszont programjában ösztönzött minden helyi kezdeményezést a működő osztályozási rendszerek áttekintésének, egy közös terminológiai gyűjtemény létrehozásának, a különféle osztályozási rendszerek kiértékelésének távlati céljával. E szervezet ösztönző felhívására és saját mindennapi problémáink megoldása érdekében kezdtem végül hozzá a szakrend kialakításához (amelyhez természetesen a formatervezői teaurusz és használatának tapasztalata nélkül nem mertem volna hozzáfogni.) A kidolgozásnál figyelembe vettem az említett szakterület heterogenitását, a terminológiai problémákat, az oktatás követelményeit, a használói igények sokféleségét, a tömegesen jelentkező kérések típusait, a külföldi példákat és tapasztalatokat, könyvtárunk gyűjtőkörét és dokumentumainak jellemző sajátosságait.

A kiindulásnál (hosszú ETO-használati ismereteimet és a hazai gyakorlati tapasztalatokat elemezve, felhasználva) néhány általános alapelvet határoztam meg a

magam számára: a rendszer legyen alkalmas az említett szakterületek információinak rendezésére, a kapcsolódó dokumentumtípusok teljes körének osztályozására, a számítógépes feldolgozás általános témakódjának megadására, a könyvtár hiányzó szakkatalógusának és a főiskola archívumának (amely tárgyakból, tervekből és dolgozatokból-diplomákból áll) tartalmi feltárására, valamint egy esetleges szakterületi együttműködés elindítására és kialakítására. Több konzultáción ismertettem a szakrendet, vannak érdeklődők, és a Pataki István-téri főkönyvtár munkatársai a *Művészet* című folyóirat tartalmi feltárásához már használják is.

Első lépésként megkíséreltem a kapcsolódást a művészeti terület Rubrikátorához⁶. Hamarosan rá kellett jönnöm, hogy a Rubrikátor gondolatmenetéhez csak esetenként tudok kapcsolódni (ld. az általános osztályok némelyikét) viszont felhasználtam elemző, rendszerező részeit, amelyek nélkül aligha tudtam volna áttekinteni ezt a széles, interdiszciplináris területet. El kellett szakadnom a Rubrikátor hosszú, tisztán számjelekből álló jelzeteitől, hiszen célkitűzéseim szerint könnyen megjegyezhető, gyorsan alkalmazható betű- és számkódokat akartam kialakítani kevés megadott hierarchiával és szabad, laza kapcsolódási lehetőségekkel. A mnemotechnikailag könnyen megjegyezhető jelzeteket a gyorsaság érdekében tartottam fontosnak – bár találok értetlenkedő megjegyzéssel, amely szerint mióta szempont az osztályozásnál a gyorsaság? A terminológiai problémák és a szakrend gyakorlati szempontjainak átgondolásához jelentős segítséget kaptam a kollegáktól, hasznos volt könyvtárunk előző tárgyszógyűjteménye is⁷. Az elméleti osztályozási szakirodalomból a BSO-ra *Dahlberg*, *Hilary Evans*, *Trevor Fawcett* és a hazai osztályozáseméleti szakírók munkásságára támaszkodtam, ezen felül az *Art Libraries Journal* című folyóirat cikkeinek tízévesi évfolyamait tanulmányoztam át⁸.

A fazetták kialakításához áttekinttem a nemzetközi szabadalmi osztályozás fazettáit⁹, a külföldi referáló kiadványok szakcsoportjait, az általános szintek kijelölésére a *Subject Headings for Engineering* című gyűjteményt és a *Slide library catalogue*¹⁰ című kézikönyv kategóriáit.

Az osztályozási rendszer felépítésénél törekedtem a többszintű szerkezet kialakítására, a rugalmas alakíthatóság, bővíthetőség és a variációk kidolgozásának lehetőségére, az egyes szakterületek azonos, kapcsolódó illetve közös részének azonos jelzettel történő jelölésére, a számítógépes feldolgozáshoz megfelelő jelzetszerkezet alkalmazására. Követelményként tűztem ki, hogy a különböző háttérű olvasóknak lehetőleg ugyanaz a vizuális kép legyen megközelíthető, elérhető és összehasonlítható a jelzetek alapján, és hogy alkalmas legyen a különböző szintű feldolgozásokra illetve a bonyolultság különböző szintjeire, valamint legyen nyitott az újonnan alakuló fogalmak befogadására. Felosztását tekintve három fő része van: nagybetűs főosztályokból, minden csoportban azonos módon alkalmazható általános osztályokból és kisbetűvel jelölt fazettákból áll.

Az Iparművészeti Főiskola Könyvtárának fazettás osztályozási rendszere

FŐOSZTÁLYOK

A-tól T-ig

- A kultúra, művelődés, civilizáció
 B képzőművészet/szobrászat, festészet, rajz, metszet, ikon/
 D iparművészet, formatervezés, környezettervezés, kézmű
 iparművészet, mérnöki dizájn, terméktervezés, gépipari for
 E fémművészet, ötvösművészet, kovácsolás
 F fotó, film, video,
 G grafika, grafikai formatervezés, arculattervezés, j
 grafika, piktoqram, embléma, heraldika, reklámgrafik
 illusztráció
 H könyvművészet, könyv- >attörténet, t
 tervezés, betű**

FAZETTÁK

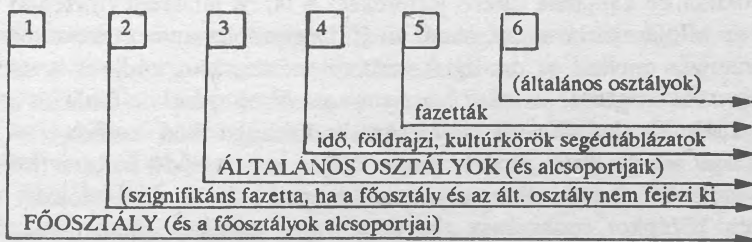
/alcsoportokat ld. a fazetták

- a természet, falu, város, utca, tér, lakókörnyezet, tel
 b Iroda, hivatal, munkahely, munka, foglalkozások, mes
 c színpad
 d szabadidő, sport, szórakozás, szellemi kika
 e egészségügy, szociális kérdések, rehabilitáció
 f tudomány / alcsoportok ETO számok szerint ld.
 g vallás
 h technika, gépek, felszerelések, berendezések, mérn
 i ipar
 k szokások, életmód, ünnepnap, megárfélet, tevékenys
 m anyagok
 n események /pl. háborus, politikai, történelmi
 p szendly, ember, gyerek
 r ruházat, személyes "image", megjelölés, megj
 s tevékenység, megmunkálás
 sz szerkezet, kosztrukció
 t tárgy, kellék, termék, produkum, játé
 tulajdonság, méret
 * "ndéjítás, kereskedelem, szállor
 " közlekedés, szállítás

ÁLTALÁNOS OSZTÁLYOK

- 01 általános kérdések terminológia
 02 kommunikáció, jel, jelentés, küzlés, szimbo.
 05 elmélet, esztétika
 06 történet, történelmi szempont
 07 szervezeti élet, művészecsoportok, egyesület
 konferenciák, műhelyek
 állami irányítás, művészetpolitika
 oktatás /csak művészetoktatás/
 management, szervezés, vezetés, rendszer, s
 gazdasági, jogi kérdések, szellemi alkot
 fejlesztés, kutatás, innováció
 gyakorlati szempont, funkció, alkalmaz
 technológia, kivitelezés
 kézművészet
 'nari gyártás, szerelés, t*
 'ai szemant'

Besorolási sorrend:elsőként a főosztályokat és az általános osztályokat kell alkalmazni. Ha ezekkel nem fejezhető ki a fogalom, akkor a főosztályokat követheti az ún. szignifikáns fazetta, amely módosítja a főosztály tartalmát. Fazetta mindenhez kapcsolható, és az általános osztályok is kapcsolhatóak a fazettákhoz.

Az ábrából kitűnik, hogy csak akkor fordíthatunk a következő szinthez, ha az előző nem kínál megfelelő megoldást. (A szakrendhez nem tartozó, a könyvtárban nem főgyűjtőkori állományt ETO-katalógusban tárjuk fel.) Az egyes jelzetek azonos főosztályon belül vesszővel felsorolhatók fontossági sorrendben, némely főosztály saját jelzete más osztályban is alkalmazható, az alárendeltséget kettősponttal jelöljük, a főosztályok közötti "és" kapcsolatot pedig dőlt vonallal. Egyes jelentős, sokszor előforduló kategóriáknak előjele van, egyrészt a számítógépes rendszerezés (és jó visszakereshetőség) másrészt a megkülönböztetés, figyelemfelhívás érdekében

(pl. a vizuális esztétikai alcsoportok előjele az "=" jel, a stílusirányzatoké a "+" és számjel, a kultúrköröké a "+" és betűjel stb.)

Az általános osztályok az egyes szakterületek kapcsolódó illetve azonos részeit, azonos kategóriáit tartalmazzák 1-20-ig terjedő számokkal jelölve (a bővíthetőség igényével). Ezeket a kategóriákat úgy állapítottam meg, hogy minden szakágnál megkerestem a legjellemzőbb felosztási szempontokat (az információk kiadványok tartalmának, többször előforduló részfejezeteiknek, kifejezéseiknek elemzésével) és ebből a készletből a szempontokat sűrítve elég általános, tág jelentéstartalmú kifejezéseket gyűjtöttem egybe. Ezek mindegyike nem szerepel az összes főosztálynál és előfordulásuk jellemző a főosztályra: a terméktervezésnél (D50) a gyakorlati, fejlesztési, technológiai, gyártási, szerelési, ergonómiai és marketingkérdések inkább előfordulnak, mint a történeti, díszítési stb. szempont. A 04-es általános osztály (amely mint vizuális szempont, vizuális alapelemek, vizuális kommunikáció írható körül) az egyik legjellemzőbb részlete ennek a csoportnak, belső struktúrája fokozatosan alakult ki (tanárokkal is konzultálva) és teljes meghatározását nem lehet megadni – bár könyvek sora foglalja meg elemzésükkel. Olyan alcsoportokat tartalmaz, mint megjelenítés vagy a szakma által használt kifejezéssel élve: tükrözésemélet, művészi alapelemek, szintervezés, fény, síkbeli, térbeli ábrázolás, alaktani tanulmány, formakíséret, makett, modell, szerkezet, anatómia stb.

Az általános osztályok különálló csoportja a 90-es (műemlékvédelem, restaurálás, archeológia, kiállítás, múzeum), amely hasonlóan az 1-20-ig terjedő csoportokhoz előjel nélkül más célra nem használható, vagyis előjel nélküli szám csak 20 és 90 között fordulhat elő. Az általános osztályokkal mindent ki szerettem volna fejezni, amely a mi szempontunkból közös az egyes ágazatokban, de törekedtem arra, hogy alternatív megoldás vagy párhuzamosság ne maradjon, és az azonos elemek a különböző osztályokban ne kapjanak eltérő jelzeteket. A 06-os jelzetenél (történeti szempont) az idő és a földrajzi besorolásoknál az ETO gondolatmenetét követtem, de a földrészek számjelei mellett az országok kétbetűs nemzetközi kódjelei is szerepelhetnek. A változó országhatárok miatt bizonyos esetekben számkombinációt is alkalmaztam. A különféle kultúrkörök jelölésére a földrajzi kód mellett "+" jellel bevezetett betűjel áll, pl. +i = iszlám, +n = indián, +j = zsidó kultúra (művészet stb.) Az idő szerinti felosztásnál bevezettem a nagyobb korszakok jelölését (ókor, középkor, korai középkor, reneszánsz stb.) de szerepelhetnek évszámok, századok is. A művészet történetét általában összekapcsolják a művészettörténeti problémákkal, a stílus, az idő és az országok szerinti tárgyalásmód gyakran átfedik egymást, a különválasztás több problémát okoz, mint a közös nyilvántartás (pl. a bizánci festők megjelölés jelenthet stílust, helyet, időszakot, vagy a keresztény vallásos művészet egy határozott jegyekkel bíró ágát.) A stílust több szakíró nem művészetelméleti kérdésként kezeli, hanem úgy fogja fel, mint a művészet egy korszakhoz fűződő ágát, a művészettörténeti folyamat egy részét. Követve ezt a felfogást, a stílussal összefüggő kérdéseket a megfelelő korszakon belül megkülönböztető jelöléssel tároljuk.

A főosztályokat a szakma "szokásjoga", az oktatott szakágak, és a külföldi információs kiadványok általános kategóriái alapján határoztam meg. Nem követtem olyan összegző szakterület-megnevezéseket, mint vizuális kommunikáció, környezettervezés stb., mert ezeket túl általánosnak tartottam a rendszerezés számára. A környezettervezés pl. magában foglalja a külső környezet tervezését (városrendezés, utcakép, tér, utcabútor, kirakat, portál, kapu stb.) a belső környezet tervezését (bútor, belsőépítészet, belsőtér, lakástextil, tapéta stb.) hogy csak a legfontosabbakat említsem. Megtartva az építészet, városrendezés és belsőépítészet önállóságát, a környezettervezés általános problémáit tárgyaló műveket az általános formatervezés (D) főosztályon belül a környezeti rendszerek tervezése (D70) szakcsoporthoz helyeztem. A különféle környezeti rendszereket (amelyek tervezéséhez szinte egész szakmánk szintézise szükséges) fazettákkal lehet kifejezni (pl. D70:b hivatali környezet rendszerterve).

Az iparművészet /formatervezés/ipari formatervezés/terméktervezés (design) felosztása, mint említettem, országonként, szakemberenként változhat. Először a teauruszhoz igazodva különválasztottam az iparművészetet az ipari formatervezéstől, ám számos szakkönyvet végigolvasva nem találtam számomra megfelelő kritériumot a szétválasztásra (ráadásul sok ipari formatervező foglalkozik kézműves iparművészettel is, és a könyvekben gyakran együttesen jelenik meg mindkét irányzat.) Elfogadtam *Vadas József* félmondatát¹¹, amely szerint az ipari formatervezés a tárgyalkotás új módszere – és több tanárkollega véleményét szem előtt tartva végül úgy döntöttem, hogy a szakma általános problémáinak összegzésére egy közös főosztályt hozok létre, és az egyes szakágakat nem ennek alárendelve (óriási, kezelhetetlen halmazban) alakítom, hanem megtartom különállásukat. Emiatt nem azonos önállóságúak az egyes főosztályok, viszont jól áttekinthető szerkezetű a szakrend.

A formatervezés, iparművészet, ipari forma, terméktervezés, környezeti rendszerek tervezése megnevezésű (D) főosztályban a szakma közös története, előzményei, elméleti problémái, szakmai szervezetei, konferenciái, oktatása stb. mellett megtalálható a kézműves ágazat, az ipari termékek csoportja, ezen belül a fazettákkal megkülönböztetve a gépek, felszerelések, elektronikai eszközök, iparcikkek stb., valamint az anyaguk szerint felosztható termékek, bőrárú, lakkművészség, nádtermékek, stb.).

A szakmai hagyományokat követve önálló főosztály a fémművészség (öntvösművészet, kovácsoltvas, színesfém, stb.), az agyag-, üveg-, porcelánművészet és a kerámia, szilikátipari termékek csoportja, a bútorművészet, a fotóművészet (amely a grafikánál, főleg a grafikai formatervezésnél az alkalmazott művészet szerepét tölti be) a filmművészet és az animáció. A grafika, grafikai formatervezés, arculattervezés, stb. szakcsoportból (G) a grafika széles értelmezését leszűkítettem (a rajz, akvarell, metszetek a képzőművészetekhez kerültek). A nemzetközi szervezetek, külföldi formatervezési kiadványok vizuális kommunikáció néven kezelik az alkalmazott grafikát és a fotóművészetet – ez ellen a képzőművészek tiltakoznak, mondván,

hogy a vizuális kommunikáció nem szűkíthető le erre a két szakágra. Megkísérletem én is összevonásukat, de az oktatási követelményeket és a könyvtári állomány rendszerezését jobban szolgálja a különálló csoportosítás.

A grafikai formatervezés az egyik legösszetettebb, legérdekesebb szakterület, olyan újonnan alakult és állandóan bővülő fogalmakkal, mint pl. a grafikai arculattervezés. Ez magában foglalja pl. egy vállalat teljes "image"-tervét, a levélpapírtól, emblémától, védjegytől kezdve a formaruháig és a színalkalmazásig, meghatározza a reklám és a marketing tevékenység vizuális összetevőit, szociológiai, pszichológiai kérdéseket. Magyar szakirodalom alig van, a külföldi könyvállomány főleg képi információkat tartalmaz, az elméleti szakirodalom pedig a folyóiratokban található.

Az építészet, belsőépítészet és bútor főosztályok alcsoportjai az összefüggő problémák miatt közösen alkalmazhatóak mindhárom osztályban, lehet szó lakóépületről (P43), annak belsőépítészetéről (P53), lakóház bútorzatáról (M53) vagy egyes helyiségek belsőépítészeti, építészeti problémáiról.

Az egyes középületeket fazettákkal lehet kifejezni, ugyanígy azok belsőépítészeti, bútorzati kérdéseit is: P41: v vendéglátóipari, kereskedelmi épület; P51: v a fentiek belsőépítészte; M51: v ugyanannak a bútorzata.

A művelődés, kultúra, civilizáció főosztály jellemzője a történeti, földrajzi felosztás, de a fazettákkal részletezhetőek olyan kérdések, mint pl. a szórakozás, a közlekedési kultúra, a vendéglátás története, vallási kultúra, szokások, hiedelmek, babonák stb. Ezek a kiadványok számunkra főleg a képi információk miatt fontosak, mert a témékfejlesztéshez nélkülözhetetlen az egyes tárgyak változásának, használatának tapasztalata. A szokások, hiedelmek (és az ebből eredő tárgyhasználat és szimbólumok) rendszerezése hasonló alcsoportokat kap a művelődéstörténetnél és a néprajznál, valamint a vallási kultúra és az életmód történeténél is.

A képzőművészet, művészettörténet főosztályban az egyes alcsoportok és a fazetták kombinációi alkalmasak a művészeti alapelemek és az alkotások téma szerinti rendezésére is (pl. ornamentika, szín, fény, árnyék, tónus, kontraszt, struktúra, perspektíva, portré, táj, akt, anatómia stb.) A képzőművészet, művészettörténet főosztályban az idő és a földrajzi szempont kiemelt szerepet kap, a legújabb stílusirányzatokat pl. jobb megoldás híján megjelenési korszakuk alapján rendezzük (pl. pop-művészet, op-art, conceptual art, art brut, super-realism stb.). A képzőművészeteket a Rubrikátor egy közös főosztály alá sorolja, és ide helyezi az ipari formatervezést és az iparművészetet is, ezek mellett alkalmazott díszítőművészet osztályt is feltüntet (bár ez a megnevezés erősen vitatott a szakmában) és van "művészet a mai világban" című alcsoportja is. A fazetták – a fogalomtartalmak jelentésének szűkítése, speciális kérdések kifejezése mellett könnyű eligazodást nyújtanak a rendszerben és módot adnak a különböző szakterületeknél felbukkanó közös problémák összegzésére is. (Pl. "d" sport, szabadidő fazettával rendszerezni lehet a sportruházatról, sporteszközökről, sportlétesítményekről stb. szóló kiadványokat.)

Kialakításuknál (több változatot szenvedtek el) figyelembe vettem külföldi könyvtárak rendszereit is.

Az osztályozási rendszert több hónapig teszteltük a számítógépes feldolgozás adatlapjainak kitöltése során, majd néhány javítás után a jelenlegi, véglegesnek tekintett (emellett szüntelenül bővíthető) változat segítségével épül a könyvtár (számítógépes adatbázist kiegészítő és általános tájékoztatást adó) szakkatalógusa folyamatosan és visszamenőleg.

A *Magyar iparművészet* című folyóirat csaknem 100 évfolyamának repertórizálásához kutatói adatlapot készítettünk a kódjelek segítségével. Már 10 év feldolgozása készen áll, jól használható a tájékoztató munkában, számítógépes feldolgozását hamarosan megkezdjük. Ugyanilyen módszerrel tervezzük (egy kollega szakdolgozatának keretében) a *Tér és forma* folyóirat feldolgozását. Az elméleti problémák rendszerezéséhez is hozzákezdünk, az egyes kódokhoz hozzárendeljük a kapcsolódó kifejezéseket, amelyek meghatározásához a vonatkozó szakirodalom bibliográfiai tételeinek és a meghatározást megkísérlő elméleti szakirodalom szemelvényeinek összegyűjtése révén kívánunk majd segítséget nyújtani.

Van olyan vélemény, amely szerint "Magyarországon az iparművészetnek sohasem volt valódi értelmiségi karaktere, ez a szakma hol a képzőművészet, hol az építészet, hol a kisipar, hol a díszítőművészet között, a legteljesebb identitás- és értékzavarban hanykolódó, önálló társadalmi funkcióját alig érvényesítő jelenség volt"¹². Ennek igazságát megítélni nem tudjuk, de reméljük, hogy a szakmai információ alaposabb rendszerezésével hozzá tudunk járulni az iparművészet, a formatervezés elméletének további tudományos megalapozásához.

JEGYZET

1. ld. erről: TÓSZEGI Zsuzsa: Elemző tanulmány a Magyar Iparművészeti Főiskolán 1985-1987. között létrehozott ipari formatervezési adatbázisról. /Készítette Tószegi Zsuzsa. – Bp. : 1986. okt. 6. – 25 p. – Kézirat.
2. UNGVÁRY Rudolf: Ipari Formatervezési teaurusz. /Összeáll. Ungváry Rudolf. – Bp. : OMIKK, 1985. – 5 db. (Betűrendes rész, hierarchikus rész, grafikus rész, szakcsoportos rész.)
3. A teaurusz az OMF B IFTI támogatásával és a főiskolai tanárok, formatervezők közreműködésével készült.
4. A szakma hol design, hol fonetikus dizájn kifejezést használ.
5. OHLGREN, Thomas, H. Image analysis and indexing in North America: a survey. = *Art Libraries Journal*, 1982. 2. p. 51-66.
6. Nemzetközi kulturális művészeti rubrikátor: Elfogadva a szocialista országok kulturális-művészeti információs szervezeteinek 4. vezetői konferenciáján. Szófia, 1982. okt. 11-16. – [OSZK]: 1983. – 3 db. – Kézirat.

7. Ipari formatervezési tárgyszójegyzék és katalógusszerkesztési szabályzat. /Kidolgozta a Magyar iparművészeti Főiskola Könyvtára; Bodor Ferenc, Lakos György. – Bp.: MIF, 1977. 11 p. és az Ipari Formatervezési Tájékoztató Központ tárgyköri rendszere. /Szentpáli Éva. – Bp.: 1983. /ism. 1sz./ – Befejezetlen kézirat.
8. The BSO manual: The development, rationale and use of the Broad System of Ordering. /Prep. by the FID/BSO Panel; Eric Coates, Geoffrey Lloyd, Dusan Simandl. – Hague: FID, 1979. – 157 p.
 EVANS, Hilary
 Picture librarianship. /Hilary Evans. – New York; München; Paris: Saur. Pingley, cop. 1980. – 136 p. – (Outlines of modern librarianship.)
 FAWCETT, Trevor: Subject indexing in the visual arts. = Art Libraries Journal, 1979. 1. p. 5-17. stb. Ld.még a szakrendhez mellékelt 90 tételes bibliográfiát, amelyet itt nem közölhetek.
9. Nemzetközi szabadalmi osztályozás. 1979. – 3. kiad. – Bp.: OTH, 1981. – 9. köt. Útmutató: osztályok, alosztályok, főcsoportok áttekintéséhez. – 548 p.
10. SHE: Subject Headings for Engineering. – New York: Engineering Information Incl., 1983. – 167 p.
 Slide library catalogues: A comprehensive and classifield list of 35 mm mounted transparencies in colour and black and white. /Design Council. – London: Abbey, 1973. – 150 p.
11. VADAS József: A forma tartalma. – Bp.: Kossuth, 1981. – (Eszttikai kiskönyvtár)
12. Új utak a Bermuda-háromszögbe. Beszélgetés Gergely Istvánnal, a Magyar Iparművészeti Főiskola rektorával. /Acsey Judit. = Művészet, 1985. jun. p. 17-20.

A számítógéppel segített könyvtárhasználati oktatás egy példája

Téglási Ágnes

A számítógép több mint negyed századdal ezelőtt jelent meg a nyugati világ könyvtáraiban. Lassan, fokról-fokra hódított: először a szervezésben/vezetésben, majd a feldolgozásban, és az Egyesült Államokban is csak a 80-as évek elejére került az olvasószolgálatba, az olvasók birtokába.

Amint kikerültek a személyi számítógépek az olvasótermekbe (később külön számítógép-részlegekbe), a játék és szövegszerkesztő programok mellett megjelentek a különféle oktatást segítő számítógépes programok is a könyvtárak állományában. Az amerikai nyelvhasználat CAI (computer assisted instruction), a brit CAL (computer assisted/ aided learning) névvel illeti ezeket a programokat. Ez a cikk a továbbiakban az amerikai elnevezést használja.

Mi is az a CAI?

A ritkán önálló oktatási egységként is alkalmazható, de ma még többnyire kiegészítő elemként ismert oktatási segédlet négy alapvető formája és ezek kombinációi léteznek: az elméleti anyagot bemutató programok (tutorial); a gyakorló programok (drill és practice); az oktatójátékok és a szimulációs programok.

Minőségüket tekintve egyfelől készülnek egyszerű, "házi kivitelezésű" – leggyakrabban BASIC nyelven írt – programok; másfelől születnek vagy valamilyen keretprogram (pl. PLATO) felhasználásával vagy csoportmunkával tervezett programok, melyek magas tartalmi-technikai-formai követelményeket elégítenek ki.

Tartalmi szempontból nincs másról szó, mint számítógépre tervezett tananyag-ról (courseware), mely azon túl, hogy szakmailag logikusan felépített, majd algoritmusokra bontott és megfelelő szekvenciába rendezett ismereteket közöl, magába foglalja – pedagógiai-pszichológiai koncepciók szem előtt tartásával – a cél és feladatok pontos meghatározását, a követelményt, valamint az értékelés módjait.

Technikai szempontból talán a legfontosabb, hogy felhasználóra orientált legyen a program, azaz a lehető legegyszerűbben, minden számítógépes előképzettség nélkül is lehessen használni. Ehhez a kritériumhoz szorosan kapcsolódik, hogy menü-vezérelt, elágazásos tervezésű legyen, azaz több ponton lehessen tetszés szerint bekapcsolódni, illetve kilépni.

Magasabb technikai színvonalon színek, ábrák, grafikus megjelenítés és hang-effektusok gazdagíthatják a programot. Tervezhető például videofilm beépítése is, ekkor a videoberendezés és számítógép összekapcsolásával (ún. interaktív videoval) komoly képi anyag is megjeleníthető.

A program tervezésénél figyelembe kell venni, hogy a monitoron egymást követő képek mit tartalmaznak és hogy hogyan helyezkednek el a képernyőn. Az anyag képernyőre való lebontásának valamint az egymást követő képek kiírási illetve váltási sebességének megtervezését keret-tervezésnek nevezi a szakirodalom. Ez olyan formai szempontokat is hivatott kielégíteni, mint a könnyű áttekinthetőség, jól olvashatóság és az esztétikus megjelenítés. Ugyancsak a formai jegyhez tartozik, hogy a tárgyalt anyag milyen formában, illetve a formák mely kombinációjában jelenik meg és mennyire alkalmas az adott téma megjelenítésére, (pl. egy laboratóriumi kísérlet bemutatása szimulációs programmal a leghatásosabb; egy idegennyelv tanítási egység gyakorlóprogrammal stb.)

Előnyei, hátrányai

A teljesség igénye nélkül, mindenekelőtt kiemelendő az a pozitívum, hogy a CAI egyénre szabott oktatási formát nyújt. A használó önállóan irányíthatja a tanulását, egyrészt a képességeinek/adottságainak megfelelő ütemben haladhat, vagyis akkor és annyi ideig dolgozik egy témán, ameddig maximálisan el nem sajátította a kívánt ismereteket. Másrészt, ha a program rugalmas felépítésű, szabadon "ugrálhat" benne a használó és tetszés szerint válogathat a menü-vezérlésű programból. Ezzel összefüggésben egy másik nagyon lényeges szempont, hogy a CAI azonnali visszajelzést nyújt – akár pozitív megerősítés, akár további támpont (kiegészítő ismeret) formájában. Így a használó közvetlen ellenőrzése, értékelése biztosított. A CAI programok újdonságuknál fogva vonzzák a kíváncsi használót. Így a technika egy újabb varázsként motíváló hatású lehet.

Hátrányai közül feltétlenül ki kell emelni, hogy a viszonylag magas költségeken túl a tananyag–gép–programnyelv összehangolásából számos nehézség adódik. Továbbá, ha a programokat floppy discen tároljuk, számolni kell a lemezek rongálódásával; valamint erős igénybevétel mellett nemcsak háttérpéldányról, hanem további másolási lehetőségekről is gondoskodni kell – ami viszont már copyright problémákat is felvet.

A könyvtárhasználati ismeretek oktatása

Felsőoktatásban dolgozó könyvtáros kollégák egyetértenek velem abban, hogy a hallgatóknak milyen nagy gondot okoz tanulmányaik kezdetén az irodalmi hivatkozások értelmezése, később pedig évfolyam- illetve szakdolgozat készítés idején a szabványos hivatkozás (irodalomjegyzék) elkészítése. Elméletben ugyan mindenki hozzáférhet az MSZ 3497-57-es "Bibliográfiai hivatkozás" című szabványhoz, a gyakorlat azt mutatja, hogy a hallgatók nem élnek a szabványolvasás lehetőségével és így nagymértékben megnehezítik a könyvtárosok munkáját. Ezért született az ötlet a győri Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolán, hogy számítógépes oktatóprogrammal (CAI) "közelebb hozzuk" a szabványt a hallgatókhoz, reménykedve abban,

hogy ezt az újdonságot sokan ki akarják próbálni. A "Hogyan készítsünk szabványos irodalmi hivatkozást" című program az érvényben lévő szabvány alapján mutatja be a könyvek és folyóiratcikkek rövidített leírását.

Főiskolánk könyvtárában elsősorban pedagógusjelölteknek készült a program, ezt mutatják a pedagógia, a pszichológia területéről vett példák is; de természetesen helyben használatra bárki érdeklődő hozzáférhet a programhoz, amikor a könyvtár nyitva van. *A program célja:* hogy képessé tegye a használót a rövidített szabványos könyv és folyóiratcikk hivatkozások önálló elkészítésére. *Feladata:* hogy a használó azonosítani tudja egy adott (könyv ill. folyóiratcikk) hivatkozás elemeit; meg tudja különböztetni a könyv- és a folyóiratcikk hivatkozásokat; ismerje fel és tudjon különbséget tenni a hivatkozásokban a szerzők számától függően; valamint a dokumentum fajtájától és a szerzők számától függően az elemek sorrendjét és a központozást a szabványnak megfelelően tudja alkalmazni.

A program minőségét tekintve egy "házi kivitelezésű" BASIC nyelven írt egyszerű program, ami eredetileg Apple II/e számítógépre készült, majd kis módosítással Commodore 64-re lett átalakítva. A program floppy-discen hozzáférhető, állományvédelmi okokból háttérpéldány is készült.

Formáját tekintve egy elméleti és gyakorló program kombinációja, a gyakorlat egyrészt az elméletet támasztja alá példákkal, másrészt teszt formájában a használatnak gyakorlási lehetőséget biztosít.

Egy rövid magyarázó bevezetés után a hivatkozás elemeit ismerteti a program, majd rövid definíciót közöl az egyes elemekről. Ezután külön tárgyalja a könyv- és folyóiratcikk hivatkozásokat. Néhány példa illusztrálja a hivatkozások különféle formáit a dokumentumfajták és a szerzők számától függően. A példák hangsúlyozzák az elemek sorrendjét és a központozás fontosságát. A tesztben mindegyik tárgyalt hivatkozási forma előfordul, ahol a használatnak értelmeznie kell az egyes elemeket.

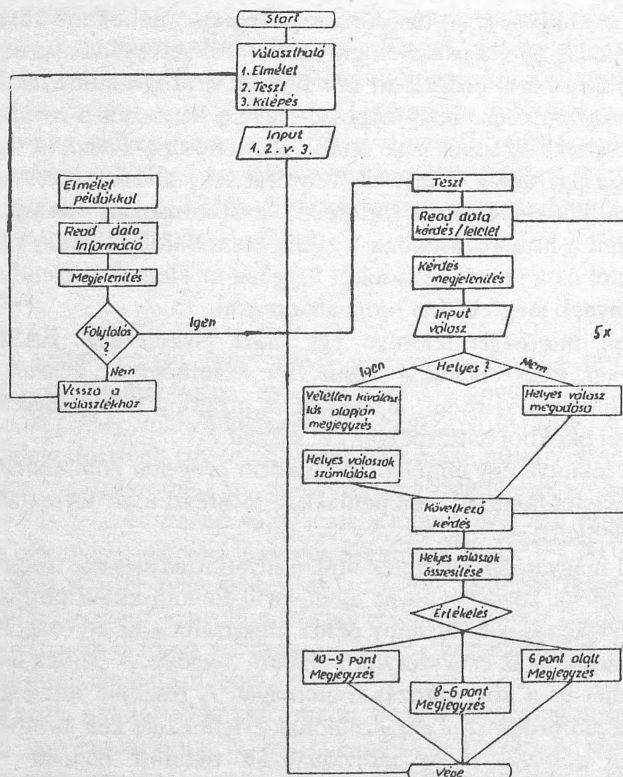
Pedagógiai alapelve, hogy individualizált oktatást biztosít – mindenki a számára szükséges részegységet, a számára legmegfelelőbb időben gyakorolhatja. A tesztkérdéseknél interaktív módon azonnali visszajelzés van. Rossz válasz esetében ugyan nincs kiegészítő ismeret, egyből a helyes válasz jelenik meg a képernyőn. Jó válasz esetén azonnali pozitív visszajelzés olvasható. Ez megnyerte a hallgatók tetszését.

Technikai felépítését lásd az alábbi folyamatábrán. A felhasználóra orientáltság kritériumának annyiban tesz eleget a program, hogy minden megjelenített kép alján kiírja a továbblépéshez vagy kilépéshez szükséges billentyű-használatot. Egyszerűen csak a "Return" billentyű nyomkodásával halad előre a program.

A három ágra osztott menüválasztás lehetővé teszi, hogy egy-egy ág kezdeteke, illetve a végénél a használó maga döntsön, hogy folytatja-e vagy kilép a rendszertől.

A kerettervezésnél fontos szempont volt a könnyű áttekinthetőség és a jól olvashatóság (habár az ékezetek hiánya ezt megnehezíti.). A teszt részben, helyes

válasz esetén, az azonnali pozitív visszajelzés többféle megfogalmazásából a program véletlenszerűen (randomizálva) választ ki mindig egyet és jelenít meg a képernyőn.

Felhasznált irodalom

1. BURKE, Robert: CAI Sourcebook. Englewood Cliff: Prentice Hall, 1982. 210 p.
2. CHAMBERS, Jack – SPRECHER, Jerry. computer Assisted instruction Current trends and critical issues = Communications of the ACM 1980. vol. 23. no. 6. 332-341 p.
3. CULKIN, Patricia – WALKER, Elizabeth: Computers in user education = Reference Service Review 1984. 12. 75-78. p.
4. ENG, Sidney: CAI and the future of bibliographic instruction = Catholic Library World 1984. vol. 55. 441-444 p.
5. KOELEWYN, Arie – CORBY, Katherine. A citation – a library instruction computer game = RQ 1982. vol. 22. 171-174. p.
6. LAWRENCE, Gail Herndon: The computer as an instructional device – new directions for library user education = Library Trends 1980. vol. 29. no.1. 139-152. p.
7. NIPP, Deanna – STAUB, Ren: The design and implementation of a microcomputer program for library orientation = Research Strategies 1986. vol. 4. no. 2. 60-67. p.
8. WILSON, Wayne: CAI in academic libraries = Information technology and libraries 1983. vol. 2. no. 4. 389-393 p.

Hozzászólás az FZO jelzeteinek kiegészítési javaslatához

Gócza Gyuláné

A Könyvtári Figyelő 1988/1 számában jelent meg Erdélyi Frigyesné *Flexibilis Zenei Osztályozás, kiegészítési javaslatok az apparátus jelzeteleséhez*¹ című munkája. A tanulmány Pethes Iván *A zeneirodalom és zeneművek osztályozása*² című doktori disszertációjából vett idézetekkel ismerteti azokat a nagy zenei osztályozási rendszereket, melyeket a Flexibilis Zenei Osztályozási rendszer (FZO) szerzője a kialakítás során figyelembe vett. Ezek után felidéri a rendszer legfontosabb elvi kérdéseit.

Erdélyiné kiegészítési javaslatai a hangszerekre vonatkoznak, ezért vázlatosan bemutatja az 1-es Szólóhangszerek főosztályt. Vitára bocsátja kiegészítési gondolatmenetét, és a mellékletekben közli konkrét javaslatait. Az alábbiakban a kiegészítési javaslatok sorrendjében vetem fel a problémákat.

Történeti hangszerek

Az összeállítás szervesen beépül Pethes Iván rendszerébe. Egyedül az ütőhangszereknél tesz engedményt a szerző, itt ugyanis a javaslat csak kétféle történeti típust különböztet meg: 181.9-es szakjelzet jelöli a történeti idiofon, a 186.9-es jelzet pedig a történeti membranofon hangszereket. Ez a jelzeteles nem felel meg a táblázat rendjének. Egyes hangszerek és azok történeti típusa így más szakcsoportba kerülnek, csak egy példát említek erre: a kasztanyetta szakjelzete 184.1, a javaslatban a történeti típus 181.9. Az ütőhangszerek osztálya alapvető átdolgozásra, kiegészítésre szorul, de mindenképpen, mint a többi hangszer, a régi ütőhangszerek is .9 számvégződéssel kell szerepeljenek az osztályon belül.

Észrevette és korrigálta Erdélyiné az FZO rendszer logikai menetében tapasztalható törést, nevezetesen a történeti zongorákat a hibás 169-es jelzet helyett 161.9 szákszámval jelöli.

Véleményem szerint a mellékletben felsorolt történeti típusok osztályozásánál kétféle megoldás lehetséges: 1. a régi hangszerek önálló jelzetet kapnak pl.:

112 .9	Történeti egyenes fuvola
.91	Blockflöte-cölöpflóta
.92	fistula angelica = fitula vulgaris, flute Angletterre
.93	flageolet = flageol, flaschenet, flegel, Pfeifenflöte
.94	goloubet = Galoubet, pipe and tabor, Schwegel
.95	kettős fuvola = Doppelflöte, double recorder
.96	pánsíp = flauto di Pan, flute de Pan, pandean pipe, panpipes, siringa, syrinx
.97	síp = fife, fischieta, Pfeife, pipe, sifflet, silbato, whistle

2. egyszerűbb és biztonságosabb, ha a .9 számvégződés után egyéni alosztással pontosan megjelöljük a régi hangszeret, tehát 112.9 pánsip. Ebben az esetben a jegyzékben elsőként szereplő névalakot fogadjuk el egységesített névformának. Ennek a megoldásnak nagy előnye, hogy az újabban felfedezett hangszerek könnyen illeszthetők a rendszerbe.

Népi hangszerek – Európán kívüli hangszerek

Rendkívül hasznos és szintén hiánypótló a 2. és 3. sz. melléklet anyaga, amelyben a népi és nem európai hangszerek szerepelnek. Az a mód, ahogyan az összeállító ezeket a hangszereket beilleszti a rendszerbe, azonban problematikus. A javaslat kiindulási alapja: az az új egyetemes zenetörténeti koncepció, amely szerint hasonlóan értékes a világ valamennyi népének zenekultúrája, a folklór és a műzene határai fel lazulnak, megkülönböztetésük merevnek, szimplifikálónak tűnik³. Ez az álláspont az FZO-ban úgy érvényesül, hogy egy hangszer és annak valamennyi változata azonos fő táblázati jelzetet kap. A történeti hangszertípusok esetében ez világosan érzékelhető, a népi hangszereknél csak egy-egy helyen (115.6 Népi oboatípusok, 141.8 Népi hegedű, 153.8 Népi citera, 154.8 Népi mandolin). Néhány népi hangszer jelölésére önálló jelzetet találunk pl. 113 népi furulya típusok, illetve a 8 számvégződés a hangszer európai népi típusát, a 9 pedig a nem európai népi típust jelöli, kidolgozásra vár megjegyzéssel.

Nézzük meg, mindezek az elvek hogy valósulnak meg a javaslatban: " A kiegészített FZO a nyitottan hagyott 118, 148 és 188 jelzeteket szűkítve, a hangszereket tudományos hangszerosztályozás számára elfogadható módon hierarchizálja. Az eredeti egyetemes folklór az Európán kívüli liturgikus és komponált zene hangszereinek jelzeteles azonos lesz azzal a megkülönböztetéssel, hogy az eredeti népzenei dokumentumok hangszereinek jelzeteleskor a fő táblázati számhoz etnikai közös alosztás járul." (61.p.) Vizsgáljuk meg először a kiválasztott fő táblázati számok helyét, rendszerbeli környezetét:

a 118-as szakjelzet a fúvóshangszerek fafúvók csoportjában, az egyéb európai fafúvókat jelölte. A kiegészítés szerint ide kerülne valamennyi népi és Európán kívüli fúvós hangszer, tehát a rézfúvósok is.

a 148 a vonóshangszerek csoportja az egyéb európai népi vonóshangszerek megjelölésére szolgált. A javaslat minden kordofon, azaz húros hangszer ide sorol.

a 188 az ütőhangszereken belül az egyéb európai népi ütőhangszerek jelzete, az új változatban pedig valamennyi népi és Európán kívüli idiofon és membranofon hangszer ide tartozik.

A hangszerek a rendszerben így két nagy csoportra bomlottak:

1. európai műzenei hangszerek (ide az FZO-ban eredetileg felsorolt hangszerek tartoznak),

2. népi és Európán kívüli hangszerek (ide a kiegészítési javaslatban felsoroltak tartoznak).

Rendszerezési szempontból a 2 csoport nem különíthető el egymástól. Ez a két csoport valójában három: európai hangszerek, Európán kívüli hangszerek és népi hangszerek. Mi indokolja azt, hogy valamennyi népi hangszer és az Európán kívüli hangszerek azonos osztályba kerüljenek? Nem szerencsés továbbá az sem, hogy csak a nem európai hangszereknél kerül azonos szakcsoportba a népi és a nem népi hangszer. Az európai hangszerek népi variánsai távol kerülnek a műzenében használt típustól (nem európai hangszerrel kapnak azonos jelzetet). A rendszerezésre kiválasztott 3 főtáblázati tartományon belül a hangszereket a népzenei hangszerosztályozásban használatos szisztéma szerint csoportosítja. Nem alkalmazkodik a táblázat eredeti rendjéhez, az Európán kívüli népi hangszereket a hangforrás alapján kialakított osztályokban sorolja fel. Illusztrálja a problémákat néhány példa:

FZO Kiegészítési javaslat			
114	klarinét	118.2	klarinétfélék
115	oboa	118.3	oboafélék
174	szájharmonika	118.5	szájharmonika, szájmuzsika
155	lant	148.11	lantfélék
153	citera	148.12	citera
184.1	kasztanyetta	181.9	kasztanyetta /történeti/
		188.12	kasztanyetta /népi/

Még egy apró megjegyzés; a javaslat szövegében az áll, hogy a népi hangszerek jelzetéhez etnikai közös alosztás járul. A 3. sz. mellékletben konkrét példaként a magyar népi hangszerek osztályozása található, az etnikai alosztás azonban elmaradt. Ezt nem is javasoljuk, hiszen sok hangszer eredetéről a tudományos munkák is eltérő véleménnyel vannak, találunk olyan hangszereket is, amelyek etnikai hovatartozása megállapíthatatlan. Csak megfelelő hangszertudományi források alapján adható etnikai jelzet, az ilyen források hiánya megnehezíti a munkát, és következtelenségekhez vezet.

Mindezek figyelembevételével javaslataim a következők:

- ne tegyünk különbséget a hangszerek között aszerint, hogy európai, vagy nem európai eredetűek,
- minden hangszer és annak népi ill. történeti típusa azonos csoporton belül helyezkedjen el.
- a .8 számvégződés jelentse a népi, a .9 számvégződés a történeti típust,
- a népi és történeti típusok részletes kifejtését tartalmazza a táblázat függeléke,
- a hangszercsoportok utolsó számát, a 9-es számvégződést tartjuk fenn az "egyéb", azaz az előbbi kategóriákba nem sorolható, vagy azonosíthatatlan hangszerek megjelölésére.

A fenti indokok alapján a népi és az Európán kívüli hangszerek szakjelzeteire tett javaslatot át kell dolgozni. Illeszteni kell az 1-es főosztály módosított táblázatához, amelynek vázlatát az alábbiakban közöljük.

1-es főosztály
SZÓLÓHANGSZEREK
vázlatos táblázat

- 10 Meghatározatlan, vagy alternatív hangszer
- 11 Fafúvók
- 111 **HARÁNTFUVOLA**
  - .1 Piccolo
  - .2 Nagy fuvola (C fuvola)
  - .3 Nem C hangolású fuvola
  - .8 Népi harántfuvola típusok
  - .9 Történeti harántfuvola típusok
- 112 **EGYENES FUVOLA**
  - .1 Blockflöte, C
  - .2 Nem C hangolású egyenes fuvola
  - .8 Népi egyenes fuvola típusok
  - .9 Történeti egyenes fuvola típusok
- 114 **KLARINÉT**
  - .1 B klarinét
  - .2 A klarinét
  - .3 Magasklarinét
  - .4 Basszusklarinét
  - .5 Szakszofon
  - .6 Tárogató
  - .8 Népi klarinét típusok
  - .9 Történeti típusok
- 115 **OBOA**
  - .2 Angolkürt
  - .3 Esz oboa
  - .4 Heckelphone
  - .5 Sarrusophon
  - .8 Népi oboa típusok
  - .9 Történeti oboa típusok
- 116 **FAGOTT**
  - .2 Kontrafagott
  - .8 Népi típusok
  - .9 Történeti típusok
- 117 **DUDA**
  - .8 Népi típusok
  - .9 Történeti típusok
- 119 Egyéb, az előbbi kategóriába nem sorolható (azonosíthatatlan) fafúvók
  - .8 Népi típusok
  - .9 Történeti típusok
- 12 Rézfúvók

- 121 VADÁSZKÜRT
- .1 B kürt
  - .2 F kürt
  - .4 Egyéb ventilkürtök
- 122 TERMÉSZETES KÜRT
- .8 Népi típus
  - .9 Történeti kürt
- 123 TROMBITA
- .1 C trombita
  - .2 B trombita
  - .3 F trombita
  - .4 Piszton
- 124 TERMÉSZETES TROMBITA
- .1 Egyenes trombita
  - .2 Hajlított trombita
  - .8 Népi típus
  - .9 Történeti trombita
- 125 HARSONA
- .1 Tolóharsona
  - .11 Alt harsona
  - .12 Tenor harsona
  - .13 Basszus harsona
  - .14 Kontrabasszus harsona
  - .3 Ventilharsona = 125.1
  - .8 Népi típus
  - .9 Történeti harsona
- 126 SAXKÜRT
- .1 B-szoprán saxkürt
  - .2 Esz-alt saxkürt
  - .3 B-tenor saxkürt
  - .4 Eufónium
  - .5 Szuzafon
  - .6 Tuba, helikon, bombardon
- 129 Egyéb, az előbbi kategóriába nem sorolható (azonosíthatatlan) rézfúvós hangszerek
- .8 Népi típusok
  - .9 Történeti típusok
- 14/16 Húros hangszerek
- 14 Frikciós (vonós) hangszerek
- 141 HEGEDŰ
- .8 Népi hegedűk
  - .9 Történeti hegedűk
- 142 MÉLYHEGEDŰ/BRÁCSA
- .9 Történeti típusok
- 144 CSELLÓ/GORDONKA
- .3 Violoncello piccolo
  - .9 Történeti cselló típusok
- 145 BŐGŐ
- .2 Öt-húrú bőgő

- .8 Népi típus
 .9 Történeti bőgő típusok
- 146 Nem vonóval megszólaltatott frikciós hangszerek
 FORGÓLANT, TEKERŐLANT, NYENYERE
 .8 Népi típusok
 .9 Történeti típusok
- 149 Egyéb, az előbbi kategóriába nem sorolható /azonosíthatatlan/ vonós és frikciós hangszerek
 .8 Népi típusok
 .9 Történeti típusok
- 15 Pengető hangszerek
- 151 HÁRFA
 .8 Népi hárfák
 .9 Történeti hárfa típusok
- 152 GITÁR
 .8 Népi gitár típusok
 .9 Történeti gitár típusok
- 153 CITERA
 .8 Népi citerák
 .9 Történeti citera típusok
- 154 MANDOLIN
 .8 Népi mandolin típusok
 .9 Történeti mandolin típusok
- 155 LANT
 .8 Népi lant típusok
 .9 Történeti lant típusok
- 156 CIMBALOM
 .8 Népi cimbalom
 .9 Történeti cimbalom típusok
- 159 Egyéb, az előbbi kategóriába nem sorolható /azonosíthatatlan/ pengető hangszerek
 .8 Népi típusok
 .9 Történeti típusok
- 16 Billentyűs-húros hangszerek
- 161 ZONGORA
 .9 Történeti zongora típusok
- 169 Egyéb, az előbbi kategóriába nem sorolható /azonosíthatatlan/ billentyűs-húros hangszerek
 .8 Népi típusok
 .9 Történeti típusok
- 17 Levegővel működő billentyűs hangszerek
- 171 ORGONA
 .8 Népi típusok
 .9 Történeti típusok
- 172 HARMÓNÍUM
 .8 Népi típusok
 .9 Történeti típusok
- 173 HARMONIKA
 .8 Népi típusok

- .9 Történeti típusok
- 174 SZÁJHARMONIKA
  - .2 Kromatikus szájharmonika
  - .8 Népi szájharmonikák
  - .9 Történeti típusok
- 179 Egyéb, az előbbi kategóriába nem sorolható /azonosíthatatlan/ levegővel működő billentyűs hangszerek
  - .8 Népi típusok
  - .9 Történeti típusok
- 18 Ütőhangszerek
- 181 Ütéssel megszólaló meghatározott hangmagasságú idiofon hangszerek
  - .1 XILOFON
  - .2 MARIMBAFON
  - .3 HARANG
  - .4 HARANGJÁTÉK
  - .5 HANGOLT GONG
  - .6 ÜLLŐ
  - .7 TEMPLE-BLOCK
  - .8 Népi típusok
  - .9 Történeti típusok
- 182 Ütéssel megszólaló fém idiofon zörejangszerek
  - .1 TÁNYÉR
  - .2 GONG (Tam-Tam)
  - .3 KOLOMP
  - .4 TRIANGULUM
  - .5 FÉMLEMEZ
  - .8 Népi típusok
  - .9 Történeti típusok
- 183 Ütéssel megszólaló fa idiofon zörejangszerek
  - .1 CLAVES
  - .2 OSTOR
  - .3 HENGERES FADOB
  - .4 FA TOM-TOM
  - .5 FA HARANGJÁTÉK
  - .8 Népi típusok
  - .9 Történeti típusok
- 184 Rázással megszólaltatott idiofon zörejangszerek
  - .1 KASZTANYETTA
  - .2 KEREPLŐ
  - .3 CSÖRGŐ
  - .4 TÖRÖK FÉLHOLD
  - .5 CABAZA
  - .6 RUMBA-TÖK
  - .7 TUBO
  - .8 Népi típusok
  - .9 Történeti típusok
- 185 Pengetéssel vagy dörzsöléssel megszólaltatott idiofon hangszerek
  - .1 ÜVEGHARMONIKA

- .2 DOROMB
- .3 GUIRO
- .8 Népi típusok
- .9 Történeti típusok
- 186 Meghatározott hangmagasságú membranofon hangszerek
  - .1 ÜSTDOB
  - .2 HANGOLT DOBOK
  - .3 BONGO
  - .8 Népi típusok
  - .9 Történeti típusok
- 187 Membranofon zörejhangszerek
  - .1 KISDOB
  - .2 PERGŐDOB
  - .3 TOM-TOM
  - .4 NAGYDOB
  - .5 KÉZIDOB
  - .6 CSÖRGŐDOB
  - .7 KONGA
  - .8 Népi típusok
  - .9 Történeti típusok
- 189 Egyéb, az előbbi kategóriába nem sorolható /azonosíthatatlan/ ütőhangszerek
  - .8 Népi típusok
  - .9 Történeti típusok
- 19 Mechanikus és elektronikus vezérlésű hangszerek
- 191 Mechanizmusok
  - .1 KÍNTORNA, VERKLI
  - .2 HARANGJÁTÉK
  - .3 ZENÉLŐ ÓRA, ZENÉLŐ DOBOZ
  - .4 JÁTÉKORGONA
  - .5 PIANOLA
  - .6 FLEXATON
  - .7 ORCHESTRON
- 192 Hangszerek elektromos erősítéssel
  - Alosztályozás a 14/18 szerint úgy, hogy az eredeti hangszertípus szákszámát közvetlenül csatlakoztatjuk a 192-höz
  - pl.: Elektromos gitár 192.152
  - Hammond orgona 192.171
  - Vibrafon 192.181.1
- 193 Tisztán elektronikus hangszerek és hangkeltő készülékek
  - .1 SZINTETIZÁTOR
- 194 MAGNETOFON és magnetofonnal manipulált készülék
- 195 COMPUTER

Az OKT Osztályozási Szakbizottsága által létrehozott, a zenei osztályozás helyzetével foglalkozó ad hoc munkabizottság örömmel fogadta Erdélyi Frigyesné

kiegészítési javaslatait. Kérjük a kollégákat, hogy további javaslataikkal, bírálatukkal járuljanak hozzá a zenei osztályozási rendszerek megújításához.

IRODALOM

1. ERDÉLYI Frigyesné: *Flexibilis Zenei Osztályozási Rendszer. Kiegészítési javaslatok az apparátus jelezteleséhez* = *Könyvtári Figyelő* 34. évf. 1988. 1. sz. 50-67. p.
2. PETHES Iván: *A zeneirodalom és zeneművek osztályozása. Doktori disszertáció.* Bp. 1968. Gépiar. V,248,18 p.
3. KÁPÁTI János: *Az "Egyetemes zenetörténet" néhány metodológiai problémja* = *Magyar Zene* 1982. 3. sz. 223-232.p.
4. PETHES Iván: *A flexible classification system of music and literature on music.* Bp. 1967. OSzK-KMK., 49 p.
5. *The new Grove Dictionary of musical instruments.* Ed. Stanley Sadie. Vol. 1-3. London, Macmillan. 1984.
6. SACHS, Curt: *The history of musical instruments.* Norton, New York, 1940.
7. AVGERINOS, Gerassimos: *Hamdbuch der schlag- und Effektinstrumente.* Verlag das Musikinstrumente Frankfurt am Main. 1967. 225 p.
8. BLADES, James *Percussion instruments and their history* London, Faber and Faber. 1970. 509 p.
9. KOTONSKI, Wlodzimierz: *A modern zenekar ütőhangszerei* Bp. Zeneműkiadó 1979. 132 p.

TURISZTIKAI SZAKKÖNYVTÁR működik Párizsban, a Trocadéron található kétezer négyzetméteres fiókkönyvtárban. Több mint 25 ezer utikönyv (minden országból és országról), ötezer térkép, 17 ezer diaposzitiv áll a földrajzosok, az utazás szerelmesei és a szakemberek rendelkezésére az 1985-ben megnyílt könyvtárban, melynek alapját a Touring Club de France – addig csak tagjainak a rendelkezésére álló – húszezer kötetes könyvtára alkotta. A könyvtárhelyiség Párizs városának köszönhető, a dia-gyűjtemény pedig *Giscard d'Estaing* volt köztársasági elnök feleségének, aki itt helyezte letétbe 15 ezer darabból álló gyűjteményét. (Livers de France 1987. 85. sz.)

KITEKINTÉS

A Mezőgazdasági Könyvtárosok és Dokumentalisták Nemzetközi Szövetsége

Herpay Balázsné

Az új eredményekről minél gyorsabban kell ismereteket szerezni és azokat minél gyorsabban az érdekeltek számára hozzáférhetővé kell tenni. Ennek a folyamatnak igen fontos tényezői a különböző hordozókon megjelenő ismereteket begyűjtő és szétsugárzó információs, dokumentációs rendszerek és könyvtárak. Ezek azonban csak minél szorosabb, folyamatos kooperációval tudnak a jelen valóságban sikeresen működni. Ez a felismerés volt az alapja annak az elhatározásnak, amely a *Mezőgazdasági Könyvtárosok és Dokumentalisták Nemzetközi Szövetségét (International Association of Agricultural Librarians and Documentalists, továbbiakban IAALD) létrehozta.*

Az IAALD az 1935-ben megszervezett, de a II. Világháború következtében felbomlott Mezőgazdasági Könyvtárosok Nemzetközi Bizottsága (International Committee of Agricultural Librarians) jogutódjaként 1955-ben jött létre a Gent-ben (Belgium) tartott alakuló kongresszusán. Szervezete: a közgyűlés, az elnökség, a 10 tagú Végrehajtó Bizottság, továbbá a Quarterly Bulletin szerkesztősége. Tagjai: a világ minden tájáról van intézményi, testületi (egyesületi) és egyéni tagsága a mezőgazdasági kutatás, fejlesztés, információ, dokumentáció és a könyvtárügy területéről. Jelenleg mintegy 60 országból kb 700 tagja van (testületi tagság is egynek számít).

A közgyűlés, a szövetség legmagasabb fóruma 5 évenként ülésezik, többnyire világkongresszus keretében. Az ülészakok közötti időben az elnökség és a Végrehajtó Bizottság tagjai (akiket erre a tisztségre a Közgyűlés választ a világkongresszuson) irányítják a munkát. Az elnökség nem rendszeresen, évente többször, a Végrehajtó Bizottság évente rendszeresen tart értekezletet. Ezen kívül – időközönként – különböző témájú és célú regionális konferenciákat és továbbképzéseket is rendez az IAALD. A világkongresszust mindig más országban tartják, általában 2-300 fős részvétellel (Stuttgart 1960, Washington 1965, Párizs 1970, Mexico City 1975, Manila 1980, Ottawa 1985.).

Az IAALD-be bárki beléphet. Akár intézményi, akár egyéni tagságra szert tehet, az aki – a tagsági díj befizetése mellett – elfogadja az Alapszabályban rögzített elveket, valamint igyekszik megvalósítani az egyes kongresszusokon

elfogadott ajánlásokat. Az IAALD-nek alapvető célkitűzése a mezőgazdasági információs, dokumentációs rendszerek, tudományos és fejlesztési intézmények és könyvtárak közötti szorosabb és hatékonyabb együttműködés elősegítése.

Az együttműködés egyik módszere a könyvtárközi kölcsönzés megkönnyítésére és meggyorsítására létrehozott AGLINET rendszer. Lényege megalakulásakor elsősorban az volt, hogy a kereskedelmi forgalomban kevésbé elérhető művek világ-szinten való kölcsönzését megkönnyítse. Ez kiegészült napjainkban a nagy mezőgazdasági számítógépes adatbázisok eredeti anyaga beszerzésének megkönnyítésével. A kölcsönzés alapja az időszakosan átdolgozva megjelenő AGLINET Union List of Serials. E kiadvány előzménye az 1965-ben és 1967-ben megjelent Current Agricultural Serials c. mű volt, amely lényegében az első kurrens nemzetközi lelőhelyjegyzék a mezőgazdaság területén a periodikus kiadványokra vonatkozóan. Igen sokan működtek együtt azért, hogy ez létrejöjjön.

Az IAALD szervezésében készült el a hatvanas években a *World Directory of Agricultural Libraries and Information Centres* (Mezőgazdasági Könyvtárak és Információs Központok Világjegyzéke). Ennek most újabb átdolgozott kiadása jelenik meg. Fontos kiadvány az először 1967-ben kiadott, majd azóta többször átdolgozott és számos nyelvre lefordított *Primer for Agricultural Libraries* (Mezőgazdasági Könyvtárszervezés és Működtetés Alapjai), amely elsősorban a fejlődő országok számára segítség.

Az IAALD nagyjelentőségű tevékenysége a mezőgazdasági adatbázisok – bibliográfiai és referáló orgánumok –, számítógépes rendszerek létrejöttének, működésének, fejlesztésének koordinálása. Nagy szerepe volt az IAALD-nek az AGRIS létrehozásában és fejlesztésében is: vezetőségének és tagságának lelkes szakmai vitája és véleménye nagy segítséget jelentett e szolgáltatás számára.

Utoljára, de nem utolsósorban említém, hogy az IAALD nemzetközi szinten képviseli a mezőgazdasági dokumentalistákat, könyvtárosokat és információt létrehozó, sőt felhasználó szakembereket, valamint elősegíti ezek munkáját fejlesztési, módszerbeli tevékenységével.

Az IAALD nemzetközi, de még székhellyel sem rendelkező szervezet, így tevékenysége igen kevés bürokráciával jár, de nagyon célravezető. Az elnök Nagy-Britanniából, az első elnökhelyettes az NSZK-ból, a második elnökhelyettes Nagy-Britanniából, a titkár + pénztáros: Hollandiából, a Quarterly Bulletin szerkesztője az Egyesült Államokból való. A VB tagjai Ausztriát, a CABI-t, a FAO-t, a Fülöp-szigeteket, Hollandiát, Kanadát, Nagy-Britanniát, Magyarországot, a Szovjetuniót és az USA-t képviselik.

Az IAALD szervezeti, szakmai, módszerbeli munkáját az előzőekből adódóan főként írásbeliségre alapozza. Alapvető kiadványa, amelyet tagdíj fejében minden tagja megkap – de elő is fizethető – a negyedévenként megjelenő, 1986-ban 31. évfolyamába lépett *Quarterly Bulletin*. Ez a lap tudományos és gyakorlati tanulmányok közzlése mellett vitákat szervez, bemutat egy-egy, tagsága számára fontos intézményt,

tükrözi a szervezet munkáját és életét, valamint a mezőgazdasági információ és könyvtárügy fejlődését, problémáit.

Ezenkívül az utóbbi időben, általában évenként, kapnak a tagok *IAALD News* címmel egy talán leafletként felfogható művet. Ebben az elnök igen személyes és szellemes hangvételben ad tájékoztatást az elmúlt időszak fejleményeiről, így például az utolsó, a 7. Világkongresszusról és annak eredményeiről ismertet. A vezetőség (VB) tagjai, valamint a tagok között igen sűrű és élénk kapcsolat van levelezés, telex, telefon útján.

Az 1985-ben Ottawában tartott világkongresszus témája "Az információ az élelmiszerért" volt. A mintegy 30 előadás a következő csoportosításban hangzott el: A mezőgazdasági információ forrásai; A mezőgazdasági információ szétszórása és áramlása; A dokumentumok továbbítása és hozzáférhetősége; Az információ humán vonatkozásai; Korszerű módszerek és technológiák. Az egyes témákat egy-egy 30 perces előadás vezette be, ezeket követték a 10 perces korreferátumok. A kongresszuson igen sok érdekes és értékes ismeret hangzott el, munkájának lényege azonban a jelenleg a mezőgazdaság területén működő három nagy számítógépes adatbázis, a FAO által szervezett AGRIS, a Commonwealth Agricultural Bureaux International (CABI) által készített referálólapok és az USA National Agricultural Library-je által létrehozott AGRICOLA egymáshoz közelítése, valamint az átfedések lehetőség szerinti kiküszöbölése volt. A mezőgazdaságban az egyre szaporodó, jelenleg több mint 350 féle adatbázis létezése ugyanis a munkát egyre áttekinthetlenebbé és nehezebbé teszi, ezért legalább a három legnagyobb adatbázis koordinációja elengedhetetlen. Erre vonatkozóan folytak tárgyalások – és születtek részeredmények – 1986 júniusában Rómában az IAALD VB értekezletén. További, az IAALD munkáját a jelen korszak igényeihez még jobban hozzáigazító javaslatok is elhangzottak ott és nagy vita alakult ki.

A VB határozatainak lényege az, hogy az IAALD az eddigieknél sokkal erősebben nyitni kíván az információval és fejlesztéssel, oktatással foglalkozó szakemberek felé. Munkájában a dokumentáció és könyvtár problémái mellett főleg az utóbbi években a szakmai információ egyre erőteljesebb szerepet kapott, és ennek az IAALD nevének esetleges alcímében, vagy névváltozásában – amely e szervezet image-át megfelelően fejezi ki – is érvényt kell szerezni. Továbbá a szakmai információval, könyv- és folyóiratkiadással, számítógépes feldolgozással, döntéselőkészítéssel stb. foglalkozó szakemberek sokkal szélesebb rétegét és szervezeteit kell ebbe a munkába és aszövetségbe bevonni. A QB minőségét erősen tovább kell fejleszteni, tükrözve az új törekvéseket, ezenkívül ki kell adni egy, az IAALD tevékenységét ismertető kiadványt is.

Az IAALD tevékenysége arra kell, hogy ösztönözzön bennünket magyar szakembereket, hogy az eddigieknél sokkal erőteljesebben célszerű bekapcsolódnunk a Szövetség munkájába. Nem könnyű gazdasági helyzetünkben az ismeretgazdálkodás is nagyon megdrágult és sajnos fontos írásos és különböző hordozókon megjelenő anyagok nehezen hozzáférhetőek. De szakember közösségünk nem hátrálhat meg és

ez is indokolja, hogy nemzetközi tevékenységünket sokkal erőteljesebben végezzük az eddigi, esetenként kényelemszülte módszereket újakkal váltsuk fel. Az IAALD segítséget jelenthet, érdemes dolgozni, sok lehetőséget adhat. Ezért már meg is tettük az első lépéseket, hogy Magyarország intenzívebben bekapcsolódjon munkájába.

A Szövetségnek az AGROINFORM 1967 óta testületi tagja (még a Debreceni Agrártudományi Egyetem Könyvtára tag eddig hazánkból). A Magyar Agrártudományi Egyesület pályázatát az 1990-es világkongresszus rendezésére az ottawai kongresszus elfogadta. Továbbá a tisztségviselők sorába e cikk szerzőjét megválasztották. Így a Szovjetunió képviselője mellett Magyarország a másik szocialista állam, amelynek az IAALD VB-ben tagja van. Szocialista országban először lesz IAALD világkongresszus, ami szintén nem elhanyagolható eredmény. 1988 novemberében megalakult a Világkongresszus Program és Szervező Bizottsága. Az elkövetkező időszakban az érdekelt szakembereket megkeressük és felkérjük e munkákban való részvételre, számítva valamennyiük segítségére és együttműködésére.

NEMZETKÖZI KÖNYVTÁRKÖZI KÖLCSÖNZÉSI programot szervezett három éves időszakra az Európai Közösségek Bizottsága. Az erre vonatkozó új gépi szabványnak (x.400), azon belül a bibliográfiai azonosításra és az igénylések kezelésére vonatkozó előírásoknak a gyakorlati alkalmazását próbálják ki, három ország egy-egy nagy könyvtári rendszerének az együttműködésével. Hollandiából a PICA, Franciaországból a SUNIST/DB MIST, Nagy-Britanniából a LASER (a londoni és délkelet-angliai régió) vesz részt a kísérletben. (National Library News, Canada, 1989. márc.-ápr.)

GEAC könyvtári információs rendszer

A Geac Library Information System – Canada:
Geac Computer Corp., 1985-1987. című
dokumentum alapján, a tömörítvényt BERKE
Barnabásné készítette

A kanadai Geac Számítástechnikai Vállalat (Geac Computer Corp. Ltd., Markham, Ontario), amelynek Kanadában hat, az USA-ban öt, Európában hat és Ausztráliában egy képviselője van, a világ hardver és szoftver piacának egyik vezető cége. Integrált rendszerei elterjedtek a bankszakmában, s kórházakban, biztosító társaságoknál, a kereskedelemben, s legújabbán a könyvtárakban és információs intézményekben. A Geac részéről az eddigi legnagyobb könyvtári vállalkozás, amelyet versenytárgyalás útján nyert el, a francia nemzeti könyvtár, a Bibliothèque National tevékenységének automatizálása.

A könyvtári célokra kifejlesztett integrált rendszer a GLIS (Geac Library Information System) moduláris felépítésű. Négy alapmoduljának:

- gyarapítási rendszer,
- CAT = katalogizáló rendszer,
- kölcsönzési modul,
- online olvasói katalógus (OPC = online public catalogue)

együttes vagy lépcsőzetes bevezetésével valamennyi könyvtári alaptevékenység-számítógépes támogatását meg lehet oldani, s a modulok összekapcsolásával helyi hálózaton belül (LAN = Local area network) működtethető az integrált könyvtári információs rendszer.

Az egyes modulok kifejlesztésénél az adott könyvtári munkaterület minden sajátosságát figyelembe vették, s a modulon belüli szoftver elemek olyan választékát állították össze, hogy a különböző típusú, nagyságú és színvonalú alkalmazó könyvtárak saját szokásaiknak és igényeiknek megfelelően építhessék fel saját rendszerüket.

Hardver felépítés

A GLIS rendszer hardver oldalát a Geac 6000, 8000 vagy 9000 számítógépcsalád választékából lehet összeállítani. Bármely modul bevezetéséhez központi egységként egy Geac számítógép jön számításba. Több modul együttes használatához a Geac 8000-et ajánlják, az online nyilvános katalógushoz pedig a GPBS-t (Geac Bibliographic Processing System = Geac bibliográfiai adatkezelő rendszer). A központi egység processzorai, a kommunikációs, a mágneslemez

egységeket kezelő, a programkezelő és a mágnesszalag kezelő processzor online, párbeszédés üzem módot, sok felhasználó és sok feladat egyidejű kiszolgálását biztosítják. A szalagmeghajtó egység kivételével minden processzornak saját helyi memóriája van, saját speciális funkcióit ellátó programok tárolására. Két vagy több központi egység összekapcsolásával (multikonfigurációs hardver felépítés) növelni lehet a rendszer biztonságát, az adatkezelési sebességet, minimálisra lehet rövidíteni a válaszidőket.

Terminálok

A Geac 8000-hez 100, a dual 8000-hez 180-200 terminál csatlakoztatható. A különböző funkciójú terminálok a Geac 8370 sorozatba tartoznak:

- a 8370-es 16 funkcióbillentyűs,
- a 8371-es fényceruzával is működtethető,
- a 8372-es ámbra (borostyán) színű képernyős.

A fényceruzás lekérdező terminál esetén egy port-hoz több terminál illeszthető.

Nyomtatók

A Geac az eltérő funkciókhoz más-más alkalmas nyomtatót ajánl: Geac 8113 miniprintert vagy Epson sornyomtatókat a különböző blanketták, bizonylatok, értesítések nyomtatásához; Geac 8041-es vagy 8093-as sornyomtatókat a különböző jelentések, értékelések, statisztikák kiíratásához; Geac 8125-öst a képernyő-tartalom nyomtatásához; és Geac 8123-mast, amely levél minőségű (letter quality) nyomtató, az igényes, nyomdai kézirat minőséget kívánó outputok kiíratására alkalmas.

Mágneslemez meghajtó egységek

Az alkalmazó könyvtár igényeitől, illetve a tárolni kívánt adatok mennyiségétől függően különböző kapacitású és sebességű lemez meghajtók illeszthetők a központi géphez: a 8700-as sorozatú mágneslemez egységek 160 Mbyte-tól 675 Mbyte adat tárolására alkalmasak, külső lemez meghajtóként összekapcsolva 4800 Mbyte kapacitásbővítés lehetséges.

Mágnesszalag meghajtó egységek

Tartalék és biztonsági tárolásra, az éjszakai futások bonyolítására vagy 6250 BPI (bit inchenként), vagy 1600 BPI sűrűségű mágnesszalag egységet ajánlanak.

Válaszidő, megbízhatóság, tartalékok

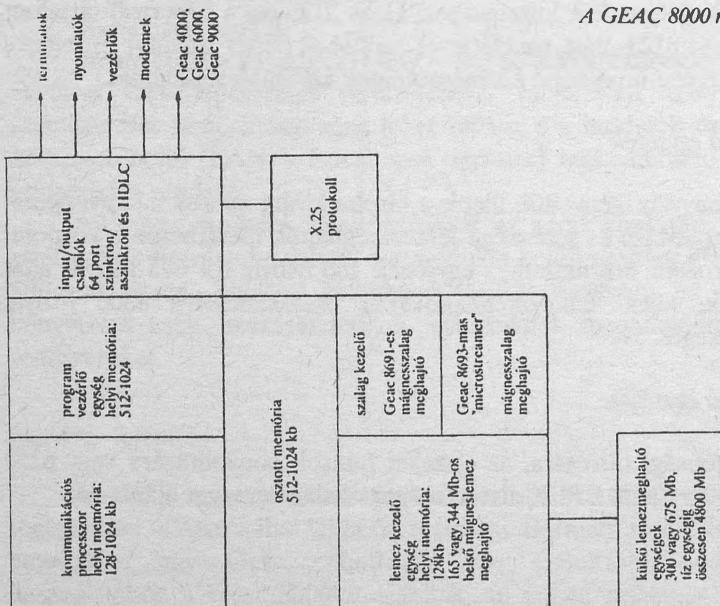
A Geac 8000 központi egység esetében a válaszidő az üzemelési idő 95 %-ában 2 másodpercen belül van, a legrosszabb, teljes leterheltséget jelentő esetben is 5 másodpercnél rövidebb, s csak a teljes adatbázis tárgy szerinti lekérdezésénél érheti el a 8 másodpercet. Óránként kb. 10 ezer tranzakciót lehet lebonyolítani.

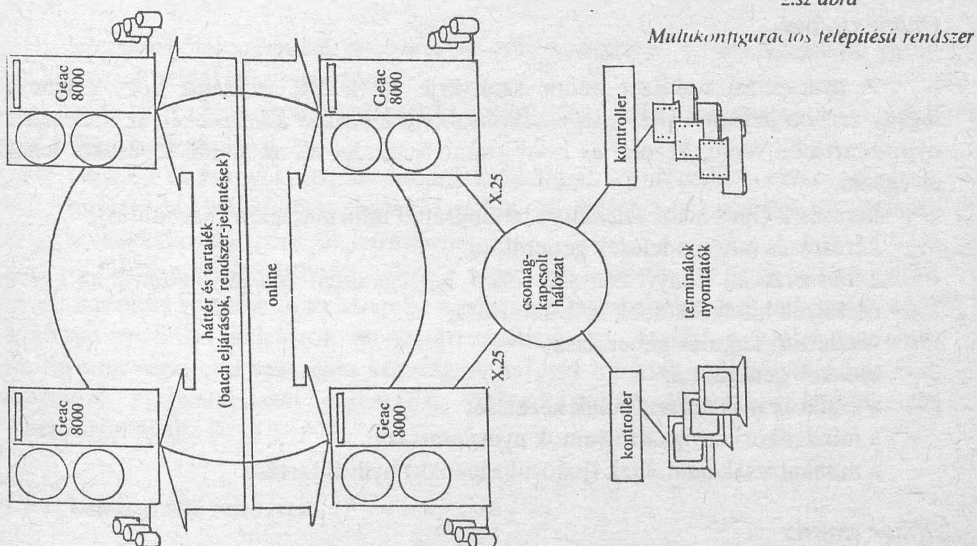
A tervezett üzemelési időnek legfeljebb 2 %-ában történhet leállás, minthogy a kommunikációs processzor ellenőrzi a paritáshibákat a terminálok billentyűzetén bevitt adatoknál, a belső szoftver kezeli az összes szoftver problémát, és a legtöbb esetben lehetőséget nyújt a rendszer szabályos kikapcsolására. Egyrészt ez, másrészt az, hogy a terminálokról érkező adatokat két lemezegységre írják, gyakorlatilag kiküszöböli az adatok elveszésének lehetőségét. Hosszabb áramkimaradás esetén a rendszer lezárja a nyitott fájlokat és lemezeire írja az adatszámítás eredményét. Így az újraindításnál meg lehet állapítani, történt-e egyáltalán adatvesztés.

A hardver áramellátását hálózatkiésés esetén akkumulátor biztosítja. A központi memória cserélhető eleme legalább 2 órás áramkimaradás pótlására elegendő. A fájlok és programok védelmét éjszakai műszakban végzett, mágnesszalagra vagy lemezeire történő mentésekkel látják el. (A Geac 8000 rendszer hardver felépítését lásd az 1. sz. ábrán. Egy multikonfigurációs megoldás felépítését a 2. sz. ábra szemlélteti.)

1. sz. ábra

A GEAC 8000 rendszer lehetséges felépítése

A GLIS szoftver moduljai

Gyarapítási rendszer

A GLIS gyarapítási rendszere számos, az alkalmazó könyvtár által megválasztható elemből áll; a teljes rendszer a gyarapítási tevékenység szinte minden részletének automatikus kezelését lehetővé teszi: nyilvántartja a beszerzésre kijelölt tételeket, a megrendeléseket, a számlákat, a kifizetéseket, vezeti a könyvelést és a munkatársak adatait valamint a szállítók adatait.

Minthogy a GLIS teljesen integrált rendszer, az egyes modulok adatai a többi modulból közvetlenül elérhetők, tehát a kölcsönzési rendszerből, a CAT-ből vagy a nyilvános online katalógusból egyetlen paranccsal lehet adatokat átvinni a gyarapítási rendszerbe és megfordítva. Ugyanígy lehet átvenni és hasznosítani külső adatbázisok (különösen a nagy kiadványterjesztő cégek, pl. Blackwell, Faxon stb.) adatait.

A gyarapítási rendszer biztonsága három szinten garantált. A felhasználó nevének és egyedi azonosító számának (vonalkódjának) megadásával lehet csak belépni a rendszerbe; a második szint a munkatársi gárdáé, ahol a munkatársak fájljában tárolt egyéni felhatalmazás alapján lehet csak bizonyos műveleteket, pl. megrendelést, kifizetést bonyolítani. A harmadik szint a munkatársak jogosultságának teljes képernyős rekordjait jelenti, amelyekben minden egyes személy műveletenkénti felhatalmazása szerepel, s ezek kombinációjából adódik, hogy egy-egy gyarapítási művelet kinek áll jogában végrehajtani. Illetéktelen beavatkozásra tehát nem kerülhet sor.

Online szoftver

A gyarapítási rendszer online szoftverje azt a célt szolgálja, hogy a lehető legegyszerűbb műveletekkel a leghatékonyabban lehessen a kéréseket, rendeléseket nyilvántartásba venni, kezelni és bonyolítani. Segítségével az alábbi lépéseket lehet elvégezni:

- keresés a Geac adatbázisokban bibliográfiai információkra (hasonlítás);
- kérések és megrendelések generálása;
- a beszerzések könyvelése szervezeti egységenként (osztályonként), az egyes osztályok hitelkeretének nyilvántartása;
- részletező számlák generálása;
- csekkek generálása;
- a szállítók nyilvántartásának kezelése;
- a mindenkori devizaárfolyamok nyilvántartása;
- a munkatársak adatainak (jogosultságának) nyilvántartása.

Offline szoftver

A nappali, hivatalos órákban a számítógép online terminálüzemre van állítva. Éjjel viszont az offline, másképpen éjszakai önellenőrző szoftverrel működik, az alábbi feladatok végrehajtására:

- a gyarapítási adatbázis felújítása: a számlák verifikálása, vételi megrendelések és csekkek generálása, az árfolyamok felújítása és a változások átvezetése minden érintett tételben;
- nyomtatványok, pl. reklamációk előállítása;
- gyarapítási jelentések és statisztikák összeállítása és kinyomtatása; a felhasználó szempontjai szerint több mint 60 féle jelentés és értesítés előállítására van lehetőség.

Választási lehetőségek

A gyarapítási rendszert alkalmazó könyvtár a beszerzést és az installálást megelőzően saját szükségleteihez igazíthatja a szoftvert, ha megválaszolja a "feltételes összeállítási lehetőségek" valamennyi kérdését.

Támogatások

A gyarapítási rendszer alkalmazói különböző segédleteket kapnak munkájukhoz. Az online műveletekhez szükséges magyarázatok a "HLP" paranccsal jeleníthetők meg a képernyőn bármelyik gyarapítási művelet közben is. Az online help-en kívül az alábbi dokumentációk állnak rendelkezésre:

- terminálkezelési kézikönyv: részletesen leírja a funkciókat és a parancsokat;

- jelentések dokumentációja: leírja az offline szoftvert, az összeállítható jelentéseket példákkal illusztrálva;
- adatszótár: a programrendszert, az adatbázist, a fájlszerkezetet és az adatmezőket leíró kézikönyv;
- időszaki kiadványok alrendszerének kézikönyve: az időszaki kiadványok gyarapítását és érkeztetését kezelő online alrendszer felhasználói kézikönyve példákkal és a képernyők leírásával.

A GLIS modulok bevezetéséhez a Geac cég közvetlen személyes támogatást nyújt: a projekt vezetője összehangolja a rendszer üzembehelyezését, a képzést, segít a könyvtárpolitikai jellemzők meghatározásában. Az oktatási szolgálat bemutató rendszeren végzi el a szükséges képzést. A hardver hibátlan működését rendszeres megelőző karbantartással garantálja, szoftver problémák esetén konzultációs lehetőséget nyújt.

CAT: katalogizáló rendszer

A CAT-et eredetileg az Utrechti Egyetemi Könyvtár számára tervezték a Geac MRMS (Marc Record Management System = Marc rekord kezelő rendszer) moduljának kiváltására. A CAT-re azért volt szükség, mert az európai nagykönyvtárakban lényegesen több a saját feldolgozás mint pl. az USA-ban vagy Kanadában, ahol a beszerzett dokumentumok feldolgozásának legnagyobb része megoldható a bibliográfiai adatszolgáltató cégek /pl. az OCLC, RLIN/ szolgáltatásainak igénybevételével.

Az online katalogizálási munkafolyamatban állandóan két rekord van jelen: a munkarekord, amely a feldolgozandó tétel rekordja, és egy keresési rekord: amely a GLIS adatbázis bármely rekordja lehet, ha szükség van rá, vagy valamelyik adatára. A keresési rekord a feldolgozás alatt cserélődhet, tehát a feldolgozást bármikor meg lehet szakítani egy-egy keresésért. Akár a teljes kereső-rekordot, akár annak valamelyik adatát át lehet másolni a munkarekordba.

A CAT-tel közvetlenül el lehet érni a kölcsönzési rendszer rekordjait kiegészítés, felújítás céljából. A GLIS többi alrendszeréből el lehet érni a CAT-et, de csak arra felhatalmazott munkatársak módosíthatnak bizonyos adatokat, pl. a kölcsönzés módosíthatja a példányszám információt.

Rekord típusok

A CAT bibliográfiai és authority rekordokat kezel. A bibliográfiai rekordok (különböző dokumentumtípusokat leíró tételek) Marc formátumúak. A hagyományos adatbázisoknál az egységesített besorolási adatok (szerzők neve, sorozati cím, egyéb bibliográfiai adatelemek) külön authority fájlban tárolnak. Innen választja ki a feldolgozó a szükséges adatot és emeli át az új rekordba. A CAT más megoldást választott azon az alapon, hogy az authority file "névsora" nem nyújthat

legendő bizonyosságot a megfelelő adat kiválasztásához, s hogy a katalogizálónak más adatokra is szüksége van a helyes döntéshez.

A CAT úgynevezett "master" rekordokat és "szerkesztő" rekordokat kezel, amelyeket külön fájlban tárol. A master fájlban vannak a verifikált tételek, a szerkesztő fájlban pedig azok, amelyekben javítást vagy változtatást kell végrehajtani, illetve amelyek újak. A szerkesztő fájlból a master fájlba éjszakai batch futás alatt kerülhetnek át a rekordok, miután a revizor verifikálta őket. Az online feldolgozás során megjeleníthető keresési rekord bármely fájl bármely típusú rekordja lehet: szerkesztő vagy master, bibliográfiai vagy authority rekord. Egy összehasonlító parancs segítségével meg lehet jeleníteni a munkarekord és a keresési rekord közötti eltéréseket.

Valamennyi rekord – a kurrens munkarekord kivételével – egyedi azonosító számot kap a rendszerben. A bibliográfiai rekordok azonosítója a GRSN (Geac record sequence number), az authority rekordoké az ARSN (Authority record sequence number). A master rekordok és a szerkesztő rekordok azonosítója megegyezik.

Az adatbázist számos ellenőrző lépés védi (adatelemek megléte, formája, tartalma), az adatbázis eléréséhez és meghatározott műveletekhez felhatalmazás szükséges, bizonyos terminálok használata személyekhez kötött, stb.

A feldolgozást segítő képernyők

A segítő képernyők a HLP paranccsal hívhatók elő, kívánság szerint az a képernyő, amely a megfelelő információkat tartalmazza, pl.:

HLP TAG parancsra az a képernyő jelenik meg, amely általános magyarázatot ad az adatmező jelentésére és felsorolja, hogy az adott könyvtár milyen mezőket használ rekordjaiban;

HLP 100 paranccsal a 100-as mezőre vonatkozó információkat lehet a képernyőre hozni

HLP CMD-vel meg lehet jeleníteni az összes parancsot és magyarázatukat.

Az online feldolgozás során a rendszer állandóan felkéri a katalogizálót az adatmező kitöltésére – a mezőszám a képernyőn megjelenik. Ha ilyenkor kér a könyvtáros segítséget, annak a mezőnek a HELP képernyője jelenik meg, amelynek megadására a rendszer várakozik. A segítő képernyők szövegeit az alkalmazó könyvtár adja meg, ez maximum 500 oldal lehet.

Parancsok

A CAT-ben közel 50 paranccsal lehet dolgozni, amelyek közül csak néhányat mutatunk be.

BRF – a képernyőn a rövid megjelenítési forma jelenjen meg (a bibliográfiai tételeket három formában: teljes katalógustétel, rövid katalógustétel, Marc rekord

formátum lehet megjeleníteni. Ha a BRF parancsot kiadjuk, a rekordok a rövid formában fognak megjelenni)

COM – hasonlítsa a kereső rekordot a munka rekordhoz (a parancs kiadásakor két rekordnak kell a képernyőn lennie; a program a rekordokat mezőről mezőre összehasonlítja, s ha bármilyen eltérést talál, kiírja a képernyőre)

COP – másold a kereső rekordot a munka rekordba (a képernyőre hívott kereső rekordot átmásolja a munka rekordba, hogy abból egy új rekordot lehessen szerkeszteni, vagy hogy egy következő kereső rekorddal össze lehessen hasonlítani; rendkívül hasznos funkció új kiadások feldolgozására!)

CRE – új bibliográfiai rekord szerkesztése (ha a könyvtáros új rekordot akar szerkeszteni, a képernyőn fel kell tüntetnie a dokumentumtípus kódját, ezután megjelennek a mező és almezőazonosítók (feldolgozói adatlap), amelyeket ki kell tölteni)

FND – keresés a helyi adatbázisban (a parancs után meg kell adni, hogy melyik indexben kívánják a keresést végrehajtani: szerzői index, szerző-cím index, cím-index, hívószámok, ISBN/ISSN, GRSN/ARSN, sávkód)

PRS – nyomtassa ki a kereső rekordot

PRW – nyomtassa ki a munka rekordot

REF – mutassa a "lásd még" utalókat (amikor a rendszer "AUT", azaz authority módra van kapcsolva, a REF parancsra csak a "lásd még" utalók jelennek meg)

VER – készítse elő a rekordot verifikálásra (a paranccsal együtt a rekord-azonosító számnak is jelen kell lennie; az RSN szerkesztő rekordja a munkarekordba kerül, majd master rekord lesz, ha a revizor verifikálta. A CMP paranccsal a revizor "kész"-re jelenti a rekordot, csak ezután kerülhet a katalógusba.)

Kölcsönzési modul

A kölcsönzési modul szoftverje egyaránt alkalmas a nyilvános hozzáférésre és a kölcsönzés belső adminisztrációjának támogatására. Ha az alkalmazó könyvtár hozzájárul, a felhasználók elérhetik a kölcsönzők rekordjait, a bibliográfiai rekordokat, előjegyezhetnek tételeket. A munkatársak kölcsönöznek, megújítják a kölcsönzést, visszaveszik a könyveket, előjegyeznek, figyelik és végrehajtják a büntetéseket, üzeneteket továbbítanak a többi terminálhoz, lekérdezik a kölcsönzők illetve a könyvek rekordjait.

Az offline szoftver segítségével, éjszakai műszakban különböző szempontok szerint szerkesztett jelentéseket, kimutatásokat, értesítéseket lehet előállítani.

A rendszer speciális funkciók ellátását is lehetővé teszi, mint pl. teljes vagy részleges állomány-nyilvántartás összeállítása bármely időpontban; a rendszer felhasználói nyelvének újradefiniálása, online kölcsönzés telefonvonalon vagy kihelyezett hordozható terminálon és a kölcsönzési adatok tárolása majd batch feldolgozásuk a központi gépen.

A rendszer biztonságát a hozzáférési szinteket szabályozó kulcsszavak és vonalkódok biztosítják. A szinteket az adott könyvtár irányelveinek megfelelően lehet meghatározni.

A kölcsönzési modul online funkciói

Az online funkciók egy része a felhasználók, más része a könyvtárosok céljaira készült. Azokban a könyvtárakban, ahol nem vezették be a nyilvános online katalógus modult, a felhasználók a könyvkereső funkciót vehetik igénybe. Ennél a felhasználó magában az adatbázisban keres, a képernyőn külön program vezérelte, könnyen értelmezhető válaszok jelennek meg. Keresni lehet a szerzőre, a címre, a tárgyra és a raktári jelzetre, és böngészni lehet az index-fájlból.

Kölcsönzőkártyájuk segítségével az olvasók lekérdezhetik saját kölcsönzési adataikat (mit, mikor, milyen határidővel kölcsönöztek, kell-e büntetést fizetniük). Egy erre a célra kijelölt terminálon fényceruza segítségével saját maguk is kölcsönözhetnek, előjegyezhetnek dokumentumokat.

A könyvtáros a kölcsönzési munkafolyamatok lépéseit háromkarakteres kódokkal vagy előre programozott funkcióbillentyűkkel jeleníti meg a képernyőn. A tranzakciók hibátlan lebonyolítását üzenetek és a terminál-csengő hangja segítik, amelyek visszaigazolják a helyes műveletet. Így csak akkor kell a képernyőre figyelni, ha a csengő nem szólal meg. Ilyenkor hibaüzenet, stop üzenet, aktuális információ vagy megjegyzés jelenik meg, és csak akkor folytatható a művelet, ha az üzenetet visszaigazolják.

A kölcsönzés bonyolítása

A kölcsönző képernyőn meg kell adni a kölcsönző vonalkódját (a rendszer automatikusan ellenőrzi, hogy a felhasználó jogosult-e a kölcsönzésre, van-e üzenet a számára, kell-e büntetést fizetnie), majd a kölcsönözni kívánt mű vonalkódját (a rendszer megállapítja a kölcsönzési időt aszerint, hogy a könyvtár milyen felhasználói kategóriákat határozott meg, feljegyzi a dokumentum típusát, stb.) A kölcsönzési időkre, jogosítványokra 16 speciális szabályt lehet a szoftverbe építeni. A terminálokhoz csatolt nyomtatókon a kölcsönző számára esedékességi cédulát lehet kinyomtatni.

A kölcsönzési funkcióhoz hasonlóan működik a hosszabbítás és a visszavétel. Hálózatban együttműködő könyvtárak lehetővé tehetik, hogy más helyen is vissza lehessen adni a könyvet, mint ahonnan kölcsönözték.

A felhasználók nyilvántartása

Az online rendszerben elérhetők, felújíthatók, módosíthatók a kölcsönzők rekordjai, s a módosítást követően a rendszer azonnal az új feltételeknek megfelelően működik. A kölcsönzők állományában nevük, azonosító számuk és

vonalkódjuk szerint lehet keresni. A képernyőn először egy rövid rekord jelenik meg, s csak az férhet hozzá minden adathoz (17 előre meghatározott mező és 6, az adott könyvtár által meghatározható mező), akinek erre felhatalmazása van. A rekordok felújításánál a teljes rekordnak csak azok a mezői villognak, amelyeknek változtatására a képernyőnél ülő munkatárs jogosult.

Könyvkereső funkció

A könyvkereső funkció közvetlen hozzáférést nyújt a rendszerben lévő összes cím státuszához, példányszámához. A tételek hívószámuk, szerzőjük, címük, vonalkódjuk, raktári jelzetük, helyi hívószámuk, Geac rekordszámuk szerint kereshetők vissza. Az adott könyvtár igényei szerint más visszakeresési kulcsokat is meg lehet határozni, pl. kiadó, LC katalóguskarton szám, ISBN/ISSN, tárgy, OCLC szám stb. A tételek megjelenítési formátuma különböző szintű lehet, s bizonyos adatokat pl. ha a státusz és a példányszám változik, a kölcsönzési modul kezelői módosíthatnak.

Előjegyzés

Az előjegyzés funkciót, ha az olvasók nincsenek rá felhatalmazva, csak a könyvtáros használhatja. Ha az előjegyzett könyv visszaérkezett, a kérőt üzenet várja a képernyőn, vagy nyomtatott értesítést kap. Az előjegyzéseket a könyvkereső és a felhasználói adatállomány összekapcsolásával a rendszer maga figyeli, a sorbanállókát s prioritási kódjukat is értelmezi. Együttműködő könyvtárak esetében jelzi, hogy melyik könyvtárban szabadult fel az előjegyzett tétel.

Ha szükséges, a példányok határidő előtti visszakérését is automatikusan lehet bonyolítani.

Fenntartással kölcsönözhető állományok használatára szolgál az az eljárás, amellyel a legkeresettebb könyvek eltérő kölcsönzési határidejét vagy raktári helyét tudják szabályozni.

Online olvasói katalógus (OPC = online public catalogue)

Ahhoz, hogy egy könyvtár OPC-t hozzon létre, először Marc formátumú bibliográfiai adatbázist kell felépítenie. Erre a GLIS CAT (más néven MRMS = Marc record management system) modulja alkalmas, amely minden szabványos MARC II formátumú mágnesszalag rekordjait (OCLC, RLIN, UTLAS, WLN stb.) kezelni tudja, illetve ilyen szalag generálására képes.

Az adatbázisban használt MARC formátum tartalmát, az indexeket, a képernyő megjelenítési formáit az alkalmazó könyvtár határozza meg, erre szolgál az "MRMS/OPC policy parameters" c. dokumentum, amely leírja a választási lehetőségeket és útmutatóként szolgál a specifikáció elkészítéséhez. A bibliográfiai

MARC rekordok állományi vagy lelőhely adatokkal is kiegészíthetők – ennek megoldásához a Geac külön tanácsadást nyújt.

Az adatbázis karbantartása

Ha a kiinduló adatbázist és index fájljait a könyvtár felépítette, a katalógus további bővítésére négy út kínálkozik:

- Az MRMS = CAT modul segítségével további bibliográfiai tételek szerkesztése, a meglévők javítása, törlése és az OPC modulba való átemelésük éjszakai futások alkalmával.
- Rendszeres időközökben felújítják az OPC-t azokkal a MARC szalagokkal, amelyek a könyvtár új beszerzéseinek katalógustételeit tartalmazzák. A rekordok külső forrásból is származhatnak, de tartalmazniuk kell egy egyedi azonosítót (pl. a forrás azonosítóját vagy az ISBN-t), amely megengedi a már meglévő tételek felújítását.
- Az MRMS = CAT modul segítségével rövid átkérő rekordokat generálnak, ezeket mágnesszalagon továbbítják egy rekordszolgáltató központhoz (pl. National Library of Canada, REMARC), ahonnan a teljes rekordokat tartalmazó szalagot megkapják, majd saját OPC-jüket ezzel felújítják.
- Online interfész segítségével átveszik (letöltik) a kívánt rekordokat a szolgáltató adatbázisából (UTLAS, OCLC, RLIN stb.).

Kapcsolat a többi GLIS modulal

A GLIS integrált könyvtári rendszerként üzemel, így az OPC közvetlenül kapcsolódik a többi modulhoz. Az OPC-ben visszakereshetők és megjeleníthetők az MRMS/CAT-ben létrehozott rekordok. Az OPC felújítása az MRMS/CAT alapján hetenként vagy kéthetenként éjszakai batch feldolgozásokkal történik. A kölcsönzési rendszer státusz kódjai (mely tétel kölcsönözhető, melyik nem, van-e rá egy vagy több előjegyzés) az online kölcsönzések bonyolításának pillanatában megjelennek az OPC-ben. Egyes felhasználói terminálokon – a könyvtár engedélyétől függően – az olvasó az OPC státusz-információi alapján előjegyzést eszközölhet saját maga számára. A megrendelt művek tételei megjeleníthetők az OPC-ben, illetve a megrendelés meghiúsulása vagy törlése esetén el is tüntethetők. Ugyanígy, az időszaki kiadványok érkeztetése során bejegyzett állományi adatok is megjelennek az OPC-ben. Az OPC felújítása a gyarapítási információkkal szintén éjszakai batch feldolgozásokkal történik.

Az online szoftver funkciói

Kereső funkció

Az OPC-ben az alábbi adatok alapján kereshet a felhasználó: szerző; cím, vagy a szerző és cím együttesen; tárgy szerint (szerzői, cím szerinti, tárgy szerinti kulcsszóval); különböző azonosítókkal (hívószám, LC katalógus karton szám, ISBN/ISSN/ISRN); hivatalos kiadványok azonosító jelzete; forráskatalógus (forrásadatbázis) azonosítója (pl. OCLC); kiadó neve.

Több szempont szerinti együttes keresés a Boole műveletek (és, vagy, nem) segítségével végezhető.

A felhasználó keresőkérdéseit a rendszer az index fájlokba hasonlítja, s a találatokat a képernyőn három formában jeleníti meg.

Az index képernyő akkor jelenik meg, ha egyetlen találat sem volt, vagy ha egynél több találat volt. A felhasználó – mielőtt a kívánt tételt kiválasztja – böngészhet az indexben. Ha választott, a képernyőn megjelennek a tételek, ún. rövid, hivatkozási formában. Ha az indexben egyetlen találat volt, vagy ha ehhez a találathoz több tétel kapcsolódik, a képernyőn a hivatkozások listája jelenik meg, a felhasználó ezek közül választ. A választást követően a képernyőn a bibliográfiai tétel rövid formája tűnik fel; ez a rövid forma a keresett dokumentum azonosításához elegendő bibliográfiai adatokat, állományi adatokat és kölcsönzési státusz információt tartalmazza. A képernyőre lehet kérni a teljes bibliográfiai tétel formátumot, vagy a rekord összes adatát MARC formátumban. (Ez utóbbit az olvasók számára általában nem teszik hozzáférhetővé, csak az arra felhatalmazott személyzet számára.)

Előjegyzési funkció

Az OPC-ben kereső felhasználó – ha a kölcsöző könyvtár úgy határozott – vonalkódjának beadásával előjegyezheti a kiválasztott tételt a HLD parancs segítségével. Ilyenkor a képernyőn megjelenik az előző kölcsönzés lejáratí ideje.

A felhasználó a terminálhoz csatlakoztatott nyomtatóval a PRI parancs közlése után kiírathatja a rövid vagy a teljes tételt, illetve az OPC-ben megjelenített bármely képernyő tartalmát.

Az offline szoftver funkciói

Nyitvatartási idő alatt a központi gép az online terminálokat szolgálja ki. Éjszakai üzemből az offline szoftverrel dolgozik, amellyel felújítják az adatbázist és az indexeket, elkészítik a használati statisztikákat, kinyomtatják a különböző szempontok szerint rendezett listákat, címkéket és egyéb outputokat.

Távoli hozzáférési alrendszer /VuCat/

Az OPC távoli terminálokról és elérhető (pl. a felhasználó lakásából vagy hivatalából) egy modem és egy ASCII terminál vagy egy személyi számítógép segítségével. A távoli lekérdezésnél azonban nem használhatók a funkció billentyűk, és nem lehet előjegyezni a kívánt tételeket.

Authority control alrendszer

Az alrendszer úgy kezeli az authority (besorolási) tételeket, hogy összekapcsolja őket az MRMS/CAT-ben kezelt bibliográfiai tételekkel. Az alrendszer egységesített besorolási adattal egészíti ki az indexben vagy a hivatkozásokban megjelenő neveket, sorozati címeket, illetve feltünteti a "lásd" és a "lásd még" utalókat, így a felhasználót automatikusan elvezeti az érvénytelen besorolási adattól az érvényes (egységesített) besorolási adathoz. A "lásd még" utalókhoz kapcsolódó tételeket a REF paranccsal lehet előhívni.

Külső adatbázisok elérése

Ha a könyvtár igényli, a külső kommunikációs alrendszer (External communications subsystem) alkalmazásával kapcsolatot teremthet külső magán vagy kereskedelmi adatbázisokkal (pl. Dialog, Orbit), egy erre a célra kijelölt OPC terminálon. A keresés ideje alatt a terminálon megjelenő szövegeket egy erre a célra megnyitott fájlban tárolják, majd szükség esetén kinyomtatják. Ez az alrendszer az OPC-től függetlenül működik.

Az OPC modult úgy alakították ki, hogy a felhasználó önállóan is képes legyen használni, s csak minimális könyvtárosi segítségre legyen szüksége. Az önálló munkában – legyen a felhasználó kezdő, tapasztalt, vagy alkalmi olvasó –, a keresőt menük, parancsok és funkcióbillentyűk illetve ezek kombinációi segítik. Ha a keresésben elakadna, a HELP parancsra a képernyőn megjelenik az az aktuális segítő információ, amellyel a műveletet folytatni lehet.

Felhasznált dokumentumok

- Geac System 8000 /prospektus/ [6 p.]
- Geac library information system /prospektus/ [18 + 3 p.]
- Geac Concept 9000. Leadership in transaction processing /prospektus/ [14 p.]
- Circulation module overview /Geac. – 1985. – [55 p.]
- Materials acquisition system module overview /Geac. – 1985. – [53 p.]
- CAT : a cataloguing module for the Geac library information system : user manual. /Geac. – 1987. – [18 p.]
- Online public catalogue module overview /Geac. – 1985. – [60 p.]

Az Olms cég mikroforma-kiadványai

Eberhard Mertens

A berlindi Unter den Lindenen lévő Királyi Könyvtár – ma az NDK Állami Könyvtára – új épületének a felavatásakor *Adolf von Harnack* beszédében a következőket mondotta: "Mindenki, aki tisztában van a dolgok állásával, tudja, hogy a tudomány központi könyvtár nélkül egyáltalán nem állhat meg, mégpedig nem a reprezentáció és a díszelgés kedvéért, hanem azért, mert valamennyi jelentős tudományos feladat kivezet a szakmai területről és egyetemes könyvállományt igényel; továbbá azért is, mert vannak olyan írott és nyomtatott kincsek, amelyek valódi értéküket csupán egymással összekapcsolva nyerik el."

A könyvtár akkori főigazgatójának századunk elején felállított követelménye továbbra is, sőt megerősödve érvényes a jelenben.

Ha a Harnack-féle követelmény két fogalmát, és pedig az egyetemes könyvállomány, valamint a könyvállományok egymás közötti összekötése kívánalmát vesszük, lényegében megkapjuk az Olms Mikroforma-Rendszer alap koncepcióját. Ez az alapelképzelés a könyvtári követelményeknek igyekszik megfelelni, már csak azért is, mert a kiadó a mikroforma-kiadványok széles körét eleve az NSZK könyvtáraival de ezen túlmenően európai és egyéb külföldi könyvtárakkal folytatott párbeszéd alapján fejlesztette ki. Ahogyan ezt *Bernhard Fabian* (münsteri Egyetemi Könyvtár) az erről a témaköréről írt különböző közleményeiben ismételtelen kifejezte, éppen a német nyelvterületen különösen sürgető az ún. nemzeti kutatási könyvtár szükségessége, összehasonlítva a nyugat- és kelet-európai központi könyvtárakkal.

Voltak azonban egyéb okok is, amelyek nem csupán a mi kiadónkat vezették az információhordozók részleges megváltoztatására, hanem különböző más nemzetközi cégeket is. Az információáradat olyan mértékben megnőtt, ami eleinte nem volt előrelátható. Az NSZK-ban 1951-1974 között minden ágazatban megnégyesződött a kiadott közlemények száma. Jelenleg évenként mintegy 70 000 német nyelvű új kiadvánnyal számolhatunk, amelyeket a kiadók a piacra dobnak s amelyeket a könyvtáraknak be kell szerezniük és tárolniuk kell. Ilyen mértékű könyvtömegeknek a kezelése és megőrzése még az újonnan épült, bőséges raktári területtel rendelkező nagy könyvtárakat is hamar befogadóképességük határára juttathatja. Hozzájárul ehhez, hogy maguknak a kiadóknak is lényegesen megnövekedett költségekkel kell számolniuk a nyomásnál, a papírnál és a kötésnél. A környezetvédelem szempontjai már viszonylag korán szintén ott állottak "keresztiszülőkként" a mikroformák bölcsőjénél. Ma már mindannyian tudjuk, hogy a fa tulajdonképpen túl drága ahhoz, hogy papírnak dolgozzák fel. Maga a feldolgozás azután a környezet, mindenekelőtt a folyók további megterhelését jelenti a papír előállításánál. A vizek tisztántartására vonatkozó új, szigorú törvények sok

papírmalom leállításához vezettek (Japánban pl. 50 %-ukat bezárták). Skandináviában hasonlóképpen döntő korlátozásokat vezettek be a papírgyártásban.

A mikrofilmlap, illetve a mikrofilm kínálkozott új hordozóként a terjedelmes szövegek és egyéb anyagok kiadásához. Ez a folyamat a 60-as évek végén és a 70-es évek elején indult meg. Az információhordozó eszközök terén lezajló mélyreható változás vezetett azután – a papír felváltása céljából – az elektronikus adatfeldolgozás, a mikrofilm és ma már a kompakt diszkek alkalmazására. Ezek az új hordozók az időben már alkalmazhatók voltak, s kínálják magukat ma is.

Hogy rövidere fogjuk a dolgot, a háború után eleinte a 35 mm-es film vált az uralkodó és sokfelé használt filmannyagá. A mikrofilmlapnak a háború előtti és alatti időre visszamenő kezdeményeit nem folytatták; kiváltképpen a levéltárakban a 35 mm-s mikrofilmeket, majd később a 35 mm-es dokumentumfilmeket alkalmazzák. Így azután a 35 mm-es néhány területen pedig a 16 mm-es tekerccsfilm uralkodik a könyvtárak, a levéltárak és a kiadók területén az 50-es és a 60-as években. Ezen a téren elsősorban az USA tett ugrásszerű előrelépést, amelyet azután később jól ki is használt.

A 35 mm-es film területén számos vállalat és kiadó jött lére, amelyek azután kiépítették mind műszaki, mind pedig kiadói programjukat és kínálatukat. A mikrokiadványok változatai azután gyorsan elszaporodtak, így a 70-es évek kezdetén csupán a mikrokiadványokra 16 különböző változat volt lehetséges. Csak néhányat említünk meg közülük: a már többször említett mikrofilmlapokat; a 35 mm-es tekerccsfilm; az úgynevezett OPAC-kártyákat stb.

Ha azután idők folyamán az USA piacán és más országokban is mégis bekövetkezett a lassú váltás a 35 mm-es tekerccsfilmről a mikrofilmlapra, ez egyértelműen a sík mikrofilm előnyeinek múlott. Erre az A/6-os méretű (postai levelőzőlap), átlátszó filmlapra 1:24-es kicsinyítés esetén 98 normál könyvoldal fér rá. A felvételek egy rögzített rácsban, illetve hálórendszerben helyezkednek el, ami megkönnyíti a keresett könyvoldalnak a lapon való megtalálását. (A tekerccsfilmek minden használója tudja, milyen gyakran kell oda-visszaforgatnia az orsót, hogy a keresett oldalhoz jusson.) Ezen túlmenően a mikrofilmlapnak megvan az az előnye, hogy szabad szemmel olvasható fejrésze van (legalább három sor), ahová feljegyezhetők a tartalomra és a következő mikrofilmlapokra vonatkozó tudnivalók. A mikrofilmlap kézhezvételével a felhasználó azonnal megkapja a teljes tájékoztatást a mikrokiadás egészéről és a lapnak a kiadáson belüli helyéről. A már említett, nemzetközi szabványokkal szabályozott rácsrendszer lehetővé teszi, hogy közvetlenül, valamennyi oldal átnézése nélkül azonnal ki lehessen keresni a szükséges oldalakat. A mikrofilmlap a könyvtári katalóguscédula és a teljes szöveg előnyös kombinációját nyújtja. Így azután eszményi dokumentációs és publikációs hordozóvá vált, amelynek teljesítőképessége az utolsó 15 év alatt megerősödött.

Az Olms kiadó – amely hagyományosan mindenekelőtt tudományos művek reprintkiadásával foglalkozott, viszonylag korán döntött a mikrofilmlap javára. Megvizsgálva az új mikroformák várható jövőjét már 1972-ben arra a döntésre jutott, hogy ebben az ágazatban teljes kiadási programját a mikrofilmlapra építse. 1973-

ban, a hamburgi könyvtárosnap alkalmával az Olms Microform System első ízben mutatta be a mikrofilmlapot a német könyvtárosi nyilvánosság előtt, egymás mellé téve a Krünitz-enciklopédia hagyományos módon elkészített első reprint-köteteit és a róluk készült mikrofilmlapokat. A kiadó ezzel igen korán bebizonyította, mint már említettük, elsőként az NSZK-ban, hogy kész új, gyakorlatias és információk tömegeit tároló eszközöket felkutatni, kifejleszteni, s a könyvtárak használatára bocsátani.

Időközben természetesen a 242 kötetből álló teljes Krünitz-enciklopédia megvásárolható 2028 mikrolapon, 11 000 nyugatnémet márkáért. A reprint-változat összehasonlíthatatlanul drágább lett volna és a könyvtárak mind szűkösebbé váló raktáraiban hosszú állványméteket foglalt volna el.

Az Olms Microform Systemen belül két, egyenrangúan kezelt fő fejlesztési vonal alakult ki a mikrofilmlaptechnika alkalmazására: 1. régebbi és ritka művek fontos alapszövegeinek mikro-kiadása; 2. jelentős könyvtári katalógusok kiadása.

Időközben a kiadó vállalkozott a mikroforma-rendszer keretében jelentős zenei anyagok filmre vételére is. Az Osztrák Nemzeti Könyvtár zenei osztályának a katalógusa után filmre vette a Hoboken-gyűjtemény híres első kiadásait is; Bach összes műve első nyomatainak a kiadását 1985-ben, a Bach-évben kezdte meg és 1986-ban fejezte be. Pillanatnyilag azon van, hogy közreadja az ugyanebből a gyűjteményből származó, korai Haydn-kiadások mikrofilmlapját is.

A fejlesztésre ösztönzőleg hatott a mikrofilmlapnak, mint terjedelmes szövegek és nagy információtömegek egyszerűen használható hordozójának előnyei. Ha a közép-európai jelentős régi könyvtári katalógusokat vesszük, látjuk, hogy a papíron való reprodukálásuk mindig kudarcot vallott a katalóguskártyák nagy száma miatt. Ezekben a katalógusok ugyanis egymilliónál jóval több cédulát tartalmaznak, s ez a hagyományos, papírról papírra újranyomásnál rendkívüli terjedelmet jelentett volna, igen drága áron. (Ezek a megállapítások érvényesek még akkor is, ha J.K. Hall kiadó megjelentetett kötetformában néhány jelentős nyugat-európai és amerikai katalógust.)

A könyvtári katalógusok mikro-kiadása tekintetében gyümölcsöző ösztönzést adott, két partner összetalálkozása, mégpedig a könyvtár és a kiadó párbeszéde. Egy 1978-ban Ausztriában a mikroformákról tartott tanácskozás alkalmával vetették fel az Osztrák Nemzeti Könyvtár és az Olms Microform System képviselői, hogy érdemes lenne vállalkozásba kezdeni e téren. A kiindulási helyzet kivételesen kedvező volt, mivel az Osztrák Nemzeti Könyvtár katalógusa több, kiváló minőségben géppel írt lapok sorozatából állott. Az Osztrák Nemzeti Könyvtárhoz befutó, bibliográfiai felvilágosítást kérő számos érdeklődés arra indította a könyvtár vezetőségét, hogy megkeresse kiadónkat, lenne-e lehetőség a katalógusok reprodukciójára. Megtörténtek a különböző kiinduló kísérletek. Itt is az a kérdés merült fel először, hogy milyen formát alakítsanak ki a katalógus mikrofilmlapokon való előállításához. Követendő minták nem állottak rendelkezésre, nem volt még szabvány a kicsinyítés arányára, magán a lapon való elrendezésre, kétséges volt, lehet-e alkalmazni a szövegek filmezésére kifejlesztett rácsalakat, vagy pedig inkább

a COM-lap rendjét választani (egyik esetben ez vízszintes elrendezést jelent, amikor is a lapon sorról sorra egymás alá írnak, a másik esetben függőlegest, amikor a lapot oszloponként felülről lefelé írják tele). Az Osztrák Nemzeti Könyvtár katalógusának a filmre vételénél – ami az első eset volt a nemzetközi könyvtárügyben ilyen katalógus filmezésre – a lapok vízszintes elrendezése mellett döntöttek. Ezt kissé az is meghatározta, hogy azt a fényképezőgéptípust, amelyet itt használtak, szövegek filmezésére is szánták, tehát csak vízszintes rács alkalmazását tette lehetővé. Az 1:48-as kicsinyítési arány, amelyet választottak, később nemzetközi szabvánnyá vált katalógusok filmre vétele esetében. A filmrevétel a Mikrofilm Austria cégnél készült egy olyan egyszerű eljárással, hogy a kártyákat egyenként helyezték fel és a lapot azután lépésről lépésre töltötték fel az egyes felvételekkel. A Regensburgban tartott német könyvtáros napon annak idején kisebb szenzációt okozott ennek az első katalógus-filmrevételnek a bejelentése. Egy éven belül befejeződött a filmrevétel s a katalógusnak az ezüsthid, illetve diazo kiadását leszállították a vevők részére. Az érdeklődés igen gyorsan jelentkezett világszerte, mivel a mikrofilmlap-katalógus előnyei könnyen beláthatók voltak. A következő hasznosítási lehetőségek adódtak:

A könyvtárközi kölcsönzés eszköze; általános tájékozódás az Osztrák Nemzeti Könyvtár állományában; pontosabb irodalomkutatás, (esetleg egy bécsi könyvtári utazás előkészítése); lehetőség általános bibliográfiai kutatásokra és a saját bibliográfiai feldolgozott anyaggal való összehasonlításra.

A könyvtárosi és tudományos körök részéről megmutatkozó nagy érdeklődés arra indította az Olms Microform Systemet, hogy további, jelentős történeti állománnyal rendelkező könyvtárakkal lépjen kapcsolatba. Mindenekelőtt a bécsi Egyetemi Könyvtár katalógusát vette számításba, amely az Osztrák Nemzeti Könyvtár után Ausztriát illetően a 19. és a 20. században központi, általános gyűjtőkörű könyvtárként működött. Ausztriában ehhez jött még a grazi Egyetemi Könyvtár katalógusa, szintén érdekes anyaggal, mindenekelőtt a gyűjteménybe bekerült számos alapítványi és kolostori könyvtár miatt, továbbá mind bibliográfiai, mind pedig természetesen zenetörténeti szempontból rendkívül érdekes gyűjtemény, nevezetesen az Osztrák Nemzeti Könyvtár zenei gyűjteményének katalógusai: a zenei kéziratok; a zenei nyomtatott anyagok; és a szövegekönyvek katalógusa.

Rá kell mutatni itt még egy további fontos szempontot, amely az érdekelt könyvtárak döntéshozó szerveinél is mindenkor súlyos érvként szolgált a filmezéshez. A szerzői betűrendes alapkatalógusokat többnyire csak egy példányban vezetik. Ezek viszont koruk, értékük és gyakori használatuk miatt különösképp ki vannak téve a megsérülés vagy csonkolás veszélyének. A filmezési ajánlattal megkeresett valamennyi könyvtári vezetőségnek már korábban gondot jelentett, hogy miképpen lehetne megóvni az értékes katalógusaikat. A mikrokiadásnak így megőrző jellege is van: az alapkatalógus régi egyetlen példányát immár ki lehet vonni az általános használatából.

Miután kellő tapasztalatok gyűltek fel a közepes katalógusok (könyvtáronként 1-2 millió tétellel) kiadási és műszaki problémáit illetően, tovább lehetett menni egy

lépéssel, és a német nyelvterület jelentős, nagy katalógusait megvizsgálni a filmre vétel szempontjából.

A berlini Deutsche Staatsbibliothek (DB) igazgatósága részéről kezdettől fogva érdeklődés mutatkozott egy ilyen terv iránt, és a terveket lépésről lépésre valóságra is lehetett váltani.

A második világháború alatt a Berlin elleni megerősödött légitámadások és a DB-t ért első károk hatására mindkét katalógust kitelepítették. A betűrendes kötetkatalógus Rödersdorfba került egy bányába, a betűrendes cédulakatalógus pedig a korábbi birodalmi gazdasági minisztérium berlini páncélozott pincéjébe jutott. Itt élte át az összeomlást, míg a kötetkatalógus sajnos elégett. Így a könyvtár helyreállítását követően a régi szolgálati katalógus vált az új betűrendes alapkatalógussá, amely két részből áll:

- a könyvnyomtatás kezdetétől 1908-ig, nagyalakú lapokon; terjedelme mintegy 1 150 000 lap
- az 1909 utáni anyag, a nemzetközi szabvány méretű cédulákon; terjedelme mintegy 4 600 000 cédula.

Mint ismeretes, a DB állományának egy része a kitelepítés következtében a megszállási övezetekre felosztott Németország nyugati részében maradt; ma a Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz gondozza. A berlini /NDK/ DB soha nem adta fel igényét erre az állományra.

A mikrofilmezési terv megvalósítására vonatkozó tárgyalásokról röviden a következőket. A nehézség abban állt, hogy egy igen jelentős közös vállalkozást két német államon belül kellett megvalósítani. A kulturális egyezmény – amely ma a kétoldalú fáradozások szerencsés eredménye –, akkor még a messzi távolban volt, a két német állam meghatalmazottainak a kölcsönös aláírását még nem lehetett előre látni. Így a DB, illetve a Felső- és Szakoktatásügyi Minisztérium illetékes külkereskedelmi szerve és a hildesheimi Georg Olms kiadó közötti szerződés itt egyenesen úttörő szerepet játszott. Mindkét szerződő fél a hosszadalmas, több, mint három éven át tartó tárgyalások során bízott egymásban és abban, hogy végre tudnak hajtani egy ilyen átfogó vállalkozást.

A lebonyolítás részleteiről a következőket kell elmondani. Hat millió katalóguscédulának a filmre vétele mind a katalógusosztály, mind – később – a filmezési osztály számára komoly tervező–szervező munkát jelentett. Fényképezőgéptípusként a Jacknau SF 3000-et választották ki, a következő okok miatt:

- a) a Jacknau-fényképezőgépek igen széles a gyűjtőszöge, így azután meghajlott cédulákat is filmre lehet venni élességveszteség nélkül;
- b) az SF 3000 típusú fényképezőgépek elektronikus képmezővezérlése van, vagyis a mikrofilmlap a fényképezőgép tárában elektronikus vezérléssel mozdul felvételtől felvételre;
- c) a fényképezőgépek felvételszámláló szerkezete is van, úgyhogy a lap teljes megtöltését már a felvételkor ellenőrizni lehet.

A felvevő és előhívó részleg részére a DB külön helyiségeket bocsátott rendelkezésre, a megfelelő technikai felszereltséggel (elsötétítők, villamos csatlakozások, meleg és hidegvízbekeötés, lefolyók).

Maga a filmrevétel azután tábláról táblára történt. A nagyalakú, betűrendes lapokat 390 táblán helyezték el (táblánként 779 lap), a nemzetközi méretű cédulák 294 táblán fértek el (táblánként 1 763 címléírás). Minden mikrofilmlapon egy felvétel az ellenőrző lapról/céduláról történik a filmélesség ellenőrzése végett. A mikrofilmlap fejrészét a filmezés befejezése és a teljesség ellenőrzése után készítik el, vagyis ráviszik az alapfelvételekre a katalógus ezen részéhez tartozó rendszavakat (pl. a 158. lapon: "Caffes-Calderari). Ezt a munkát egy külön címező fényképezőgép végzi.

A fentiekhez röviden vázolt technikai folyamatoknak az eredménye az a lap-szedés, ami a sokszorosítás előfeltétele. Megoldható róla mind a Diazo- mind pedig az ezüst-halogenit sokszorosítás, a megörzés vagy a használat követelményeinek megfelelően.

Míg a DB eredeti katalógusa majdnem 400 m²-nyi alapterületet igényel és kb. 15 000 kg súlyt képvisel, a mikrofilm-kiadás mind ezüst, mind Diazo változata legfeljebb 20 kg-ot fog nyomni és belefér bármely íróasztalba. A katalógust közönséges mikrofilmlap-olvasókészülékkel (1:42, illetve 1:48 kicsinyítéshez) lehet használni. A katalógus 3000 – 4000 mikrofilmlapjában eligazodni természetesen még a könyvtárhasználatban iskolázott olvasó számára is meglehetősen munka, amelyet ugyan el lehet manuálisan is végezni, de a keresés hagyományos módon zajlik le. A kiadó azt a célt tűzte maga elé, hogy kifejlesszen egy intelligens hozzáférési rendszert az ilyen nagy terjedelmű mikrofilmlapállományokhoz. Arról volt szó, hogy a mikrofilmlapkiadásnak eredményesen össze kellett hangolnia, az eddig különálló műszaki tartományokat, nevezetesen az elektronikus eszközöket és az optikai tárolást.

A mikrofilmlapnak, mint a tárolás közegének és az elektronikus adatfeldolgozásnak, mint kereső módszernek összeköttetésével a mikrofilm-használat eddigi hátrányait meg lehet szüntetni és az alkalmazást lényegesen tökéletesíteni. Így, a régi állomány mikrofilmlap-katalógusát egy számítógépes mutatóval lehet használni. (Tudomásunk szerint első esetben a világon. A DB, a nyugat-berlini Klein filmezési vállalat és mindenekelőtt az Olms Microform System úttörőnek bizonyult a könyvtárak jövőjébe vezető úton.)

Időközben megtörtént a lipcsei Deutsche Bücherei betűrendes katalógusának a filmre vétele is. Egy új elektronikus fényképezési eljárás alapján a munkát egy év alatt el lehetett végezni. A lefilmezett nemzetközi szabvány méretű katalóguscédulák száma pontosan 6 millió.

Egy 500 éves egyetemi könyvtár – ma

Lécesné Mesterházi-Nagy Márta

Milyen ma egy egyetemi könyvtár, amely több mint 500 éves múltra tekint vissza? Milyen problémákkal küzd, milyen visszahúzó erő a hagyományos szervezet, s mégis hogyan tudja új funkcióit ellátni, a legmodernebb módszereket átvenni az új alapítású egyetemek könyvtáraitól?

E kérdésekre kísérel meg a cikk választ adni egy tanulmányút tapasztalataiból leszűrte benyomások alapján.

A müncheni *Ludwig Maximilian Egyetem (Ludwig-Maximilians-Universität München, LMU)* 1972-ben ünnepelte fennállásának 500 éves évfordulóját. *Herzog Ludwig der Reiche* 1472-ben alapította Ingolstadtban, innen költözött az egyetem először Landshutba (1800), majd Münchenbe (1826), ma a maga hatvanezer hallgatójával, 20 karával, 134 intézetével és közel 100 tanszékével a Német Szövetségi Köztársaság egyik legnagyobb egyeteme.

Az egyetemi könyvtár első könyvbeszerzése 1476-ból való, a II. világháború elején már átlépte a milliós kötethatárt, a háborúban viszont több mint 350 000 kötetet vesztett, s csak 1971-ben érte utol magát. Jelenleg az egyetem összes könyvtárának állománya meghaladta a négy és fél millió kötetet, amely a központi könyvtár és hálózata között 1/3 - 2/3 arányban oszlik meg.

Az egyetemi könyvtár a 19. század közepén, az egyetem 1835-1840 között, *I. Lajos* bajor király által építtetett főépületében nyert elhelyezést, ma is itt próbál a központi könyvtár másfél millió kötetének, több mint 100 alkalmazottjának és sok-sok új funkciójának megfelelő teret biztosítani. Arról, hogy a mai funkcióknak megfelelő modern könyvtárépületet kapjon, még a távlati tervekben sincs szó. Az egyetem központi épületének egyik szárnyában, több emeleten egymás fölött helyezkednek el a könyvtár helyiségei, továbbépítési lehetőség nincs, az újabb feladatok miatt szükséges helyiségeket belső átszervezéssel, különösebb átépítés nélkül kell megoldania.

A Ludwig Maximilian Egyetem (LMU) könyvtári rendszere

Bár a bajor felsőoktatási törvény, amely a 70-es évek közepén lépett életbe az NSZK felsőoktatási kerettörvénye alapján, az egyetemek könyvtárai részére egységes integrált könyvtári rendszert írt elő, az LMU könyvtári rendszere még a hagyományos, kétlépcsős szervezetben működik, mint ahogy több más régi egyetemé is. (Az új, ún. egylépcsős, integrált könyvtári modell az új alapítású egyetemeken valósult meg.) Az integrált rendszer olyan régi és nagy egyetemen, mint az LMU,

nehezen vihető keresztül. Ennek ugyanis az a lényege, hogy az egyetem könyvtári állománya egységes egészet alkot, a tanszékeken, intézetekben csak ún. részkönyvtárak (teilibliothek) működnek, amelyek egy-egy kar tudományágit foglalják magukba, s az irodalmat korszerűen felszerelt olvasótermekben, szabadpolcon helyezik el. A hálózatot az egyetemi (központi) könyvtár irányítja, a személyzet is hozzá tartozik, közös a költségvetési keret, amelynek felhasználását a szakreferensek a tanszéki személyzettel közösen állapítják meg. De nemcsak a beszerzés, hanem a dokumentumok feldolgozása is központilag számítógéppel történik, és a katalógusok mindenhol, például a munkahelyeken, minden részkönyvtárban is hozzáférhetők mikrofilm lap formában.

A törvény paragrafusainak keresztülviteléhez először is bizonyos egyetemi szervezési és pénzügyi kérdések megoldása lenne szükséges. Az egyetem bizonyos reformokra már régen megérett, de amíg ezek meg nem születnek, a könyvtári hálózatot nem lehet átszervezni. Ez azzal járna, hogy először a professzorokat kellene meggyőzni arról, mondjanak le "saját" könyvtárukról, és ezzel tegyék lehetővé több tanszéki könyvtár állományának integrálását és részkönyvtárrá alakítását. Valami azonban itt is elkezdődött.

Az LMU jelenleg az egyetemi központi könyvtáron és az orvostudományi olvasótermen kívül a 20 karon 211 hálózati könyvtárral rendelkezik. Az orvostudományi olvasóterem 50 éve működik, távol a központtól, állománya meghaladja a 350 000 kötetet. Ezenkívül már 10 részkönyvtár funkcionál. Az első, a bajor felsőoktatási törvény szellemében 1985-ben megépült pszichológiai és pedagógiai részkönyvtár, a kar három, egyenként hatemeletes épületkomplexumában egy világos, csupa üveg 4 szintes szabadpolcos könyvtár. Állománya 150 000 kötet, a korábbi neveléstudományi főiskola integrálásával és hat intézeti könyvtár összevonásával került ide. Prézens könyvtár, csak a többes példányok kölcsönözhető, illetve a hét végére a segédkönyveken kívül minden kölcsönözhető, ahogy már ez ezekben a modern részkönyvtárakban szokássá vált.

1986-ban az egyetemi tanács a részkönyvtárak számát 149-ben határozta meg az addigi 211 könyvtárral szemben, ami még mindig túl magas szám az egylépcsős könyvtári modell megvalósítása útján.

A hálózat könyvtári kérdéseivel külön osztály, az ún. kontaktus-állomás, a nagyobb részkönyvtárakkal szintén külön osztály, az igazgató személyes vezetésével foglalkozik. A könyvtár illetékes szakemberei egyelőre még nagyon óvatosan igyekeznek tanácsokkal ellátni az intézeteket, tanszékeket. A professzorok még nem igen tűrik a "belügyeikbe" való beleavatkozást. Első lépésként értékelhető az állományokról készült adatfelmérés, s az ennek alapján kiadott tájékoztató a hálózatba tartozó könyvtárakról. Másik lépés az állománygyarapításban megszervezett kooperáció a könyvtár illetékes szakreferensei és a tanszékek tudományos munkatársai között. A hálózatba tartozó könyvtárak részére a kontaktus-állomás sok segítséget nyújt. A hét munkatárs közül négyen meghatározott hálózati könyvtárban dolgoznak, ahol sokszor részfeladatokat is ellátnak. Az állomás szakembereinek

segítsége azért is nagyon fontos, mert itt is – hasonlóan más, hagyományos szervezetű könyvtári hálózathoz – a tanszéki, intézeti könyvtárakban a személyzet 65 %-a nem főállású és nem is képzett könyvtáros, többnyire titkárnő, asszisztens. A főállású könyvtárosok közül 20 % képzetlen és csak 15 % a középfokú végzettségű könyvtáros.

A könyvtár a hálózatban dolgozó könyvtárosok részére többnapos továbbképző tanfolyamokat szervez a következő témákról: új katalogizálási szabályok (RAK), könyvkereskedelem és állománygyarapítás, tudnivalók a folyóiratokról, elektronikus adatfeldolgozás stb. A továbbképzést részben az állomás munkatársai, részben külső, sőt külföldi szakemberek tartják.

A központi szolgáltatások közül csak a könyvkötészet, fotó, katalóguskarton-sokszorosítás funkcionál, 1983-tól indult meg – egyelőre öt könyvtár részvételével – a központi folyóiratbeszerzés. Ezzel szemben a központi folyóiratkatalógus előállítására és kiírására számítógéppel már jól működő szolgáltatás. A katalógus tudományterületekre bontva készül, feltárja a központi könyvtár és a hálózati könyvtárak állományát. Már elkészült és megjelent az orvostudomány (1978), természettudományok (1980), jog-, közgazdaság- és társadalomtudomány (1981), az európai nyelvek filológiája (1983), a történelem – pedagógia– filozófia – régészet című kötet (1985). A katalógusok évi gyarapodása, illetve kiegészítése öt- és hétezer tétel között mozog. 1986-ban a teljes hálózat állományát feltárták, amely mintegy 57 000 példányban járó 37 000 folyóiratcímet tartalmazott.

Az állománygyarapítás anyagi feltételei

A központi könyvtár hosszú évek óta – egyesek szerint 1926 óta – a könyvek és folyóiratok beszerzésére fordítható összeget tekintve a német egyetemi könyvtárak közül a legrosszabbul ellátott egyetemi könyvtár. Az egyetemi költségvetésben mind kevesebb százalékkal szerepelnek a beszerzési költségek. Míg 1970 és 1978 között a bajor egyetemi könyvtárak költségvetése átlagban 71 %-kal emelkedett, addig az LMU központi könyvtárában 18 %-kal csökkent. Mivel az állandóan csökkenő tendencia katasztrofális következményeket hozott magával, 1980-ban és 1981-ben fél-fél millió DM különleges juttatásban részesült.

1985-ös vélemény szerint évi minimum másfél millió DM-re lenne szükség, hogy az egyetemi könyvtár megfelelő mennyiségű és minőségű állományt szerezhessen be. Ugyanakkor az anyagi eszközök koordinálásával nyilvánvalóan célzottabb beszerzési politikát lehetne folytatni. A hallgatók igényeire (kölsönözhető többpéldányok beszerzése) nincsenek tekintettel.

A fentiek következményeként a *Bayerische Staatsbibliothek (Bajor Állami Könyvtár)* túlterhelt, az egyetemi hallgatók előbb ott keresik a szükséges irodalmat, mert vizsgálatok kimutatták, hogy amelyeket onnan kölcsönöztek ki, azoknak csak egyhatoda lett volna meg az egyetemi könyvtárban. Ezért a kölcsönző hallgatók csak utolsó lehetőségként fordulnak az egyetemi könyvtárhoz.

A RAK és az EDV

A negatívumok után azonban pozitív fejlődésről is számot lehet adni. 1982-ben a könyvtár áttért a porosz instrukciókról az új katalogizálási szabványra (*Regeln für die alphabetische Katalogisierung, RAK*) megfelelő bibliográfiai leírások készítésére. Az új módszerrel visszamenőleg az 1980-ban és az azóta megjelent publikációkat dolgozzák fel. A visszamenőleges időhatárra azért volt szükség, mert az áttéréssel egyidejűleg beléptek a bajor egyetemi könyvtárak ún. katalógus-szövetségébe (Verbundkatalog, VK). Ez azt jelenti, hogy kilenc Egyetemi és még néhány társult könyvtár egyrészt átvette a Regensburgi Egyetemi Könyvtár közel 1 millió kötetes szabadpolcos állománya szak szerinti felállításának jelzetrendszerét, tehát ezt már nem kell minden könyvtárnak magának megalkotnia, másrészt a leírások képernyős terminálba billentyűzve készülnek, és azok COM katalógus formában a számítógépből érkeznek vissza. A rendszerben tehát valamelyik bajor egyetemi könyvtár állományában már meglévő könyv leírását nem kell megismételni, csak a könyvtár kódszámát és a könyv raktári jelzetét kell bebillentyűzni. A rendszer a bibliográfiai leírást a módosított adatokkal kiírja mikrofilmlapra. Azokról a könyvekről, amelyek még nem szerepelnek a rendszerben, leírást kell készíteni és ezt továbbítani a számítógépből. A számítógépből a bajor állami könyvtárak vezérgazgatóságához tartozik és helyileg a Bajor Állami Könyvtárban üzemel. Itt futnak össze az egyes könyvtáraktól a bibliográfiai leírások, amelyeket egy speciális cég ún. masterfiche-re visz át. Ez a "matrica" a vezérgazgatóságon marad, a mikrofilmlap-másolatokat pedig a cég elküldi az egyes könyvtáraknak. A rendszer 1967 óta üzemel, a Regensburgi Egyetemi Könyvtár állományának katalogizálásával kezdődött, majd sorra csatlakoztak hozzá a bajor egyetemi könyvtárak. A vezérgazgatóság irányítja az egész rendszer működését, sőt finanszírozta a Siemens Transdata berendezéseinek megvásárlását és üzemeltetését, amelyhez pl. az LMU könyvtárban 4 képernyős terminál és 2 nyomtató tartozik. A mikrofilmlapok általában 1:48-as kicsinyítésű kockáiról az olvasókészülék képernyőjére kinagyítva a keresés és a bibliográfiai adatok elolvasása kényelmesen történik. További előnye, hogy az olvasó az adott könyvtárban meg nem levő dokumentumot, könyvtárközi kölcsönzés keretében más könyvtártól bekérheti.

Az LMU hálózatából a központi könyvtár és 91 tagkönyvtár vesz részt ebben az együttműködésben. Nagy probléma, hogy az egyetem központi katalógusának új formában való előállítására a költségek miatt nehézségbe ütközik. A RAK bevezetése, tehát az 1980 előtti, ún. régi állomány bibliográfiai leírásairól, azok fő- és melléktételeiről való új feldolgozás, számítógépbe való táplálása óriási összegbe kerülne. Ezért a szakemberek egyetlen járható utat jelöltek meg, mégpedig, hogy a létező központi katalógusok kartonjait mikrofilmezik és így állnának össze a mikrofilmlap katalógusok, amelyek ugyanúgy elhelyezhetők több száz példányban a hálózat könyvtáraiban, ahogy a COM-katalógusok példányai. Ez természetesen azzal járna, hogy egy-egy tételt több katalógusban is meg kell nézni, mivel nem lenne

minden egyetlen betűrendbe osztva. E tervet még nem hagyták jóvá, de így lehetne a város különböző pontjain decentralizáltan fekvő könyvtárakban a mikrofilm lap katalógusokon az egész állomány feltárását biztosítani.

Online információkeresés, személyi számítógépek

Bár, mint az előzőekből már kitűnt, az egyetemi könyvtár hagyományos szervezésű, épületének adottságai sem teszik lehetővé a modern szabadpolcos nagy olvasóterek kialakítását, néhány területen azonban sikerült korszerű megoldásokat találni.

Az online szakirodalom-kutatás területén a kezdő lépéseket 1980-ban tette meg az egyetemi könyvtár, azóta fokozatosan kiépítette online információkereső szolgáltatását, s így a természet- és társadalomtudományok, az orvos-, a jog- és közgazdaságtudomány, valamint egy sor humán tudomány adatbázisa elérhetővé vált. A felhasználók száma és a keresések mennyisége folyamatosan emelkedik. (Évente mintegy 7-800 felhasználó 1000 keresést igényel.) A hallgatói használat a keresések 40 %-a. A keresés – adatbázistól függően – 45 és 110-DM között mozog, külső felhasználók részére még + 130-DM-et számláznak.

A személyi számítógépeket az egyes részlegek munkájának segítésére és a hálózati könyvtárakban használják. A számítógépekkel közvetlenül az érdemi ügyintéző könyvtáros dolgozik, az ő asztalán van írógép helyett, s a munkát már nem adja át a nem-könyvtáros adatrögzítőnek. Ezért is nevezik találóan németül Arbeitsplatzrechner-nek.

A 3 db IBM PC/At egyenként 640 Kb és 20 MB Winchesterrel PC-DOS 3.0 rendszerrel, 60 MB mágnesszalagos háttértárral, Epson mátrix nyomtatóval és megfelelő szoftverekkel rendelkezik. Többek között ezekkel végzik az oktató- és kutató személyzet tudományos publikációinak bibliográfiáját, a kooperatív katalógusban szereplő bibliográfiai leírások kiegészítését, az online információkeresés számlázását, a keresések statisztikai értékelését stb.

Hiányzik még az egyetemen egy nagy teljesítményű számítógép, amellyel folytatni lehetne a gépesítést, automatizálni lehetne a könyv útját a rendeléstől a kölcsönzésig.

Felhasznált irodalom

1. Bibliotheken an der Universität München. Steine und Meilensteine auf dem Weg zum Gesamtkatalog. = umbits, 1980. No.5. 8-9. p.
2. Fakultätsbibliothek Psychologie/Pädagogik. Aus sieben wird eins – Ein neues Modell. = umbits, 1980. No.4. 15-15.p.

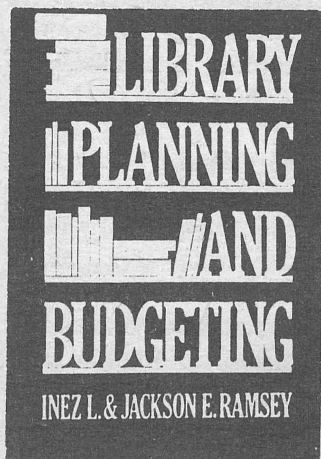
3. Neischmann, Günter: Die Kontaktstelle für Institutsbibliotheken an der Universitätsbibliothek München. = Bibliotheksforum Bayern, Jg. 11. 1983. No.1. 35-44.p.
4. Informationsvermittlung. Literaturjagd am Bildschirm. = umbits, 1985. No.3. 13.p.
5. Jahresbericht 1981 [der] Univesitats Bibliothek [!] München. München. [1982]. 77p.
6. Jahresbericht 1982 [der] Universitats Bibliothek [!] München. München, [1983]. 86p.
7. Der Jahresbericht 1985/86. Zahlen. Daten, Entwicklungen der Universität München. = umbits, 1986. No.6. 2-3.p.
8. Lécesné Mesterházi-Nagy Márta: Európai műszaki egyetemek és főiskolák szakosítási rendje. 10. [köt.] Német Szövetségi Köztársaság. 2/A-B rész. Bajorország. [Kiadja a] Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára. Bp. /OMIKK Soksz./, 1986. 577p.
9. Leskien, Hermann: Der Einsatz von Arbeitsplatzrechnern in der Universitätsbibliothek München. = Bibliotheksforum Bayern, 14.Jg. 1986. No.1. 69-79.p.
10. Ramseger, Georg: Der Bücherberg an der Ludwigstrasse. = Ludwig-Maximilians-Universität München. 1472-1972. Geschichte – Gegenwart – Ausblick. München, 1972. 245-250.p.
11. Staatsbibliothek und Universität. Lesen, Leihen, Leiden – warum? = umbits, 1985. No.5. 3-5.p.
12. Universitätsbibliothek München. = Bibliotheksforum Bayern, Jg. 12. 1984. No.1. 83.p.
13. Universitätsbibliothek. Neu in der Ausleihe: Als Katalog ein Mikrofiche. = umbits, 1983. No.1. 9.p.
14. Universitätsbibliothek. Wo liest man, wo leiht man? = umbits, 1982. No.4. 4-5.p.
15. Wie funktioniert die Online–Recherche? Statt selber suchen – suchen lassen! = umbits, 1982. No.5. 9.p.

BANGLADES nemzeti könyvtára 1972-ben jött létre, bérelt épületben (a 90 millió lakosú állam 1971-ben vált önállóvá). Saját, 9750 m² alapterületű épületébe 1985-ben költözött be. 1974 óta kap kötelempéldányt; állománya 90 000 kötet könyv és közel 5000 kurrens hírlap, folyóirat. 1986-tól adja ki a kurrens nemzeti bibliográfiát; az előző évek retrospektív bibliográfiájának nagyobb része már megjelent. (Conference of Directors of National Libraries in Asia and Oceania, 1989. márc.)

SZEMLE

RAMSEY, I.L. — RAMSEY, J.E.: Library planning and budgeting. — New York, Torontó: Watts, 1986.-XI, 228 p.

Tervezés és költségvetés a könyvtárakban.

Megszokhattuk már, hogy mindig van mit irigyelnünk a fejlettebb országok könyvtárügyétől, gyakran még akkor is, ha az irigység tárgyához nem elsősorban a pénz hiánya miatt nem férhetünk hozzá. Én például — ha szabad a recenzensnek személyes véleménnyel előhazakodnia mindjárt az ismertetés elején — már régóta irigylem azokat a praktikus, tömör és tartalmas, jól

érthető, könnyen használható kézikönyveket, amelyek példákkal is gazdagon illusztrálva szinte "kész recepteket" tartalmaznak a könyvtárosok előtt álló problémák megoldására. Kiváltképp hiányosnak érzem a hazai szakirodalom kínálatát a közgazdasági vonatkozású, kifejezetten könyvtárosoknak és információs szakembereknek szánt művekből, pedig alighanem nagy keresletnek örvendenének, hiszen ma nincs olyan szakmai tanácskozás, ahol ne lehetne sokat hallani gazdasági természetű gondokról, bajokról. S bár ezek megoldása nem is múlhat teljes egészében a könyvtárak irányítóin, vezetőin, a "testre szabott" információ (éppen az információ szakemberei ne tudnák?) sokat segíthet egy-egy kérdés megválaszolásában, a helyes stratégia és taktika kialakításában, a könyvtári működés ésszerűbbé tételében.

Az amerikai szerzőpáros éppen ilyen megfontolásból állította össze a tervezés és a költségvetés alapfogalmait, főbb módszereit, az egyes módszerek alkalmazásának előnyeit és hátrányait taglaló művét közgazdasági előképzettséggel nem rendelkező könyvtárosok számára. Mint állítják *a jól megtervezett költségvetés a jó könyvtár "gerince"*, éppen ezért a tervezés és a költségvetés elengedhetetlen a megfelelő minőségű és volumenű szolgáltatások fenntartása érdekében. A könyvtárak számos esetben kényszerülnek arra, hogy saját létezésük szükségességét, létjogosultságát bizonyítsák: a tervezés és a költségvetés e szükségességet is indokolhatja és igazolhatja egyebek között a könyvtári szervezetek belső működésének szisztematikus és logikus dokumentálásán keresztül.

A tervezés és a költségvetés egységét a tervezési-költségvetési ciklus biztosítja, amely e két folyamat egymáshoz való kapcsolódását, a fejlesztések meghatározott hierarchián keresztüli végrehajtásának szükségességét tükrözi. A ciklus alaplépései a következők szerint foglalhatóak össze:

- A könyvtári misszióknak megfelelő általános és konkrét célok kitűzése,
- A kitűzött célokra megfelelő alternatív tevékenységek kialakítása és értékelése, a szükséges tevékenység kiválasztása,
- A kiválasztott tevékenységeknek megfelelő költségvetés összeállítása, a részegység szintű költségvetések összesítése,
- A költségvetés felterjesztése a megfelelő szervekhez,
- A tervek és a költségvetés szükség szerinti felülvizsgálata, (Ez a lépés lényegében a 2.–5. lépések ismétlése mindaddig, amíg a költségvetést véglegesen el nem fogadják.),
- A tevékenységek és a költségvetési célok végrehajtása,
- Az eredmények ellenőrzése és értékelése.

A ciklus nem készíthető elő bizonyos olyan alapfogalmak valóban alapos megértése nélkül, mint a különböző költségtípusok, nyereségközpontok (olyan szervezeti egységek, ahol a bevételek és a költségek viszonya tartós nyereséget eredményez), költségközpontok (adott szervezeti egység működtetésének összköltségeit számba vevő mutató), számviteli rendszerek, stb. Mindezeket a fogalmakat a műközérthető módon, könyvtári példákkal illusztrálva mutatja be. Így pl. rámutat arra, hogy a könyvtárak költségvetésében – más nem-profitorientált intézményekhez hasonlóan – igen magas az ún. állandó (adott időszakban várhatóan jelentősen nem változó) költségek aránya (pl. bérek, bérleti díjak, szerződéses kötelezettségek, amortizáció). A változó költségek körébe a könyvtárak esetében olyan költségek tartoznak, mint pl. a könyvtári anyagok költségei, a katalógizálás és a feldolgozás költségei, stb., azaz mindazon költségek, amelyek a könyvtári tevékenység volumenének változásával arányosan változnak. Az állandó és a változó költségek egyaránt ellenőrizhetőek, befolyásolhatóak: így pl. az állandó költségek megnövekedett teljesítményekhez való viszonyítása a könyvtári tevékenység hatékonyságának növelését tükrözheti, azaz csökkenő fajlagos költségeket mutat.

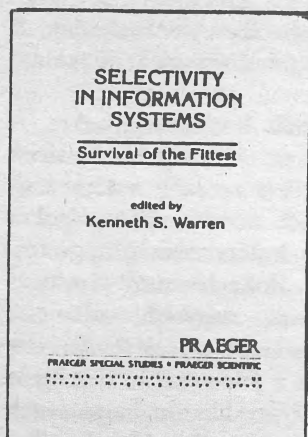
Külön érdeme a szerzőknek, hogy elkerülik a gazdasági módszerek mindenhatóságába vetett hit buktatóit. Rámutatnak arra, hogy a könyvtárak mint nem-profitorientált intézmények számára nem állnak rendelkezésre olyan kvantitatív módszerek, amelyek a profitorientált szervezetek programhatékonyságát, jövedelmezőségét mutatják. A könyvtárak célkitűzései komplexek, s gyakran nem is definiálhatóak – közzgazdasági vetületben sem – egyértelműen. A könyvtárak vezetői gyakran úgy osztják el az erőforrásokat, hogy a szolgáltatások típusaira és minőségére vonatkozóan csupán szubjektív értékítéletek birtokában vannak. Mivel azonban az erőforrások nem állnak korlátlanul rendelkezésre a könyvtár szerepét és céljait a lehető legvilágosabban kell megfogalmazni az adott közösség szolgálatának folyamatában. A könyvtárosok túl gyakran kísérlik meg szolgáltatásaik bővítését a

közösség appercipiált szükségleteiből kiindulva anélkül, hogy a megnövelt szolgáltatások, kibővített programok fenntartásához szükséges pénzügyi támogatást megkérnék vagy megkapnák. Gyakran a szintentartáshoz szükséges pénzügyi háttér sem elegendő, s ez a szolgáltatások minőségének óhatatlan romlásához, a könyvtári kollektíva bomlásához, a használói közösség erősödő bírálatához, stb. vezethet. E problémák megoldásához hozzásegít a tervezési-költségvetési eljárások körültekintő alkalmazása.

Ugyancsak igen hasznos az általános elvek speciális könyvtártípusokra – iskolai, felsőoktatási és közművelődési könyvtárakra – történő alkalmazásainak illusztrálása. Mindhárom típusra vonatkozóan végigkísérik a szerzők a tervezési-költségvetési ciklus egyes lépéseit rámutatva a típusból adódó sajátosságokra (fenntartó, funkció, stb) illetve azok következményeire a tervezési-költségvetési ciklus egyes mozzanataiban egészen a költségvetési dokumentum tényleges elkészítéséig. Külön fejezet foglalkozik a beruházások, nagyobb volumenű fejlesztések költségvetésének összeállítási módjával, mivel e befektetések rendszerint hosszabb távon is befolyásolják a könyvtárak működését a jelentősebb költségek, valamint a beruházásokból adódó eszmei és esetleg anyagi haszon becslésének gondjai következtében. (Egy költséges beruházás a vártnál hamarabb elavulhat anyagi és erkölcsi értelemben különösen a rendkívül gyorsan fejlődő információtechnikai eszközök esetében: a drága technikai berendezések segítségével nyújtott szolgáltatás megtakarítások, és még lehetne sorolni a beruházásokkal összefüggésben keletkező gondokat.) A beruházási költségvetésekben – mind az összeállítók, mind pedig a költségvetés elbírálói – jelentős kockázati elem számbavételére kényszerülnek. Erre is számos módszert ismertetnek a szerzők a beruházások megtérülésének kiszámításától az ún. belső megtérülési ráta meghatározásáig.

A költségvetés tervezése, kialakítása és ellenőrzése igen fontos a könyvtárak és a könyvtárosok számára, s nem véletlen az, hogy az Egyesült Államokban rendkívül gyorsan terjednek a számítógépes költségvetési módszerek az ilyen típusú intézményekben. A 70-es évek közepére a legtöbb nagykönyvtár számítógépet alkalmazott a költségvetés összeállításának folyamatában, s a 80-as évek új lehetőséget nyújtottak a mikroszámítógépes költségvetési technikák (angol nevükön "spreadsheet") terjedéséhez. A kézikönyv az utóbbiak ismertetésével, s azzal a figyelmeztetéssel fejeződik be, hogy a számítógépes technikák alkalmazása önmagában nem helyettesíti a költségvetés elméleti fogalmainak alapos ismeretét. ha ezek a kategóriák nem kellőképpen világosak a költségvetés készítője számára, akkor a számítógépek alkalmazása több gondot okoz, mint hasznot. S bár a hazai kísérletek egynémelyikének ismeretében korántsem állíthatjuk, hogy a gépi rendszerek bevezetésének útja ne volna rögzös, osztozhatunk a szerzők azon véleményében, hogy az eredmény megéri az erőfeszítéseket.

HEGEDŰS Péter

Selectivity in information systems: Survival of the Fittest (ed. by Kenneth S. Warren, New-York, Praeger, 1985.)

Szelektivitás az információs rendszerekben. A legalkalmasabb túlélése.

A mű címe, de alcíme még inkább azt ígéri az olvasónak, hogy a megismertek segíteni fognak neki abban, hogy könnyebben eligazodhassék korunk információ-dzsungelében.

Közhely annak megállapítása, hogy nemcsak az információ általában, de a tudományos információk tömege is rohamosan nő. *Derek de Solla Price* - a bibliometria és a tudománymetria nagy klasszikusa – szerint a folyóiratok száma – s így feltehető, hogy az információk mennyisége is – időben exponenciálisan

nő. *A. G. Flor* a *Scientometrics* 13. kötetének egyik cikkében az információgyarapodás veszélyeire irányítja figyelmünket. Tétélei szerint: *az előállított információk mennyisége gyorsabban nő mint ezeknek minősége; továbbá: minél több információ keletkezik, annál nagyobb az információs veszteség; végül minél alacsonyabb az információ színvonala, annál nagyobb a veszteség aránya.*

Az előzőekből következik: a releváns információk kiválasztásának és értékelésének egyre nagyobb a jelentősége. Igaza van a könyv szerkesztőjének és egyben egyik szerzőjének *K.S. Warren*nek, hogy a tudományos információs rendszereket még nem ismerjük elég alaposan, következésképpen az értékelést nem végezhetjük tökéletesen.

A könyv megpróbál segítséget nyújtani mind a könyvtáros, az információs mérnök, a tudományos kutató, mint a kutatási menedzser, a tudománypolitikus, de akár az érdeklődő laikus munkájához is azzal, hogy az információk értékelésének elveivel, sőt gyakorlatára vonatkozóan is számos hasznos módszert, szempontot elemez. Hiszen foglalkozik az "irodalomkeresésnek" (azaz: egy adott témában releváns tudományos publikációk megtalálásának) problémakörével, a könyvtárak folyóiratállományának kiválasztásával és az információk értékelésének egy általánosan használt szubjektív módszerével a *peer review* (szakértői értékelés) módszerrel.

A mű címe viszont túlzott várakozást kelthet az olvasóban, aki arra gondolhat, hogy az információk szelekciójához receptet kap. Bármennyire is igyekszik azonban a szerzők döntő többsége, hogy megoldja – egy-egy szakterületen legalább – az információértékelés első fázisaként felfogható szelektálás gondját, ez csak kevésbé sikerülhet. A recensens hiányolja pl. egy az információértékelés módszertanát taglaló tanulmány beillesztését. Ezek közül a módszerek közül is különösen a *peer-review* vizsgálat megtervezésének és végrehajtásának módszertani alapjait; a szakértők adott feladatra való kiválasztásának technikáján, az értékelő kritériumok megállapításán és ezek súlyozásán keresztül, a kvantifikált alapon történő döntés

meghozataláig. Hiányérzetem maradt a folyóiratok felhasználtságáról, vagy ha tetszik színvonaláról tájékoztató kvantitatív adatok (elsősorban a Garfield-féle hatástényezőzők jellemzésének időbeni és szakterületenkénti különbözősége okainak és az egy adott könyvtárba megrendelő folyóiratok kiválasztásához nyújtott segítségének tárgyalásával kapcsolatosan. Nyilvánvaló, hogy a felsorolt hiányosságok részben abból eredhetnek, hogy az információmérés, -értékelés (szabadna: "infometriának" keresztelnem?) tudományágzatának a tudománnyá válás útján még néhány lépést meg kell tennie.

Ha J.L. Larkinnak, a Carnegie-Mellon University pszichológia professzorának tanulmányát olvassuk, elgondolkodhatunk az emberi agy, mint információ-befogadó,-tároló és -feldolgozó rendszer korlátain. – A tudás mennyisége egyre nő, az ember rövid távú memóriája véges kapacitású, és kérdés, vajon hosszú távú memóriájáé végtelen-e? Mennyire korlátozzák gondolkodásunkat, az új megismerését az örökölt, tanult gondolkodási sablonok? A tároló kapacitás korlátain segítenek a számítógépek, amelyek problémamegoldó (gondolkodó?) sémái (szerkezetei) remélhetően túljutnak majd az emberi agy logikáján.

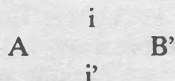
A két Cole igen alapos és fontos tanulmányban ír a szakértői értékelés néhány jellemzőjéről. Az Egyesült Államokban a kutatási támogatások pályázat útján történő odaítélésének nagy hagyományai vannak. Kevés haszontalan dologra adnak ott pénzt a költségvetésből, így helyesen következtethetünk arra, hogy a tudomány és a kutatás pályázatok révén történő támogatása megéri a ráfordítást. A döntő momentum: az értékelő személyek kiválasztása. Egy nagy országban ez nem túl nehéz feladat, nem is tapasztalták az "old boy" hálózat (a személyi összefonódások) hatását. (Vajon mi lenne az eredmény, ha ezt a vizsgálatot hazánkban is megismételnék?) Érdekesek az egy adott pályázatot bírálók egyetértésének (konszenzus), illetve egyet nem értésének (disszenzus) vizsgálatával kapcsolatos megállapítások. A pályázók korábbi munkájának eredményei sokat nyomtak a latba mindegyik bírálónál. A szerzők megítélése szerint az egyik legfőbb gond a pályázatok értékelésében az olyan mutatószámok kidolgozása, amelyek a bírálók szubjektív véleményét helyesen tükrözik, továbbá a bírálók véleményének és az értékeléshez használható más számszerűsített mutatóknak az együttes figyelembevétele, illetve ezek súlyfaktorainak megállapítása a döntéshozatalban. Az idézett szerzők egyik fontos megállapítása, hogy a pályázók maguk már a kutatók egy szelektált csoportját jelentik, hiszen pl. idézettségi mutatóik jobbak mint az "átlagos" kutatóké. J.R. Cole és S.Cole szerint a szakértők gyakori disszenzusának kimutatása fontos, hiszen általános a hiedelem: a tudomány minden építménye szilárd, mert a kutatók konszenzusa tapasztja össze azokat. Pedig: *minél kevésbé fejlett egy tudományágzat paradigmarendszere, annál nagyobb az esély az egyet nem értésre* – állapítja meg K. Patterson és J.C. Bailer, akik a cikkek egyes folyóiratok által való elfogadásának – visszautasításának arányait vizsgálták. Az olyan, többnyire "pontozásos" tudományágzatokban, mint amilyen az "infometria" is, épp annyira lehetőség van a szakértők eltérő véleményére, mint egy borkóstolónál vagy egy szépségversenyen.

Érdeemes megjegyeznünk, hogy a kutatási támogatások pályázatait bírálók véleménye sokkal inkább divergál, mint a cikkekről véleményt alkotóké. Felfigyelhetünk arra is, hogy a cikkek elfogadásának aránya (ami egy sajátos szakértői értékelés eredménye) a természettudományokban 60-70%-os, míg a szociológiában és a politikatudományban alig 13%-os.

H. *Small* tanulságos dolgozata bemutatja, hogyan segíti az *együttidézési* (co-citation) technika alkalmazása a tudománytörténeti elemzéseket a teóriák, módszerek fejlődésének a hivatkozások követése révén való vizsgálatával. A "ki-kire hányszor hivatkozik" megállapítása révén felvázolható az egyes tudományterületek "tématérképe"; s a hivatkozások gyakoriságának időbeni követésével egyes témák jelentőségének növekedésére, másoknak elhalására következtethetünk. Ily módon megállapíthatjuk, vajon a tudomány "forró" pontjain keresgélünk-e magunk is, vagy egy már lecsengőben lévő témát erőltetünk-e tovább. Igen izgalmas a *hivatkozások tartalmi vonatkozásainak időbeni követése*. *Small* egy adott cikk esetében azt találta, hogy míg kezdetben az "ilyen is van" kedvéért idézték a vizsgált munkát, később egyre többen találták ellentmondásosnak a benne lévő megállapításokat. Itt érhető tetten a tudomány, "önmeztisztulási mechanizmusa", amely a helytelent előbb-utóbb kiveti a tudományos ismeretek tárházából

Érdekes, hogy *W. Goffmannak*, a matematika és könyvtártudomány Case Western Egyetemen tanító professzorának tanulmánya kommunikációként értelmezi az információátadás és-befogadás folyamatát. Az említett folyamat pedig csak része a teljes kommunikációs ciklusnak, aminek során ugyanis a kibocsátó (A) által *küldött információ* (i) a felfogót (B) eléri, arra *hatást gyakorol* (B') – amely hatás a felfogó (B) által *küldött információban* ("válasz") (i') tükröződik – és a választ az *eredeti kibocsátó* (A) felfogja:

Ugyanebben a tanulmányban hasznos tanácsokat kapunk a folyóiratok és a cikkek kiválasztásának módjairól. *Goffman* és híve a szakterületi folyóiratállomány hivatkozások útján történő szelekciójának. Ez az eljárás azon alapul, hogy megkeressük a néhány kiválasztott "törzsfolyóirat" által hivatkozott többi folyóiratot. Ezek közül az erősen hivatkozottak alkotják egy szűkebb szakterület információbázisát.

Bruer, továbbá *Horovitz*, *Jackson* és *Bleich* tanulmányai azt mutatják be konkrét esetekben, hogyan lehet a számítógépes adatbankokat a gyakorlati irodalomkeresési munkában felhasználni. Az utóbb említett szerzőhármas által leírt "cikkvadászat" számítógépes rendszere 258 folyóirat információi közül "lövi ki" a megfelelő válaszokat, azokat, amelyek gyakorló orvosok kérdéseire felelnek. A program annyira "felhasználóbarát", hogy semmilyen informatikai-számítástechnikai előképzettséget nem igényel. A tekintélyes számú cikk bibliográfiai adatait és kulcsszavait tartalmazó információs rendszer azonnali feleletet ad, hol található a keresett területre, betegségre, anyagra stb. vonatkozó releváns információ.

Az előzőekben vázlatosan áttekintett művet őszintén ajánlom mindenkinek, aki a tudományos információk keresésében, publikálásában vagy értékelésében érdekelt. Az elraktározandó, feldolgozandó és alkalmazandó ismeretek halmaza beláthatatlan (talán: végtelen), az emberi agy memóriája feltehetően véges, gyors és minél helyesebb döntéseket kell hoznunk, ha boldogulni akarunk, ezért egyre fontosabb a releváns információk megtalálása, kiválasztása és értékelése.

VINKLER Péter.

TÁJÉKOZTATÓ

szerzőinknek a Könyvtári Figyelő szerkesztőségéhez benyújtott kéziratok tartalmi és formai követelményeiről

1. Lapunk a könyvtár- és tájékoztatásügy elméleti és gyakorlati kérdéseivel, a külföldi könyvtárügyével, jelentős szakmai kiadványok bemutatásával foglalkozó kéziratokat fogad el közlésre.
2. A kéziratokat 2 példányban kettes sorközzel gépelve (30 soros, 60 leütéses oldalon) kérjük beküldeni.
3. Ábrákat, illusztrációkat csak korlátozottan tudunk közölni. Csak jó minőségű, kontúros ábrát vagy fényképet tudunk elfogadni. A táblázatokat és az ábrákat külön lapon szintén két példányban kell mellékelni és helyüket a kéziratban megjelölni.
4. A kéziratok terjedelme tanulmányok esetében ne legyen több egy ívnél (21 oldal); a fordítások, tömörítvények, külföldi könyvtárügyi eseményekről szóló beszámolók 8–10, a könyvismertetések 4–6 oldal terjedelemmel.
5. A tanulmányok rövid 10–15 mondatos tartalmi kivonatát két példányban kérjük csatolni az angol, orosz és német nyelvű tartalmi ismertető elkészítése céljából.
6. Az idézetekkel, hivatkozásokkal kapcsolatban a következőket kérjük: ha a cikk egészében ötnél kevesebb a hivatkozások száma, a forrásokat **lábjegyzetben adják meg**, egyébként a cikk végén **IRODALOM** vagy **JEGYZETEK** címszó alatt sorszám szerint sorolják fel. Szó szerinti idézésnél az idézett mű szerzője, címe kiadója, a kiadás helye, a kiadás éve és az oldalszám jelölendő meg. Folyóiratcikkre történő hivatkozásnál a szerző nevét, a cikk címét, a folyóirat teljes nevét, az évfolyamot, a megjelenés évét, a folyóirat számát és az oldalszámot kérjük megadni.
7. A szerkesztőség joga a kéziratok stiláris javítása, tartalmi változtatáshoz a szerző hozzájárulása szükséges.
8. A szerző vállalja, hogy a korrekktúrát postafordultával, kijavítva visszaküldi a szerkesztőségnek.
9. A kézirat végén kérjük feltüntetni a szerző nevét, munkahelyét, munkahelyi telefonszámát, lakcímét, személyi azonosító számát és azt, hogy a honoráriumot hová kéri átutaltatni.

Kérjük szerzőinket, hogy a fenti szempontok szerint megírt kéziratokat küldjenek szerkesztőségünkbe.

Köszönettel:

A szerkesztőség

ÁRA: 60.- Ft